

JEZUS IS DE MESSIAS

MESSIASBELIJDENDE JODEN

in Europa en Nederland

die de Messias hebben aangenomen

DEEL II

Samengesteld door Willem Westerbeke

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2011**

INHOUD

Voorwoord.

Inleiding: Messiasbelijdende Joden tussen Kerk en Israël

I. MESSIASBELIJDENDE JODEN IN EUROPA:

1. NICOLAAS VAN LYRA
2. PAULUS VAN BURGOS EN ZIJN DRIE ZONEN
3. LEVENSLOOP VAN IMMANUEL TREMELLIUS.
4. Fredericus Ragstat a Weille (1648 – 1729)
5. Jozua Ben Abraham Herschel, ook genoemd: Frederik Albert Augusti

II. MESSIASBELIJDENDE JODEN IN NEDERLAND:

1. MESSIASBELIJDENDE JODEN IN MIDDELBURG.

- a. Marcus en Louis Perez
- b. Pieter de la Palma, vader en zoon
- c. Marcus en Salvador de la Palma
- d. Jan Jansz. De Niose (= Heniossa).

2. EEN ISRAËLITISCHE PREDIKANT, Hero Sibersma (1644-1728) beschrijft:

- a. Moses Baille of Balijs
- b. Isaac de Vry
- c. Aaron en Isaak Dias da Fonseca
- d. Daniel Cores,
- e. Emanuel Vieira
- f. Jacob Fundam

3. Abraham Hijmans en zijn zonen

4. Julius Paulus Bloch

Voorwoord

In de vorige serie *Messiasbelijdende Joden* wordt een aantal Joden die tot bekering en het geloof in Jezus de Messias kwamen na de Reveiltijd beschreven. Elk had zijn eigen weg tot de Gezalfde van de Vader. Allen hadden dezelfde ervaring: Jezus van Nazareth, veracht door ons volk, is de beloofde Messias Die in de wereld gekomen is tot Zijn volk. Maar de Zijnen hebben Hem niet aangenomen. Echter die Hem leerden kennen, hebben een Goddelijk recht ontvangen om kinderen Gods te worden.

Wat dit voorrecht op aarde inhoudt, beseft feitelijk geen mens. Wat het inhoudt in de zalige hemelse heerlijkheid, is nog nooit in het hart van een mens opgekomen. Men kan het niet beseffen of begrijpen, want het is nog niet geopenbaard. Een kind van God, de Bruid van Koning Jezus te mogen zijn, is een voorrecht dat al ons verstand oneindig ver te boven gaat. Gekocht met de kostbare prijs van het bloed van de Zoon van God, getrokken uit de vreselijke machten van zonde, dood, duivel en hel, is zó onuitsprekelijk groot, dat de engelen een eeuwigheid nodig hebben om dat wonder te bewonderen. Wat zal het dan zijn voor hen die deze weldaad geschonken wordt? Hoe behoren ze de zalige Verbondsgod daarvoor te verheerlijken en te prijzen? Het antwoord alleen kan al niet verwoord worden, laat staan de zaak zelf.

In deze brochure worden enkele Joden beschreven uit een vroegere periode dan de Reveiltijd. Het begint al vóór de Reformatie. Tijdens de Reformatie heeft de Heere ook Joden gebruikt om Zijn Woord helder te vertalen en te preken. Weinigen weten wat Tremmelius betekend heeft voor de Geneefse Bijbel met verklaringen over Romeinen 11 en zijn invloed op de Catechismus. Hun werk draagt nog vrucht.

Het was me een genoegen ook aandacht te geven aan de vestiging van de Hervormde Kerk in Middelburg door een aantal Joden en Vlamingen. Het werk van grondleggers behoorden we dankbaar te erkennen.

Het gaat echter met bekeerde Joden - zowel als oprechte gelovigen uit de volken – net zoals met de gelovige Joden ten tijde van Jezus en Zijn apostelen. Een groot aantal mensen ergerden zich verschrikkelijk aan de Heere Jezus, dat Hij veel uitwendig voorbeeldige kerkmensen voorbijging en omgang zocht met zondaars, hoeren, tollenaars en ander goddeloze mensen. Waarom toch? Jezus wilde Zijn liedervolle hart aan zondaren tonen om hen te bekeren en te zaligen. De smaad en schande die Hij ervoor moest dragen wilde Hij gewillig ondergaan. Dan moest Hij hen toch wel buitengewoon liefhebben?

Ja, dat had Hij ook en dat heeft Hij nóg. Waarom wilde Hij de verachting ondergaan om hunnentwil? Wel, omdat Zijn kinderen aan dezelfde zonde schuldig stonden van Hem te bekritisieren en Zijn goedheid aan mensen die niet in tel zijn afkeuren. Jezus moest ook deze zonden voor hen boeten. En nog meer. Hij moest ook de zonden dragen van Zijn kinderen die zich soms zo afkerig opstellen tegenover andere gelovigen, omdat ze een slechte naam hebben, of omdat ze veracht worden. Dan wil men liever hun omgang mijden en niet de schijn wekken van hun vriend te zijn.

Jezus doet zo niet. O nee, dat scheelt hemelsbreed. *Jezus schaamt Zich niet hen broeders te noemen*, Hebr. 2:11. Het gaat hier in de eerste plaats over gelovige Joden. Ja, nog méér. De Vader schaamt Zich ook niet voor hen. *‘Nu zijn zij begerig naar een beter vaderland, dat is naar het hemelse. Daarom schaamt Zich God hunner niet, om hun God genaamd te worden; want Hij had hun een stad bereid.’* Op zo’n Vader en

op zo'n Jezus kun je toch wel roemen?

Veel bekeerde Joden hebben deze verachting om Christus' wil moeten lijden. Ja, lijden is het werkelijk, als iemand een gevoelige ziel heeft. Veracht van hun eigen volk en dikwijls miskent en genegeerd van een aantal gelovige Christenen.

De Heere heeft in de 19^e eeuw, tijdens en na het Reveil, grote wonderen gedaan onder een aantal Joden in Nederland, onder een groot aantal Joden in Duitsland en omgeving en niet minder in Engeland. Deze zijn allang gestorven en slechts enkelen kwamen in hun plaats. Waar wordt in de historische beschrijvingen aan dit wonder aandacht gegeven? Soms een enkele keer omdat men niet buitenom Da Costa kan. Ze werden dikwijls aan de kant geschoven in hun leven en worden vergeten na hun dood. Gelukkig zijn er ook uitzonderingen. Zijn die bekeringen van een aantal Joden dan zo belangrijk?

Ja, iedere gelovige is uiterst belangrijk, want ze zijn paarden aan de kroon van Christus. Maar een bekeerde Jood is meer. *Hij is een voorbode, een eersteling van een volle en grote oogst.* "God zal Israël tot een volk van zendelingen maken die de wereld zullen overstromen met geloof, zoals ze het nu doen met ongeloof." Jesaja 66:21, zegt Da Costa. En welke liefhebber van Koning Jezus en Zijn onderdanen ziet er niet naar uit dat Israël en het Jodendom tot bekering mag komen en dat hun wederkeer nieuw leven zal geven in de kerk van Christus wereldwijd? Ieder die bidt: *Uw Koninkrijk kome* ziet er toch naar uit. Of niet?

De orthodoxe Joden zien uit naar de Messias. *'Hij is geen God, zeggen zij, maar Hij is Goddelijk.* Als je Hem dan zou zien weet je dat Hij het is.' Enkele minder strenge Joden zeggen: 'als de Messias komt, dan zullen we zien of Hij Dezelfde is als Jezus van Nazareth'. Beiden bidden dagelijks om Zijn komst.

Orthodoxe christenen zien ook uit naar de Messias. Ze bidden dat Hij Zijn Geest zal geven in de Kerk, onder enkele Joden die nog toegebracht moeten worden en dan komt Christus op de wolken om te oordelen. Enkelen verwachten de komst van Christus tot Zijn oude Bondsvolk en daarmee samengaand een heerlijke kerkstaat.

Zowel Joden als Christenen blijven steeds lopen in een cirkel van verschillende opvattingen. Gods volk erbij ingesloten. Want door de liefde tot de wereld is de levende Kerk geworden als Simson: geknecht, blind en rondjes lopen in de molen.

Paulus adviseert een andere loopbaan. "Daarom dan ook, alzo wij zo groot een wolk der getuigen rondom ons hebben liggende, laat ons afleggen allen last en de zonde die ons lichtelijk omringt en laat ons met lijdzaamheid lopen de loopbaan die ons voorgesteld is, ziende op de Overste leidman en Voleinder des geloofs, Jezus", enz. Deze loopbaan neemt de verwachting voor de kerk niet weg, maar bevestigt die in de Belover.

Om het gebed voor de Kerk van Christus onder Joden en de volkeren te stimuleren, stuur ik deze brochure de wijde wereld in, op hoop van zegen. En besluit met de bede van de Bruidskerk: *Kom, ja kom, Heere Jezus!* Waarop Hij door Zijn Geest de echo in de ziel doet klinken: *Ja, Ik kom haastelijk. Amen.* Openbaring 22:20.

INLEIDING: Messiasbelijdende Joden tussen Kerk en Israël

I. Hoe de Oud-Christelijke Kerk omging met het Oude Testament

We kunnen ten aanzien van de periode van de Oud-Christelijke Kerk letten op het uitééngroeien en tegenover elkaar komen staan van Jodendom en christendom, van synagoge en ecclesia. Dan zouden een aantal anti-Joodse uitspraken van kerkvaders boven water gehaald kunnen worden. Doch dit keer belichten we deze periode meer vanuit het gezichtspunt, hoe men in de vroeg-christelijke kerk is omgegaan met het Oude Testament, met wat men noemt ‘het gemeenschappelijk bezit van Joden en christenen’. We spitsen onze aandacht toe op de vraag, hoe men in de vroeg-christelijke kerk heeft gedacht over de profetieën in het Oude Testament met betrekking tot Israël. Daarin zal de eigenlijke visie op Israël, op de Joden en de synagoge almeer uit de grondverf komen.

Joodse context

G. J.D. Aalders schrijft terecht in zijn boek *Synagoge, Kerk en Staat* in de eerste vijf eeuwen, dat ‘De volgelingen van Jezus zich in de tweede helft van de eerste eeuw in hun leefwijze en religieuze praxis niet opvallend (hebben) onderscheiden van hun volksgenoten. Zij hielden zich trouw aan de Mozaïsche wetsvoorschriften, bezochten – voor zover in Jeruzalem woonachtig - de tempel en leefden voort in het judaïsme, waarin men soms verschillende stromingen duldde, doch waarmee men soms ook in bloedige conflicten geraakte’ (blz. 31). De eerste christenen leken veel op de Essenen. Het eigenlijke punt van hun belijden en getuigen was, dat ze Jezus, de gekruisigde en volgens hen ook Verrezenen, hielden voor de definitief gekomen Messias, door God in het Oude Testament beloofd. In Hem was verschenen de hoop voor Israël en hét Licht tot verlichting der heidenen.

Langzamerhand echter komt er een nieuw centrum voor deze nieuwe Joodse sekte. Dat wordt de Syrische stad Antiochië, waar veel gehelleniseerde Joden Jezus als de beloofde Christus hadden aanvaard. Geen wonder dat ze daar ‘Christianoi’, Christenen, werden genoemd, want ze hadden de mond vol over Christus en wisten zich volgelingen van Hem. Uit alles is evenwel duidelijk, dat de eerste christelijke gemeenten - hoofdzakelijk bestaande uit Joden, vergriekste Joden en Joodse proselieten - zich opstelden binnen de denk- en leefwereld van het Jodendom en zo binnen de oud-testamentische openbaring van God aan Israël. In het licht hiervan werd de nieuw-ingetreden tijd van Jezus de Christus en van de Heilige Geest gezien. De lijnen van het Oude Testament werden doorgetrokken naar Jezus en naar henzelf. De eerste christenen legitimeerden zich vanuit het Oude Testament en heel het werk van Jezus en de Geest werd in deze context gezien!

Een nieuw klimaat

De situatie veranderde echter, toen de eerste christen-Joden de wereld introkken en ... heidenen begonnen te winnen voor Jezus Christus, de Heiland der wereld! Toen deed de vraag zich voor: Moeten deze gewonnenen, deze tot het geloof in Jezus gebrachten uit de volken, nu ook als Jood gaan leven en alle Joodse instellingen overnemen en

nakomen?

Op het Apostelconvent te Jeruzalem staan Paulus en Barnabas met hun 'neen' tegenover Petrus, Jacobus en Johannes met hun 'ja'. Uiteindelijk komt men na intens beraad onder leiding van Jacobus, 'de broeder des Heeren', tot het besluit, dat bekeerde heidenen in elk geval vrijgesteld zullen zijn van de besnijdenis. Voor hen geldt de christelijke doop als 'de besnijdenis van Christus'. Aan de heiden-christelijke leden van de gemeenten zal verder gevraagd worden zich te onthouden van 'wat door de afgoden bezoedeld is, van hoererij, van het verstikte en van bloed' (Hand. 15:20, 28, 29). Dit besluit en beleid is een heel ingrijpende doorbraak geweest, waarvoor grote moed werd vereist. Toch hebben de apostelen en de oudsten te Jeruzalem dit besluit genomen in de overtuiging, dat het naar Gods wil was zo te bepalen en te handelen. Daarom schreven ze aan de broeders uit de heidenen in Antiochië, Syrië en Cilicië, dat het 'de Heilige Geest en ons goed gedacht' heeft zo te regelen (vs. 28).

Dit werd een nieuw klimaat voor de eerste heiden-christelijke gemeenten. En toen deze gemeenten in grootte en belangrijkheid toenamen in vergelijking met de oorspronkelijk Joods-christelijke gemeenten, werkte hun leefwijze terug op de laatste genoemde gemeenten en ontstond er ook hier een andere houding tegenover de Mozaische voorschriften. Desondanks bleven Joodse ceremoniële gebruiken nog lange tijd voortbestaan in christelijke kringen.

Verwijdering van de Joodse wortels

Er komen nu in de christelijke kerk spoedig auteurs en werkers, die hoe langer hoe meer alle Joodse trekken en Judaïserende tendensen van zich verwijderen. Om deze ontwikkeling te schetsen, noem ik een enkele naam. In de eerste brief van bisschop *Clemens* te Rome, waarschijnlijk uit het jaar 96 na Christus, vlak na de vervolgingen onder keizer Domitianus (81-96 n.Chr.), vinden we nog geen spoor van kritiek op de Joden en hun gebruiken. Het Oude Testament is voor bisschop Clemens het Woord van God en het rechtmatig bezit van de Christelijke gemeente, omdat zij zonder meer in het Jodendom is geworteld. Hij haalt het Oude Testament overvloedig aan en spreekt over de aartsvaders en profeten van Israël als over 'onze vaders'. Clemens staat nog geheel in de denkwereld van het Jodendom. A.F. Klijn schrijft: 'Feitelijk is voor Clemens het Israël van het Oude Testament en de gemeente van Jezus Christus één grote gemeente, die één openbaring heeft: het Oude Testament en Jezus Christus. Misschien was de persoon van Jezus Christus aan Israël onbekend, maar toch was Hij het al die door de Heilige Geest tot de Joden sprak ... en die Noach en met hem de mensheid in de ark redde... Israël mondt uit in de kerk waarin alle mensen nu door de komst van Jezus Christus verzameld worden. Achter de openbaring van God staat één wil en één bedoeling, die in het Oude Testament en in de prediking van de gemeente gelijkkluidend wordt doorgegeven. Men kan zeggen dat het Oude Testament een christelijk boek is geworden en dat Christus het Oude Testament voor de wereld heeft geopend. Clemens heeft dus in één slag alle moeilijkheden betreffende de relatie tussen "oud" en "nieuw" opgelost' (dl. 2 blz. 17). Klijn voegt hieraan toe: Clemens heeft 'de evangeliën waarschijnlijk niet gekend, maar hij maakt wel toespelingen op brieven van Paulus en de brief aan de Hebreëen. Geen van deze geschriften is voor hem echter normatief (blz. 15).

In de tweede brief van bisschop Clemens, in de vorm van een preek en bedoeld voor een vrijwel geheel uit heiden-christenen bestaande gemeente, wordt gewezen op Jesaja 54:1, waar staat: 'Verheug u, onvruchtbare en gij die geen kinderen hebt voortgebracht, breek uit in jubel en roep, gij die niet in weeën ligt, want de kinderen van de eenzame zijn groter in aantal dan van haar die een man heeft'. Dit heeft God 'met het

oog op ons gezegd', aldus Clemens. Want vroeger waren wij onvruchtbaar en scheen 'ons volk door God verlaten... Maar nu, nu wij tot geloof gekomen zijn, zijn we groter in aantal dan zij die schenen God te bezitten' (A.F. Klijn, dl. 2, blz. 76). Steeds gaat het bij Clemens om 'wij' en 'ons volk' en zo ziet hij de eenheid van Israël en de kerk. Alleen in de laatste zin kan een addertje onder het gras zitten, omdat hij stelt dat de christenen uit de heidenwereld veel talrijker zijn dan de Joden. 'Een eerste symptoom van onterecht superioriteitsgevoel!' (G.J.D. Aalders, blz. 34).

Na Clemens wenden we ons tot Ignatius, de bisschop van Antiochië in 69 of 70 na Christus, die ook enige brieven schreef. Hij werd tijdens een felle christenvervolging te Antiochië gearresteerd en op transport naar Rome gesteld. Tijdens de eindeloze tocht daarheen schrijft Ignatius dan brieven aan een aantal gemeenten in Klein-Azië onder andere aan die te Magnesia. Dat worden er twee in getal. Daarin waarschuwt hij tegen afwijking van de christelijke leer en veroordeelt het gesignaleerde judaïsme. Blijkbaar bestond de gemeente te Magnesia uit heidenchristenen, die aan de Joodse traditie voorkeur gaven boven de christelijke levensstijl. Hij schrijft daarom: 'Laat u niet op een dwaalspoor leiden door afwijkende leeropvattingen of fabels van vroeger, die nutteloos zijn. Als we namelijk nog steeds naar Joodse opvattingen leven dan spreken we openlijk uit dat we de genade niet ontvangen hebben. De zeer Goddelijke profeten immers leefden in overeenstemming met Jezus Christus. Zij waren geïnspireerd door zijn genade en werden vervolgd om de ongelovigen volledig te overtuigen dat er één God is die zich openbaarde door Jezus Christus Zijn Zoon' (A.F. Klijn, dl. 1 blz. 90).

Even verder luidt het: 'Verwijdert de slechte, verouderde en verzuurde gist. Bepaalt uw aandacht op de nieuwe gist: Jezus Christus. Zout uzelf met Hem, opdat niemand van u aan verderf onderhevig wordt. Uw geur verraadt u! Het is misplaatst te spreken van Jezus Christus en als Jood te leven. De christelijke kerk waarin mensen uit elk taalgebied in geloof aan God zijn verzameld, heeft immers niet in het Jodendom geloofd, maar omgekeerd' (id. blz. 91).

Zo blijken bij bisschop Ignatius al, in tegenstelling met Clemens, Jodendom en christendom uit elkaar te worden gehaald en gaat de kerk de plaats van Israël innemen.

Bij Barnabas, een vriend en medewerker van Paulus die in de eerste helft van de tweede eeuw een brief vervaardigde, komt naar voren dat alle profetische uitspraken, in het oude Testament aan Israël gedaan, geestelijk moeten worden geïnterpreteerd en zo op de christenen moeten worden betrokken (vgl. G.J.D. Aalders blz. 38). Het vasten, de besnijdenis en de sabbat hebben afgedaan. Het juiste inzicht in Gods wetsvoorschriften mist Israël, maar is nu de christenen gegeven. Jezus Christus wordt overal in het Oude Testament aangekondigd. Om dat aan te wijzen moet de auteur echter wel gebruik maken van allegorische interpretaties, tot in de meest vreemde uitleggingen toe!

Nadere confrontatie

Als Jodendom en christendom, synagoge en ecclesia zo al meer uit elkaar groeien, komt als vanzelf de vraag met klem naar voren, of er toch nog contacten mogelijk zijn en wat men nog van en voor de ander verwacht.

Er zijn inderdaad over en weer contacten geweest en zelfs debatten onder elkaar gehouden in de eerste christelijke tijd. Zo is tot ons gekomen 'Het debat van de christen-Jood Jason en de Alexandrijnse Jood Papiscus'. Het gaat in dit debat over de stem van de Schriften. De christen legt uit, dat de profetieën aangaande de Christus in het Oude Testament duidelijk slaan op Jezus, terwijl de Jood op waardige en passende

wijze zijn absoluut afwijzend standpunt uiteenzet (vgl. G.J.D. Aalders blz. 43).

Er is ons ook bekend een dialoog van de heiden-christen Justinus met de Jood Tryphon uit zo ongeveer 160 na Christus. De eerste beweert, dat het Oude Verbond vervangen is door het Nieuwe Verbond. Hij houdt zijn gesprekspartner voor, dat Jezus zowel de Messias, de Christus is, door de profeten voorzien, als ook het Woord, pre-existent vóór zijn vleeswording en zich reeds openbarend in het Oude Testament. Hij stelt verder, dat de heidenen die zich bekeren in de plaats van de Joden Gods volk zijn geworden. Ook weeft hij chiliastische gedachten in zijn betoog in en denkt dat Jeruzalem in volle glorie herbouwd zal worden door hen die in Christus geloven, waarna de eeuwige opstanding zal volgen (Zie: Dialoog 80.5 en 81.4).

Al blijft de toon broederlijk, de zaken worden scherp gesteld. Justinus vindt, dat Israël zijn exclusieve positie als volk van God heeft verloren, al sluit hij niet uit dat Joden, als zij de geboden van Christus bewaren, kinderen van God zijn (zie: Dialoog 123.7 en 8; vgl. R. v.d. Broek).

Er worden in deze tijd naast de gedachte, dat de kerk in plaats van Israël is gekomen, nog wel steeds stemmen gehoord die de verwachting uitspreken dat de Joden eenmaal in blij ge loof hun God zullen dienen en volgen tot zegen van velen, maar langzamerhand, zo in de vierde eeuw, wordt de toon intoleranter. In de preken van de grote redenaar, Johannes Chrysostomus, de ‘Guldenmond’ genoemd, gehouden tegen de Joden, wordt bij voorbeeld gezegd, dat de synagoge een bordeel is en dat de huidige diaspora nimmer zal eindigen voor de Joden. Er is voor de Joden alleen nog hoop, als ze zich aansluiten bij ‘onze filosofie’, aldus Chrysostomus (Zie: K.A.D. Smelik blz. 15vv en G.J.D. Aalders blz. 56vv).

Dergelijke sterk aangescherpte uitdrukkingen blijven de komende tijden doorkomen in prediking, catechese en lectuur. Israël heeft afgedaan. De Joden doen niet meer mee, tenzij zij Christus als dé Messias aanvaarden. Alle beloften en profetieën van het Oude Testament gelden nu de gemeente van Jezus Christus, waarbij verschillende profetieën óf allegorisch óf chiliastisch moeten worden uitgelegd en omgeduid. Alles wordt op Christus en zijn kerk betrokken. Slechts bij een chiliastische interpretatie van oudtestamentische gegevens is er nog enig ‘tegoed’ voor het Israël ‘naar het vlees’, dat is: voor de Joden. Beheerst door deze theologische visie gaat men al meer het Oude Testament lezen!

Kan men bij de oud-christelijke schrijvers geen uitlatingen van directe racistische Jodenhaat lezen, wel is er de afwijzing van de Joodse religie waarin Jezus als gekomen Messias niet wordt aanvaard. Deze tendens blijft de volgende eeuwen de Roomse kerk en theologie beheersen. Is dit ook het geval met de reformatorische kerken die zich van de Roomse kerk hebben losgemaakt? Zo wenden we ons tot de Reformatie en bijzonder die van Calvijn.

2. HOE JOHANNES CALVIJN OMGING MET HET OUDE TESTAMENT

Het was in 1986 350 jaar geleden dat Johannes Calvijn zijn eerste theologische werk voltooide. We denken hier aan zijn *Institutie*, het boek dat hij tijdens zijn verblijf te Bazel in 1536 klaar kreeg en liet uitgeven. Dit boek is wel het hoofdwerk van de Geneefse reformator genoemd. De schrijver zelf verzorgde later herdrukken en uitbreidingen, maar de structuur is dezelfde gebleven. Deze ‘*Institutie*’, of: *Onderwijzing in de Christelijke Godsdienst* heeft ongelooflijke invloed uitgeoefend tot op vandaag toe.

In dit hoofdwerk heeft Calvijn zich ook geuit over zijn visie op het Oude Testament en in verband daarmee op de verhouding van Kerk en Israël. Wij willen er hier nader op ingaan. Zeker heeft Calvijn later en in meer geschriften over deze zaken

geschreven. Horst Kruger stelt in zijn zeer recente studie over *Erben des Evangeliums, Calvin und die Juden* vast, dat in al Calvijns geschriften wel over de 180 plaatsen te vinden zijn, waarin hij handelt over de Joden. Wij beperken ons echter voornamelijk tot de Institutie en laten bij ons onderzoek Calvin zoveel mogelijk zelf aan het woord.

Israël in Verbond en Kerk

Bij de reformator Calvin komt heel duidelijk naar voren, dat God zich van meetaf aan in een bepaalde relatie tot het volk Israël heeft geplaatst. Deze relatie kan omschreven worden als een verbondsrelatie. Israël is daarom Gods verbondsvolk en behoort zo tot Gods kerk, die er van het begin der wereld is geweest en die er tot het einde van deze wereld zal blijven. Israël behoort God toe en dat niet slechts voor een bepaalde, hetzij vroege of late fase in de geschiedenis, maar voor altijd sinds God zijn hart aan dit volk verpandde. Israël blijft alle tijden door volk van God! Het is dan ook volgens Calvin onjuist te zeggen, dat Israël ergens voor God en zijn heilshandelen heeft afgedaan en niet meer meetelt. Het is deze reformator uit Genève gewoonweg vreemd te denken, dat er zo tussen 70 na Christus en de komst van een duizendjarig vreedrijk een gat valt in Gods verbondswerk en verbondsband met Israël (vgl. W. de Greef blz. 199). Het continue behoren-tot-het-verbond en zijn-in-de-kerk Gods van het volk Israël kunnen we de hermeneutische sleutel noemen in Calvijns uitleg van de Schriften, ook van het Oude Testament! Het gaat om ‘het verbond, dat God eenmaal met Abrahams nakomelingen had aangegaan’ en ‘dat geenszins teniet gemaakt’ kan worden. ‘De vleselijke verwantschap met Abraham (mag) niet van haar waardigheid beroofd worden, door welke weldaad...de Joden de eerste en natuurlijke erfgenamen van het evangelie zijn’. Wij moeten bedenken, dat Gods zegening, terwille van de belofte, nog onder hen overblijft...dat ze nooit geheel van hen zal wijken, want Gods gaven en roeping berouwen Hem niet’ (Inst. IV. 16.14).

Duidelijker kan het niet gezegd worden. God is bij Abraham met Israël en de Joden begonnen en Hij laat dat werk nooit meer schieten. Dat gebeurt niet om de voortreffelijkheid van hun geslacht of om hun eigen verdiensten, maar alleen omdat God hen tot zijn, en nog wel eerste, kinderen uit de volken wilde aannemen. Zijn genadige beslissing is daarvan de oorsprong. Daarom worden de Joden heilig genoemd (zie: id), dat wil zeggen dat aan hen de kennis van Gods Naam is gegeven, terwijl al de andere mensen, omdat zij God zonder zijn Woord zoeken, zich in waan en dwaling bevinden (zie: Inst. 11.11.14 en 1.6.4).

Calvin schrijft zelfs deze krachtige woorden neer: ‘Wie waagt het de Joden uit te sluiten van het deel hebben aan Christus, met wie het verbond van het evangelie gesloten geworden is, waarvan Christus het enige fundament is? Wie wil hen van de genadige weldaad des heils uitsluiten. wie nog de gehandhaafde leer van de gerechtigheid des geloofs ten deel werd’ (Inst.II.10.4). Van deze woorden zegt Horst Kruger. ‘Ich wüsste im Augenblick keine Aussage eines der Reformatoren, die so offen ware gegenüber dem jüdischen Glauben, so ‘tolerant’...’ (S. 13).

Israëls ontrouw en Gods trouw

Wat heeft Israël en wat hebben de Joden echter met Gods verbondsbemoeienissen gedaan? vraagt Calvin. Hebben ze de Heere hun God gepaste dankbaarheid en vertrouwen bewezen? Integendeel, ze zijn Hem ontrouw geworden en hebben zijn barmhartigheid versmaad. En dat niet met enkele, maar met vele zonden; niet één keer, maar telkens weer. Ze hebben God de Vader, die zich in zijn eniggeboren Zoon geopenbaard heeft, verworpen. Dat is de ergste vorm van hun kwaad geworden. Daardoor hebben zij zich vrijwillig in de duisternis begeven (Inst.H.10.23) en hebben

zichzelf van het goede beroofd, waaraan ze deel hadden kunnen krijgen, zo zij het geloof en de belofte van het Evangelie hadden aangenomen. Zo zijn zij halsstarrig geworden in het strijden tegen het Evangelie!

Hierover kan men bij Calvijn ook zeer sterke uitdrukkingen vinden. De Joden zijn wegens hun ondankbaarheid als onwaardigen, hardnekkigen en verbondsbrekers verworpen (Inst. IV.16.14). Daarom heeft God zich voor een tijd aan hen onttrokken, hen onder Zijn oordeel besloten, hen uit Zijn Koninkrijk verbannen en derhalve heeft God Zich bijzonder gewend tot de heidenen om hén nu in Zijn gunst te doen delen.

Op grond van deze en dergelijke uitspraken zou men kunnen stellen, dat ook Calvijn van mening is, dat de kerk uit de heidenen in de plaats van Israël is gekomen (vgl. W. de Greef blz. 198, C. Graafland blz. 105, L. Doekes blz. 27vv).

Maar zulke woorden bij Calvijn verstaan we toch *verkeerd*, als we daaruit nu zouden gaan concluderen dat Israël volledig heeft afgedaan en niet meer meetelt. Dat zegt de reformator van Genève ook nergens! Want vanuit dit standpunt bezien, zou dan ook gezegd moeten worden dat het eveneens ten tijde van de profeten en van de ballingschap met Israël afgelopen had moeten zijn en dat God zich sindsdien niet meer met Israël en de Joden had kunnen inlaten. Doch keer op keer wijst Calvijn erop, dat Gods genadegaven en roeping onberouwelijk zijn (Inst. IV.16.14). Blijkbaar heeft God zijn volk toch niet definitief verstoten en gehéél uitgebannen. Gods verbondstrouw is zo groot, dat ze opgewassen blijkt te zijn tegen de ontrouw van het volk Israël. God heeft Israël slechts tijdelijk wat aan zichzelf overgelaten en het zijn gunst onthouden, maar ondertussen houdt Hij hen toch vast (vgl. H. Schroten blz. 102). Het is zijn volk door alles heen gebleven! Het verbond van God kan niet door enige trouweloosheid van mensen aan het wankelen worden gebracht. Uit het onmetelijke volk der Joden zullen in de tussentijden resten bewaard blijven. De kwaadaardigheid, zegt Calvijn, vermag niet zoveel, of God zal voor zich enig zaad bewaren!

Ook in tijden van diepe inzinking onder Israël houdt God een rest in stand, dat uit zijn barmhartigheid leeft. Het is een overblijfsel, dat in zijn Christus gelooft, en daarin houdt God zijn hand om en zijn verbond met het hele volk! Naar aanleiding van Romeinen 11:11, waar staat: 'Hebben zij gestruikeld, opdat zij vallen zouden? Dat zij verre', schrijft Calvijn dan ook, dat wel afzonderlijke Joden uit het Koninkrijk Gods verbannen, van de boom afgehouden en door het oordeel des Heeren in de afgrond van het verderf gestort zijn, maar dat het volk als geheel niet uit de genade uitgevallen is. Het is in het verbond gebleven en heeft zijn plaats in de gemeente Gods behouden (zie: Romeinen blz. 349vv).

Verwachting en invulling

God heeft ondertussen een wondere leiding gehouden met zijn 'eerste' verbondsvolk Israël. Hun gedeeltelijke verharding is tot zegen voor de volken geworden. Het evangelie van Gods ontferming is daardoor tot de heidenen kunnen komen. En schrijft Calvijn: 'Indien de verwerping van de Joden zoveel heeft kunnen uitrichten, dat zij oorzaak gaf voor de verzoening der heidenen, hoeveel machtiger uitwerking zal dan hun aanneming hebben? Zal zij zelfs niet uit de doden moeten opwekken?' Hij spreekt in dit verband over het feit, 'dat de Joden weer in genade' aangenomen zullen worden. Wij verwachten 'de wederopstanding van een volk, dat als het ware geheel te gronde gegaan is... omdat God dat eerste volk, dat Hij een scheidbrief gegeven heeft, wederom met zich verzoenen zal' (Romeinen blz. 352v en 357).

Zo kent de reformator Calvijn een sterke verwachting, dat er in de toekomst een wending onder de Joden zal intreden. Deze verwachting ligt gegrond in Gods beloften, die zich zullen realiseren in het komen van velen uit Israël tot het geloof in Jezus als

de Christus (vgl. C. Graafland blz. 110). Dit is het 'tegoed' voor Israël vanuit de onverbreekbare verbondstrouw van de Heere God!

Maar wat de invulling van deze verwachting betreft, roept Calvijn op zich tevreden te stellen met het woord der belofte, totdat de vervulling daarvan zelf in het licht treedt. We mogen er geen al te concrete en exacte voorstellingen van maken, anders komen we terecht in onbijbelse speculaties. Daarvan moet hij niets hebben!

Calvijn houdt het machtig perspectief vast, dat behalve de heidenen ook de Joden uit hun afvalligheid tot de gehoorzaamheid des geloofs zullen terugkeren. En zo zal de zaligheid van het gehele Israël Gods - uit Joden en heidenen - voltooid worden (zie: comm. op Romeinen 11:26 en 3:3).

Afronding en verdiscontering

De hermeneutische sleutel voor Calvijns visie op het Oude Testament en op het volk Israël is het verbond en de belofte van God. God heeft eenmaal zijn verbond met Israël gesloten. Hij houdt het ook door alle tijden en gebeuren in stand. En binnen dit zijn goddelijk verbondshandelen gaat God met zijn Israël een eigen weg. Hun bij tijden manifeste verlaten van Hem wendt Hij aan tot zegen van de andere volken. Ondertussen blijft er een 'tegoed' bestaan voor de Joden. God is nog niet klaar met zijn volk Israël. Maar de tijd van realisering van dit 'tegoed' en de concrete invulling daarvan moeten én mogen wij aan onze trouwe God overlaten.

Het lijkt me niet juist om met Dr. H. Jansen te stellen, dat ook Calvijn heeft bijgedragen tot de pogromstemming tegenover de Joden. Jansen schrijft, dat 'de diepste wortel, de "radix" van het racistische anti-semitisme van de 19de en 20ste eeuw is het theologisch anti-judaïsme van de officiële kerken in Europa. De religieuze legitimatie vond men in deze officiële theologie van de kerken, waarin het Jodendom als een volstrekt anachronisme naar voren komt en in de analyse van dit anachronisme was Calvijn radicaler dan alle anderen voor hem.' Jansen komt ook tot deze bewering, óók al heeft hij tevoren erkend dat Calvijn in tegenstelling tot Luther nooit aanspoorde tot Jodenhaat en geen verdrijving en andere slechte behandeling voorstond. Doch, zo stelt Jansen, moge Calvijn in zijn kerkelijk anti-judaïsme milder zijn geweest dan anderen, in zijn theologisch anti-judaïsme was hij radicaler dan al zijn voorgangers (zie: Christelijke theologie na Auschwitz, dl. 1 blz. 160v).

Uit ons onderzoek naar wat Calvijn zelf gezegd heeft, is echter met geen mogelijkheid in te stemmen met Jansens bewering! Wij zijn het met L. Doekes eens, die schrijft dat Jansen 'totaal geen blijk geeft van enige zelfstandige studie van Calvijn' en dat 'de mening dat het antisemitisme zijn religieuze legitimatie kan ontleen aan de belijdenis en de theologie van de kerken die zijn beïnvloed door Calvijn' een 'grondige misvatting' is (a. art. blz. 35). Het is de vraag, of Hans Jansen zijn visie op Calvijns houding tegenover Israël en de Joden kan handhaven na de studies van W. de Greef, L. Doekes en H. Krüger. Jansens beweringen vragen zonder meer herziening op grond van Calvijns eigen woorden!

Het is juist om met C. Graafland te zeggen, dat wij bij Calvijn 'een spoor vóór ons zien, dat ook wij kunnen volgen, ook al zal het nodig en mogelijk zijn, dat wij sommige accenten iets anders leggen dan Calvijn gedaan heeft' (a.w. blz. 111). Terecht stelt L. Doekes: 'In werkelijkheid ... betekent de trouwe Schriftverklaring van Calvijn een blijvende zegen. Zij heeft een weldadig effect zelfs voor het leven der Joden, die Davids Zoon niet erkennen als de Christus der Schriften' (a. art. blz. 36).

Nergens schrijft Johannes Calvijn de Joden af. Zelfs in tijden, als zij hun God vergeten en verlaten, blijven ze Gods verbondsvolk en blijft God met hen handelen. Zijn trouw voor dit volk is onvernietigbaar en door niets stuk te krijgen. Ja, op grond van Gods

verbondstrouw verwacht de Geneefse reformator nog rijke dagen en grote zegeningen voor Israël. Want de genade zat meer zijn dan de zonde. Het blijft met Israël niet steken in verharding. Dat zou Gods eer en genade buiten werking stellen en zonder kracht doen zijn!

Zo vormen bij Calvijn Gods verbondstrouw en Zijn genade, die sterker en overvloediger is dan onze zonden, het draagvlak voor het bestaan van Israël en de werkvloer voor de gang van dit volk in het wereldgebeuren. Dat maakt het hart uit van Calvijns visie op Israël!

3. HOE DE BEWEGING VAN DE NADERE REFORMATIE OMGING MET HET OUDE TESTAMENT

In het opvangen van geluiden uit de geschiedenis van de christelijke kerk willen wij ook luisteren naar de stem van de eigenaardige kerkhistorische en theologische beweging van de Nadere Reformatie in Nederland over het Oude Testament en de Joden.

Dit keer laten we slechts één toonzetting van het geluid uit deze beweging tot ons doorkomen. De Nadere Reformatie is op zichzelf al een heel complexe beweging. Er is terecht geschreven, dat er in de Nadere Reformatie evenveel schakeringen zijn te onderscheiden als ze figuren of vertegenwoordigers telt. Binnen de totaal-tendens van de Nadere Reformatie blijkt grote gevarieerdheid te bestaan.

Dit geldt ook betreffende de bezinning op de plaats van Israël in het heilshandelen van God. Men is intensief met Israël en de Joden bezig geweest, maar vanuit verschillend gezichtspunt. Men kan niet spreken van één hermeneutische inzet van de Nadere Reformatie, waar het Israël betreft. Er is geweest op een polemische, een irenische en een chiliastische visie en er zijn mixturen van deze visies onder de representanten van de Nadere Reformatie te vinden.

Wij zullen in dit onderdeel wat breder ingaan op de aanwezigheid, de groei en de uitkristallisatie van de chiliastische visie of toonzetting.

W. Teellinck (1579-1629)

Wij zetten voor de chiliastische visie in bij Willem Teellinck, de Nadere Reformator in de Zeeuwse gebieden. Hij heeft regelmatig over de Joden geschreven, al vormen zij geen hoofdmotief in zijn geschriften.

Teellinck veroordeelt de Joden scherp om wat ze de Heere Jezus hebben aangedaan, al mogen de christenen zich daarom niet boven hen verheffen. Nederigheid blijft ons geboden, vindt deze ‘oude schrijver’. Ook worden de Joden van de nabij-helse tijd tot op heden door hem niet uitsluitend negatief beschreven. Want de Joden zijn na de Babylonische ballingschap nooit meer tot afgoderij vervallen en hebben zich gehouden aan de juiste uitleg en stipte naleving van het beelden-verbod en aan de goede indeling van de Tien Geboden. Dat moet van hen gezegd worden!

Wat Teellinck’s visie op de toekomst van de Joden aangaat, kan het volgende naar voren worden gebracht. Hij verwijst naar Jesaja 57:14, waar staat: ‘verhoogt de baan, verhoogt de baan, bereidt de weg, neemt de aanstoot uit de weg mijns volks, opdat zij niet langer afdwalen’. Op grond hiervan staat voor Teellinck vast, dat de Joden in de toekomst tot bekering zullen komen en zich bij de christelijke kerk zullen voegen. De vervulling van deze en dergelijke oudtestamentische profetieën wacht ons nog. Wij zouden kunnen zeggen, dat deze ‘beloofde bekering der Joden’ de hermeneutische sleutel bij Willem Teellinck is voor zijn visie op Israël.

Teellinck ziet vooral twee zaken, die deze beloofde vervulling van de bekering der Joden markeren: ten eerste, dat uit het christendom alle uitwendige afgoderij wordt

uitgeroeid. Hierbij denkt hij concreet aan de beeldendienst en de menselijke fundering van het geloof bij de Rooms-katholieken. De val van Rome (=Roomse Kerk) is een absolute voorwaarde voor de bekering van de Joden. Als tweede belemmering noemt hij de heersende zonden onder de Protestanten, waardoor ook het gereformeerde christendom zelf schuldig is aan het uitblijven van de 'aenwas der Joden', de 'wederincominghe der Joden', hun 'wederopstandighe', hun komen 'tot de kennisse der waerhey/ ende des Heeren Jesu Christi'. Deze aanstoot moeten de christenen voor Gods volk Israël wegnemen. Dit wegdoen van eigen zonden en zondige levenswandel is één van de programmapunten van de beweging van de Nadere Reformatie. De door-God-te-zegenen inzet van de nadere Reformatie zal een belangrijke hinderpaal voor de bekering van de Joden uit de weg ruimen. Dit zouden we de negatieve daad ten opzichte van Israël kunnen noemen.

Maar de kerk heeft zich volgens Teellinck ook positief in te zetten voor de toebrenging der Joden. Dat kan weer door twee dingen gebeuren: *door voorbede voor de Joden én door het evangelie aan de Joden te prediken.*

Wat de tijd van de vervulling van de oudtestamentische profetieën aangaande de bekering der Joden betreft, stelt de Zeeuw Teellinck, dat die steeds meer nabij komt, want een aantal landen heeft zich al onttrokken aan de macht van de paus. Ook is de beweging van de Nadere Reformatie bezig aan invloed te winnen. Dit zijn toch de twee voorwaarden voor de realisering van het 'tegoed' van de oudtestamentische beloften ten aanzien van Israël. In deze opstelling van Teellinck en zijn hantering van de profetieën zitten enige chiliastisch getinte gedachten verwerkt, die nader uit de grondverf komen bij de volgende vertegenwoordiger van de beweging van de Nadere Reformatie namelijk Wilhelmus à Brakel.

W. à Brakel (1635-1711)

A Brakel staat in de tweede fase van de Nadere Reformatie, die volgt op de promotor Teellinck en zijn mannen. De stad, waar W. à Brakel helemaal tot ontplooiing van zijn werkzaamheden is gekomen, heet Rotterdam. Van daaruit is zijn invloed in wijde kringen merkbaar.

Van zijn medestanders en medestrijders voor de bedoeling van de Nadere Reformatie heeft W. à Brakel zich het meest systematisch en uitvoerig bezig gehouden met Israël en de Joden. Hij deed dat in zijn zeer bekende dogmatiek *De Redelijke Godsdienst*. Met dit boek heeft hij vele theologen in ons tand en daarbuiten na 1700 gevormd. A Brakel houdt allereerst het verschil tussen de kerk der Joden en de kerk der heidenen goed in het oog. De christelijke kerk wordt nooit met Israël vereenzelvigd, eventueel gezien als het geestelijk Israël. Israël betekent bij hem zonder meer de Joodse natie, met welke God in haar zelfstandigheid blijft handelen (Red. Godsdienst, dl. III blz. 188v). De heidenen blijven de wilde takken en de Joden zijn de natuurlijke takken op hun eigen olijf. Bij W. à Brakel komt de kerk dan ook nergens in de plaats van Israël.

'Er zijn vervolgens, zo schrijft A Brakel, verschillende fasen in de ontwikkeling en geschiedenis van Israël en van de Kerk te onderscheiden. Eerst is er bij Israël de fase van de verharding en afwijzing van Jezus de Messias. Dan wordt het de tijd voor de heidenen om deze Heiland te aanvaarden. Na dit ingaan van de volheid der heidenen komt de bekering van Israël als natie. Zij wordt weer ingeënt en zal weer mogen delen in Gods volle gunst, daartoe opgewekt en jaloers gemaakt door het bestendig geloof en heilig leven der heidenen voor de Messias der Joden. Het zal onder de Joden een nationale bekering worden in de aanvaarding van Jezus als dé Messias. Dat zal op zijn beurt weer inwerken op de kerk der heidenen, want vele onbekeerden uit de volken zullen zich tot haar wenden en het zal een gloriëtijd voor de christelijke gemeente

worden. Deze periode is nog niet aangebroken, maar ze komt vast en zeker. Wij lezen immers in Hosea 3:4 en 5: ‘Want de kinderen Israëls zullen vele dagen blijven zitten zonder koning en zonder vorst, en zonder offer en zonder opgericht beeld, en zonder efod en terafim. Daarna zullen zich de kinderen Israëls bekeren, en zoeken den HEERE, hun God, en David, hun koning; en zij zullen vrezende komen tot den HEERE en tot zijn goedheid, in het laatste der dagen.’

De Rotterdamse ‘oude schrijver’ zegt dan, dat deze woorden uitgaan boven de terugkeer van Israël uit de ballingschap en het herstel daarna. Er blijft in deze woorden een ‘tegoed’ een rest over, welke nog zijn vervulling moet ontvangen. Zij wijzen heen naar een nationale aanvaarding van Jezus als hun Koning. En dat zal, volgens A Brakel, samen vallen met hun terugkeer naar Kanaän. Want aan Israël is het land Kanaän beloofd tot een erfelijke bezitting. Deze landbelofte behoort tot het genadeverbond, dat God met Israël heeft gesloten. Op grond van een aantal teksten uit het Oude Testament wijst W. Brakel aan, dat de Joden werkelijk eens naar hun eigen land zullen terugkeren (Red. Godsdienst, dl. III blz. 127vv). Het zal de periode van het duizendjarig rijk worden. De antichrist zal dan vernietigd zijn, de duivel in de hel opgesloten, de Turk van kracht beroofd, Kanaän uitnemend vruchtbaar zijn en de inwoners zullen zeer Godzalig leven.

Tegelijk weet deze theoloog uit de Nadere Reformatie evenwel, dat hijzelf die tijd niet meer mee zal maken (R.G., dl. III blz. 315vv).

Tenslotte roept A Brakel zijn lezers op de Joodse natie niet te verachten, medelijden te hebben met haar huidige staat, te bidden om haar bekering, want hoe hebben zij, de Joden, eertijds gebeden om onze bekering! Laten wij ook door een heilige wandel hen nu voor Christus zien te winnen (R.G., dl. III blz. 139v). Met deze gedachten geeft A Brakel binnen de beweging van de Nadere Reformatie vorm aan het chiliastisch standpunt, al blijft het nog in gematigde zin.

Th. van der Groe (1705-1784)

In de derde vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie, waarvoor we aandacht vragen, krijgt de chiliastische tendens zijn uitgekristalliseerde vorm onder de ‘oude schrijvers’, en dat is bij Theodorus van der Groe. Hij behoort tot de zogenaamde laatste fase van de beweging en heeft de langste tijd van zijn leven gewerkt als predikant in Kralingen.

Van der Groe nu geeft vrij concrete invullingen aan de vervulling van de oudtestamentische profetieën aangaande Israël, zijn bekering en zijn terugkeer naar het land Kanaän en aangaande de daarop volgende tijden.

Heel het Joodse volk zal eens Christus als dé Messias gaan erkennen. De Heere Christus zal ook zelf tot hen terugkeren als hun Koning en een tijd van duizend jaren hier op aarde heersen. Hij zal heel de godsdienst der Joden weer herstellen en met zijn heiligdom in hun midden wonen. Deze hele periode zal de duivel in de hel opgesloten zitten en de volkeren niet meer kunnen verleiden.

Na deze duizend jaren treedt nog weer een tijd van zware, hoewel korte vervolging voor Israël in. Deze wordt ontketend door God en Magog - wie ze ook mogen zijn! - en zij zullen de legerplaats der heiligen - en daarmee wordt zonder meer Jeruzalem bedoeld! - omsingelen en de kerk van Christus tot het uiterste benauwen. Maar weldra zullen deze tegenmachten door vuur uit de hemel worden verslonden. Dan verschijnt Christus op de wolken voor het laatste oordeel. Maar, zegt Van der Groe vanaf de preekstoel tot de mensen van zijn dagen, zover is het nog lang niet. Het zal nog meer dan duizend jaren duren, want die zijn nog niet eens ingegaan, daar de Joodse natie nog geen tekenen van bekering vertoont!

Dit alles wordt in een Catechismuspreek en op een Biddag de gemeenteleden van Kralingen en omgeving verkondigd.

Samenvatting en gevolgtrekking

Er blijken dus binnen een bepaalde stroming van het Gereformeerd Protestantisme in ons land, met name binnen de beweging van de Nadere Reformatie, naast andere ook chiliastische opvattingen duidelijk aanwezig te zijn. Deze opvattingen zijn ook blijven doorwerken in ons land en zijn kerken en worden tot op vandaag in Nederlandse kerken en onder Nederlandse christenen in allerlei variaties en vormen gevonden.

Afgezien van de juistheid van dit chiliastisch interpreteren van oudtestamentische profetieën en beloften, komt hier toch aan het licht dat men een ‘tegoed’ constateerde in de uitspraken van de Schriften over Israël. Dit ‘tegoed’ is in alle perioden van de Christelijke Kerk naar boven gekomen en levendig gebleven. Bij de eerste christenen, bij de calvinistische belijders en bij de Nadere Reformatie-mensen, zoals we zagen. Onder hen leefde steeds de overtuiging dat God nóg in actie is met zijn eerste-rangsvolk Israël. Op basis hiervan hebben we zeker nog het één en ander te verwachten van Gods handelen met Israël. Wel moeten wij ons daarbij steeds wachten voor speculatie en anticipatie. Maar God is met zijn volk Israël zeker nog niet aan het eind! In deze verwachting ligt voor de christelijke kerk de kracht, het geheim en de toekomst van het volk der Joden vervat. Wij mogen ook in deze tijden de realisering van Gods woorden met alle vertrouwen aan Hem, de Vader van Jezus Christus, overlaten. Hij is trouw aan zijn verbond, aan zijn volk, aan zijn werk en aan zijn Naam!

Literatuur

G.J.D. Aalders, Synagoge, kerk en staat in de eerste vijf eeuwen. Kampen 1965

A.F. Klijn, Apostolische Vaders. Baarn, dl. 1-3, 1966- 1967

‘Origenes en de Joden’, in: Ter Herkenning. Tijdschrift voor christenen en Joden, 13^e jrg. Nr. 2 juni 1985, blz. 80-91.

K.A.D. Smelik, ‘De Anti-Joodse prediking van Johannes Chrysostomos’, in de reeks: Verkenning en Bezinning, Kampen 19^e jrg. Nr. 2, 1985.

W. de Greef, Calvinijn en het Oude Testament, Amsterdam 1984.

J. Calvinijn, Institutie of Onderwijzing in de Christelijke Godsdienst.

Uit het Latijn vertaald door Dr. A. Sizoo, dl. I-III 8e dr. Delft z.j.

J. Calvinijn, Uitlegging van de Zendbrief van Paulus aan de Romeinen. Opnieuw vertaald uit het Latijn door Dr. D.J. de Groot, Amsterdam 1950.

C. Graafland, Het vaste verbond. Israël en het Oude Testament bij Calvinijn en het Gereformeerd Protestantisme, Amsterdam 1978.

Enz.

Overgenomen uit: Zicht op Israël, deel 2. Boekencentrum 's Gravenhage, 1987;
door T. Brienen, Gorinchem

1. NICOLAAS VAN LYRA

Nicolaas van Lyra (Frans: Nicolas de Lier) (ca. 1270- 23 oktober 1340), of Nicolaus Lyranus, geboren in Lier (Latijn: Lyra) in Normandië. De enige bepaalde data in verband met zijn leven zijn afkomstig van zijn grafscript in het klooster van de Minderbroeders te Parijs.

Het verslag dat hij van Joodse afkomst is, dateert pas uit de vijftiende eeuw; die wordt ondersteund door een Joodse Encyclopedie. C. van Atten echter schrijft in 'Vrede over Israël, februari 1997, dat hij geen Jood was; wel **Paulus van Burgos** die zich tot het christendom bekeerd had, en in zijn 'Annotationes' aantekening gaf bij het werk van Nicolaas.

Nicolaas ging over tot de Franciscaner orde in Verneuil in 1291, en studeerde later in Parijs, waar hij doctor in de theologie werd. Hij doceerde aan de Sorbonne tot 1325, toen werd hij benoemd tot hoofd van de Franciscanen in Frankrijk.

Zijn belangrijkste werk, *Postillæ perpetuæ in universam S. Scripturam*, was de eerste gedrukte commentaar op de Bijbel. Gedrukt in Rome in 1471 en later in Venetië, Basel en elders. Daarin werd elke pagina van Bijbelse tekst afgedrukt in het bovenste midden van de pagina en ingebed in een commentaar aan de kanten.

De uitleg van de Schrift door Nicolaas van Lyra was hoofdzakelijk gebaseerd op de letterlijke betekenis, die voor hem het fundament is van alle mystieke of allegorische of analogische uiteenzettingen. Hij betreurde de verdraaide uitleg van de Schrift in zijn tijd. Nicolaas bleef het gezag van de traditie van de Kerk erkennen: 'Ik protesteer ertegen dat ik niet zou willen beweren of bepalen iets dat niet duidelijk is bepaald door de Heilige Schrift of door de autoriteit van het Kerk ... Daarom ik geef alles wat ik heb gezegd tot de correctie van Heilige Moeder Kerk en van alle geleerde mannen.' (Tweede Prologue naar *Postillæ*).

Nicolaas gebruikt de oorspronkelijke teksten van het Oude en het Nieuwe Testament, in plaats van de slecht vertaalde Vulgata, de Latijnse Bijbelvertaling Hij benutte ook alle Hebreeuwse bronnen die hij tot zijn beschikking had, zoals Rashi en andere Rabbijnse commentaren. In de 14de eeuw was Nicolaas de enige onder de christelijke denkers die er openlijk voor uitkwam Rashi te raadplegen. Op grond daarvan noemden anderen hem honend 'de aap van Rashi', terwijl zij hetzelfde deden, maar niet publiek wilden toegeven dat ze de Jood Rashi plagieerden. Raymond Martin gebruikte Nicolaas voor Aramees en Arabisch. Hij had veel te danken aan Thomas van Aquino over het boek Job.

Tijdens de Middeleeuwen, werd Nicolaas zeer gewaardeerd en veel gelezen op grond van zijn oordeelkundige interpretatie, en vrijheid van dogmatische vooroordelen.

Nicolaas weerlegde de manier van de Bijbelse studies in zijn tijd. De letterlijke zin is onduidelijk geworden, deels als gevolg van de onzorgvuldigheid van de kopiisten, deels door de onhandigheid van sommige correctoren en deels ook aan onze eigen vertaling de Vulgata, die niet zelden afwijkt van de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst. Een andere reden voor deze onduidelijkheid, is dat de geleerden de interpretatie overgeleverd door anderen, - al hebben ze veel dingen goed gezegd, - ongefundeerd overnemen en de Bijbel zelf verstikken. Bovendien wordt de tekst vervormd door een veelheid van willekeurige concordanties. Hierop verklaart hij zijn plan om aan te dringen op de letterlijke betekenis en hier en daar slechts een paar mystieke interpretaties. Door zijn heldere en beknopte uiteenzetting en zijn gedegen opmerkingen werd *de Postillæ* de meest geraadpleegde handleiding van exegesen tot in de 16de eeuw.

Luther prees Lyra's werken vanwege zijn rabbijnse kennis, vooral die van Rashi. Het is deze invloed die het bekende vers zinspeelt: "Si Lyra non lyrasset, Lutherus niet saltasset." *Als Lyra niet op de lier had gespeeld, zou Luther niet gedanst hebben.* Luther gebruikte uitgebreid de commentaren van Nicolaas in zijn eigen werk van: "Lezingen over Genesis".

Net als anderen in de 14e eeuw, werd Nicolaas doordrongen van de mogelijkheid van de bekering van de Joden. Hij schreef: *Pulcherrimae Quaestiones Judaicam perfidam in catholicam fide improbant.* Luther gebruikte dit boek als een van zijn bronnen in zijn boek: 'Over de Joden en hun leugens'. Nicolaas schreef echter ook een anti-Joodse werk met de titel: 'De Messia Ejusque Adventu Præterito'.

Ook Calvijn nam serieus kennis van de Oud-testamentische exegese van de rabbijnen. Hij moet gebruik gemaakt hebben van *de Postillæ* van Nicolaas.

Na zijn dood werden Nicolaas' boeken aangevuld met toevoegingen, zoals een algemene inleiding, "De Libris Canonicis et niet Canonicis," en door vele voorwoorden. De "Postillæ" omvat vijftig boeken van commentaar op het hele Oude en het Nieuwe Testament en de apocriefe boeken; welke laatste wordt beschouwd als minder bindend. Er zijn ook 35 boeken van "moraal" ("Moralia"). Zelfs in gevallen waarin de traditie Bijbelteksten als mystiek heeft uitgelegd, is hij van oordeel dat nog steeds de letterlijke betekenis als de beslissende is. Hij biedt geestelijke verklaringen maar zelden, en dan bijna altijd met een Christologische tendens die wordt gezocht in de teksten van het Nieuwe Testament, wat de vervulling is van het Oude Testament.

2. PAULUS VAN BURGOS EN ZIJN DRIE ZONEN

Paulus van Burgos, met de bijnaam van Carthage, of Sint Maria, was een Spaans bisschop in de 15e eeuw.

Hij werd geboren in de stad Burgos, een stad in de Spaanse autonome regio Castilië en León. Het is de hoofdstad van de gelijknamige provincie Burgos. Paulus was van Joodse afkomst en ook van Joods orthodoxe godsdienst waarin hij een van de edelste en geleerdste onder hen was.

Maar nadat hij de *Summa Theologia* van St. Thomas van Aquino had gelezen, werd hij daardoor zodanig van de waarheid van de christelijke religie overtuigd, dat hij zich liet dopen. Bij de doop nam hij de naam aan van Paulus van St. Maria.

Toen ondertussen zijn vrouw gestorven was, begaf hij zich in de geestelijke staat, werd aartsdiaken van Trevino, de hoofdstad van de gemeente Condado een provincie van Burgos. Naderhand werd Paulus bisschop van Cartagena, - een havenplaats in het oosten van Spanje, in de regio Murcia, aan de Middellandse Zee - en tenslotte van Burgos. Koning Hendrik III van Castilië, bijgenaamd de ziekelijke koos hem tot leermeester van zijn zoon Johannes de Tweede. Naderhand zou hij kanselier van het koninkrijk geweest zijn. Eindelijk is hij als patriarch van Aquileja de 29e augustus 1435 gestorven. Welke hoge eeramten voor een bekeerde Jood iets bijzonders zijn, waarover hij zich ook zelf verwonderde.

Hij was actief om de christelijke godsdienst door zijn geschriften te verdedigen en maakte toelichtingen bij de aantekeningen van Nicolaas de Lyra over de gehele Schrift. Hij schreef ook een andere verhandeling met de titel: *Scrusinium Scripturarum* in II Lib. divisum.

Deze verhandeling heeft een Augustijner monnik, Christoforus Sanctorisius vermeerderd met het leven van de schrijver en in het jaar 1591 uitgegeven.

Paulus van Burgos had voor zijn bekering drie zonen, welke met hem gedoopt werden en naderhand zeer beroemd zijn geworden.

De eerste **Alphonsius** was na zijn vader bisschop van Burgos en gaf een kort begrip uit van de Spaanse historie, onder de titel: *Anacaphalaesis Regum Hispania*.

De tweede zoon **Gonsalvus** verkreeg het bisdom van Placenzia in Spanje.

De derde zoon **Alvarez Garsia** heeft een historie van Johannes de Tweede, koning van Castilië uitgegeven. Mariana, IX Hist, etc.

Bron: Groot algemeen historisch, geographisch, genealogisch, en oordeelkundig woordenboek. Amsterdam, 8e deel, 1732.

3. LEVENSLOOP VAN IMMANUEL TREMELLIUS.

Kerkhistorische Schets door Wilhelm BECKER¹

De ontzaggelijke beweging der geesten in de eerste helft der zestiende eeuw heeft zich, zoals bekend is, niet tot de Christelijke Kerk bepaald, maar het gehele leven, bedrijf en denken der volkeren aangegrepen en op nieuwe banen geleid.

Het is een wonder, dat ook uit de Joden, die zich toenmaals, evenals heden ten dage, in het algemeen zeer afkerig van de Christelijke Kerk betoonden, enkelen aan de hervorming deelnamen. Onder deze laatste behoort Immanuel Tremellius. Immanuel werd in 1510 te Ferrara in Italië geboren. Hij is later op verschillende plaatsen zeer tot zegen der Gereformeerde Kerk werkzaam geweest is.

In die tijd waren de Joden in Italië in een vergelijkenderwijs weinig gedrukte toestand. Slechts waren zij gehouden, om in bijzondere wijken te wonen en van tijd tot tijd bekeringspredicatiës aan te horen. Zelfs hadden de pausen menigmaal Joodse dokters. Zo was het dan mogelijk, dat de vader van Tremellius, die ook dokter was, zijn zoon een opvoeding geven kon, welke hem, zoals eenmaal Paulus, in de middellijken weg tot een uitverkoren werktuig in het Koninkrijk Gods bekwaam maakte.

Dadelijk, nadat hij op zijn vijfde jaar door zijn vader naar school gebracht was, werd er met het Hebreeuws een aanvang gemaakt. Reeds van de dagen van Karel de Grote af bloeide in Noord-Italië de Joodse geleerdheid; men hield zich aan de oude leerstof uit Bijbel en Talmud. Daar buitendien door de verdrijving van de Joden uit Spanje en door de universiteiten, in Italië opgericht bij de wederopleving der humanistische studiën, het verstandelijk leven van de Italiaanse Joden zeer bevorderd was geworden, kon de vorming van de jeugdige Tremellius alleszins grondig zijn. Bijzondere waarde werd er gehecht aan de overzetting in de volkstaal (Italiaans), die door de Joden zeer op prijs gesteld werd, zodat bij hen een Joodse bastaardtaal niet kon opkomen.

Tremellius als vertaler vanuit het Hebreeuws

Terwijl Tremellius zich van zijn jeugd aan oefende, om de Hebreeuwse taal in een andere over te zetten, werd hij bekwaam tot een van zijn meest belangrijke werkzaamheden, *de vertaling van het Oude Testament in het Latijn*.

Evenals bij de Christenen van die tijd werden de humanistische studiën aangehouden: Cicero, Quintilianus en Aristoteles (in de Latijnse vertaling), misschien ook Griekse schrijvers. In het huis van zijn vader kwamen ook Christenen, om de Hebreeuwse taal te leren. Toen Tremellius twintig jaar oud was, had hij omgang met Alexander Farnese, later paus Paulus III, die hem zelfs, waarschijnlijk te Rome, in zijn huis opnam. Want niet vóór tien jaren later werd Tremellius Christen, nadat hij het door de Roomse leer vervalste, maar het ware Christendom had leren kennen.

Hij had toch levendige belangstelling getoond in de beweging, die in Duitsland en Zwitserland ontstaan, ook Italië aandeed. Reeds in 1519 verschenen te Bazel gedichten van geleerde Italianen ten gunste van Luther. Melanchtons geloofsleer werd een jaar lang onder een valse titel zelfs te Rome in het openbaar verkocht. De aanzienlijke Italiaanse jeugd bezocht de hoofdzetels der hervorming.

In 1530 werd het Nieuwe Testament door Bruccioli uit Florence in de uitgegeven. Daarop volgden nog vier andere vertalingen. Te Napels verkondigde de Spanjaard Juan de Valdez, te Pavia Celio Secundo Curione met anderen het Evangelie. In

¹ Bron: AMSTERDAMSCH ZONDAGSBLAD 22 december 1889

Ferarra was de vorstin Renata, de gemalin van Herkules II, de nieuwe leer toegedaan en herbergde een tijdlang niemand minder de hervormer Calvijn.

Deze invloeden deden zich bij onze Tremellius gelden, en hij liet zich dopen. Zijn overgang werd bewerkt door de uit Engeland gevluchte kardinaal Reginald Poole, die evenwel later geheel tot de oude kerk terugviel.

Geloofsvervolging

Reeds spoedig moest het geloof van Tremellius in onderscheiden beproevingen blijken. Zijn stamgenoten waren verbolgen, zodat zijn leven gevaar liep. Daarbij begon hertog Herkules II de belijders van de nieuwe leer te vervolgen. Tremellius nam een beroep aan als leraar in het Hebreeuws aan de kloosterschool te Lucca. Aan het hoofd van die school stond Vermigli, die later als Peter Martyr bekend. Deze was eerst visitator der Augustijnenorde geweest, maar voor de monniken wegens zijn strengheid onverdraaglijk geworden en daar naar die school overgeplaatst. Hier voerde hij naast klassieke studiën de studie van de Bijbel in, hield dagelijks voorlezingen over de Brief aan de Romeinen, predikte onder ontzaggenlijke toeloop over de Psalmen, en ging met ambtgenoten de geschriften der Hervormers na.

Maar in 1543 stelde Paulus III de inquisitie in. De oppervlakkige vielen af; enigen bezegelden hun geloof in marteling en dood; anderen, onder wie Vermigli en Tremellius ontkwamen waarschijnlijk door Zwitserland, naar Straatsburg. Hier hadden **Bucer** en Capito de hervorming ingevoerd. Capito was kort te voren gestorven; Vermigli kreeg diens plaats in het door Jacob Sturm ingerichte gymnasium. Tremellius werd belast met het onderwijs in het Hebreeuws. Hier werkte Tremellius vijf jaren lang met zegen, en trad intussen in het huwelijk met een weduwe uit Metz van wie niet dan de voornaam Elisabeth bekend is. Zij bracht een dochter in het huwelijk mee en schonk hem er nog een.

In deze tijd valt ook het bezoek van Calvijn, die toestand van zijn onderdrukte geloofsgenoten te Metz trachtte te verlichten; bij hem sloot zich Tremellius meer en meer aan.

Het Augsburgse *Interim regering* maakte aan de gelukkige arbeid te Straatsburg een einde. Tremellius kon het met zijn overtuiging niet overeenbrengen, langer zijn ambt daar te vervullen. Hij wendde zich eerst naar Zwitserland, kreeg daar van de aartsbisschop Cranmer een beroep naar Cambridge. Engeland werd toen ter tijd door de - helaas vroeggestorven - koning Eduard geregeerd. Tremellius werkte mee aan het opstellen der symbolische en liturgische Engelse geschriften voor de Engelse Staaatskerk. Hij kwam in aanraking met de leermeester van de toenmaals zestienjarige Elisabeth, later koningin van Engeland. Deze was een zekere Matthias Parker. Tussen hen ontwikkelde zich een broederlijke vriendschap. Ook leerde hij de jeugdige prinses kennen. In Engeland stierf zijn vriend Bucer in 1551. Zijn medearbeider was zekere Chevallier uit Montchamps, die de hand van zijn dochter kreeg.

Terug naar Straatsburg

Echter ook in Engeland zou hij niet lang vertoeven. In 1553 kwam Maria, de bloeddorstige, op de troon. De vreemde leraren werden uit hun ambt ontzet; Tremellius en zijn schoonzoon vluchtten met achterlating van hun huisraad, maar werden door Elisabeth op minzame wijze getroost. Hij ging nu het eerst naar Straatsburg; hier evenwel waren in plaats van de gematigde Gereformeerden dweepzieke Lutheranen aan het roer gekomen, zodat Tremellius geen openbaar leraarsambt aanvaarden wilde. Er is evenwel grond om aan te nemen dat hij privé-onderricht in het Hebreeuws gegeven heeft. Bovendien had hij voortaan tijd om aan

zijn stamgenoten – de Joden - te denken. Door de uitgave van een Hebreeuwse Catechismus trachtte hij hen *het Evangelie van de gekruisigde Christus te doen kennen*. Hij verdeelde die in vier onderdelen, die hij de poort des geloofs, der geboden, des gebeds en der verbonds-tekenen noemde. In de inleiding zegt hij ongeveer:

‘Tot godsdienstige onderwijzing zijn de voorhanden gebedenboeken niet meer voldoende; men moet weten, wat Gods heilige wil is, wat tot de zonde voert, wat voor haar bewaart. Men moet geloven, dat God dengenen nabij wil zijn, die Hem in waarheid aanroepen en de voleinding des heils door de Messias verwachten. Er moet tevens van het verbond dat God ook met kinderen opricht, van de Wet, van de verbondstekenen gesproken worden’, enz.

Waarschijnlijk bracht Tremellius zijn volksgenoten ook de mondelinge prediking. Hij begaf zich echter, ongehindert een leraarsplaats aan te nemen, naar Zwitserland. Bij Calvijn vond hij een vriendelijke ontvangst, en toen hij hem klaagde, dat hij bij de vlucht uit Engeland zijn goederen had moeten achterlaten, schreef deze daarover aan John Gray, de oom van Jane Gray.

Tremellius in Bern en Metz

Calvijns invloed bezorgde hem een leraarsambt te Bern. Maar die hervormer had ook in deze stad vele tegenstanders, die nu ook Tremellius het leven verbitterden. Diensvolgens zocht hij aan de nieuw opgerichte Academie te Lausanne een plaats te bekomen. Maar hiertoe wilde de raad te Bern, die toenmaals Waadtland beheerste, evenmin zijn bewilliging geven. Wij bezitten uit deze droevige tijd een brief van Tremellius aan Calvijn waaruit wij zien kunnen, hoe Tremellius op God vertrouwdde en alles in Zijn hand stelde. Hij zou graag te Bern gebleven zijn, indien het de wil des Heeren was, maar hij geeft zich over als het anders uitkomt.

In deze nood bood hem Hertog Wolfgang van Palts-Tweebruggen, die toen nog een bemiddelende richting tussen Gereformeerden en Luthersens toebehoorde, een betrekking aan als opvoeder van zijn drie kinderen. Tremellius nam die aan. De zevenjarige Philip Lodewijk, een begaafd kind, bracht hij in drie jaren zover, dat hij, - zoals zijn leermeester schreef, - vloeiend Duits en Latijn en enig Grieks lezen kon; en de Catechismus van buiten geleerd had.

Het hof was dikwijls in Amberg waar hij in 1555 ernstig ziek werd, waarbij nog de droevige berichten uit het hem lief geworden Engeland kwamen. In 1558 beriep hem Calvijn naar de nieuw gestichte hogeschool te Genève. Zijn vorst wilde hem echter niet laten gaan, maar bood hem een plaats aan als rector der kloosterschool te Dornbach; regeren was evenwel zijn zaak niet. Bovendien waren de Duitsers het met zijn leerwijze niet eens, zodat hij vele verdrietelijk-heden te verduren had. Omstreeks deze tijd wonnen ook de dweepzieke Lutheranen aan invloed op de Hertog. Zij fluisterden hem in, dat Tremellius door zijn dwaalleer het hart der hertogelijke prinsen vergiftigd had. Daardoor werd hij dan in de gEvangelis geworpen en spoedig daarop uit het land verbannen.

Hij begaf zich nu naar Metz, de vaderstad van zijn echtgenote. Hier werden de Protestanten onderdrukt. Daar zij na de dood van Frans II op verbetering van hun toestand gehoopt hadden, zonden zij onder andere ook Tremellius naar de vergadering der Staten te Orleans. Van Anton van Navarra verkreeg hij de toezegging van vrije godsdienstoefening buiten de stad, het verlof tot terugkeer dergenen die uitgetrokken waren, en de bevrijding van een te Auxerre gEvangelis Protestant. Anton van Navarra had een bondgenootschap tussen de Duitse en Franse Protestanten op het oog, en

droeg aan Tremellius op, om zijn plannen de Duitse vorsten voor te dragen. Spoedig evenwel verliet hij zelf de zijde der Protestanten.

Medewerker aan de Heidelbergse Catechismus

Voor Tremellius had God reeds verder gezorgd. Keurvorst Frederik III van de Palts had de hoofden van de uiterste partijen van Gereformeerden, zowel als Lutherse afgezet en zocht naar gematigde Calvinisten. Daar het hem niet gelukte, Vermigli uit Zürich naar Heidelberg te trekken, beriep hij, waarschijnlijk op diens aanbeveling, Tremellius. Daar deze in de staatkundige onderhandeling nog bezig was, kon hij niet onmiddellijk zijn ambt aanvaarden; maar nadat hij het aanvaard had, arbeidde hij mede, - zij het ook niet in de voorrang, - aan het opstellen van het gewichtigste stuk van onze Gereformeerde Kerk, *de Heidelbergse Catechismus*.²

Nu volgden vele jaren van recht gezegende werkzaamheid. Vooral hierom is dit levenstijd-perk belangrijk, omdat toen de meeste theologische geschriften van Tremellius het licht zagen.

Allereerst gaf hij twee werken van zijn vriend **Bucer** uit. Daarop gaf hij zijn verklaring van den Profeet Hosea in het licht, welke hij reeds jaren te voren bewerkt, maar toen weer geheel uit zijn herinnering verloren had.

In aansluiting daaraan is zijn uitgave te noemen van de *Chaldeeuse Uitbreiding der Kleine Profeten* door Jonathan, waarmee hij weer inzonderheid op zijn stamgenoten werken wilde, om hun te tonen, hoe ook de Joodse uitleggers in Mozes en de Profeten de Messias aanschouwen, Die de Christenen als hun Heiland erkennen. Er volgt een zuivere taalarbeid op dit gebied, een Chaldeeuse en Syrische spraakkunst. Daarop weder een werk, waaruit blijken kan, hoe hij er voortdurend op bedacht was, om ook zijn stamgenoten tot het heil te doen komen; hij gaf een oude Syrische vertaling van het Nieuwe Testament, *Peschito* geheten, in het licht, en maakte daarbij van Hebreeuwse lettertypen gebruik.

Zijn belangrijkste werk was nochtans, dat hij, met zijn tweede schoonzoon Junius verenigd, het *Oude Testament in het Latijn* overbracht en met korte aantekeningen voorzien het licht deed zien. De opmerkzaamheid waardig is de volgende plaats in de voorrede: "Bid God voor ons, dat wij zonder mis te treden in het nog overige werk mogen voortgaan en daarbij door de Geest van Christus mogen bestuurd worden tot bevordering van het werk Gods, tot Zijn eer en tot het beste van de Kerk."

Een staking van deze gelukkige werkzaamheid bracht het jaar 1565. Felle pestziekte teisterde geheel Duitsland in het bijzonder Heidelberg; de universiteit werd gesloten. Tremellius bezocht toen zijn oude vriend Parker en had ook meermalen gehoor bij koningin Elizabeth, die hem minzaam ontving en hem zelfs een betrekking in Engeland aanbood. Hij keerde evenwel naar Heidelberg terug.

Tremellius genoot de achting van zijn ambtsbroeders, zodat hij meer dan eens het rectoraat vervulde. Ook als Godgeleerde werd hij zeer op prijs gesteld. Zo werd hem ook de moeilijke opdracht gedaan, om de te Spiers gevangen en afgezette loochenaar der Drieëenheid, Sylvanus, tot inkeer te brengen. Hij beproefde dit niet vruchteloos; evenwel werd Sylvanus onthoofd.

In 1573 werd hij met Franse predikanten naar Frankfurt gezonden om daar de in hun ambt nog niet bevestigde leraar van de Franse vluchtelingengemeente plechtig in de Gemeente in te leiden. De Lutherse magistraat nam dit zeer kwalijk, maar Frederik III

² Hebben wij van de Joden het Oude- en Nieuwe Testament gekregen, wij hebben ook nog een klein stukje inbreng in onze Catechismus aan een Jood te danken.

nam zijn theologen krachtig in bescherming.

Omwervingen en einde

Aan de avond van zijn leven zou Tremellius er weer aan herinnerd worden, dat hij hier op aarde slechts gast en vreemdeling was. Frederik III stierf in 1576. Zijn zoon Lodewijk VI, een streng Lutheraan, gebood de vreemd leraren hun voorlezingen te staken. De meesten werden door de Paltsgraaf Johan Casimir opgenomen, en vonden een plaats aan het door hem opgerichte Casimirianum te Neustadt. Maar Tremellius ging ziek naar Metz. Van daar werd hij door de gereformeerde burchtgraaf van Turenne, Henri de la Tour d’Auvergne naar de academie te Sédan beroepen. Slechts drie jaren was het hem toegestaan daar te arbeiden. In het jaar 1580 gevoelde hij zich reeds in de zomer zo zwak, dat hij de dood voelde naderen. De 31e Juli maakte hij zijn testament, in hetwelk hij op treffende wijze God prijst, omdat Hij Zich in Christus aan hem geopenbaard had. Voor zijn dood had hij nog behoefte enige tegenstanders bij zich te zien, met wie hij zich wenste te verzoenen. Deze echter verschenen niet. Toen hij dat opmerkte riep hij uit: *Christus leve! weg met Barabbas!*

De 9^e Oktober 1580 ontsliep hij, bijna 70 jaren oud. Lasteraars, onder welke de Parijse Hoogleraar Gonebrard, beweerden, dat hij weinig tijd vóór zijn dood weer tot de Israëlitische godsdienst zou zijn teruggekeerd. Zijn schoonzoon Junius heeft dit weerlegd.

Toevoeging redactie Gihonbron:

Zoals in de levensschets van Bucer werd opgemerkt, is de oorsprong van de verwachting van de bekering van de Joden niet bij Luther of Zwingli, ook niet zozeer bij Calvijn, maar bij Bucer, Petrus Martyr, Paraeus en Beza. Zie o.a. Ian Murray: *The Puritan Hope*, pag 41 etc. ***‘Wij mogen aannemen dat de invloed van Tremmelius op Bucer – en mogelijk ook op de anderen – heeft meegewerkt om het Bijbels leerstuk van de toekomstige bekering van de Joden onder aandacht te brengen en levendig te houden. Tremmelius als een eersteling van het Joodse volk in de Reformatietijd heeft misschien meer invloed en verwachting daartoe verwekt dan wij weten.’***
Van belang is waarschijnlijk ook de invloed van Leo Juda, een bekeerde Jood, vriend van Bucer.

AAN HET EINDE HANGT DE KROON

4. Fredericus Ragstat a Weille (1648 – 1729)

De eerste Joodse predikant in de Nederlandse Gereformeerde (Hervormde) Kerken.

Overgenomen uit: *Vergeten eerstelingen*; monografieën van Messiasbelijdende Joden. Door Dr. J. Haitsma. Uitgeverij J.J. Groen en Zoon, 1989.

HOOFDSTUK II Opgeleid tot en werkzaam als rabbijn

In de voorrede van zijn boek ‘*Noachs profetie*’ vertelt Fridericus Ragstat à Weille ons zijn levensloop tot aan het jaar 1684. ‘Zijn trecking en bekeering.’ Op veler verzoek schonk hij daarin de meeste aandacht aan zijn bekering. Evenals Paulus wil hij daarmee bewijzen, dat God zijn volk Israël niet verstoten heeft. Maar vooraf geeft hij ons eerst enige informatie over zijn geboorteplaats, afkomst en naam en tenslotte over zijn opvoeding.

Afkomst en naam

Hij werd geboren in het jaar 1648 te Metz, dat ook toen tot Frankrijk behoorde. In die stad woonden veel Joden, die daar grote vrijheid genoten om hun godsdienst openlijk uit te oefenen. Wat zijn afkomst en naam betreft, hij kon niet, wat Paulus wel kon, met zekerheid zeggen uit welke stam hij was; maar wèl: ‘Ik ben ook een Israëliet, uit het zaad van Abraham’, want zijn beide ouders waren Joden. Hun voorgeslacht was destijds verdreven uit Spanje. Sindsdien had het de naam *Weille of Weil* aangenomen, of, ook zoals de Fransen zeggen Veil. Hij had wel eens gehoord dat de betekenis van die naam te maken heeft met het Franse *veiller*, dat *wakker maken* betekent. Zijn voorouders zouden zeer ijverig gewaakt hebben voor de Joodse godsdienst. Maar hij meent ook wel eens gelezen te hebben, dat de naam ontleend zou zijn aan een plaats of huis, waarin een van zijn voorouders heel vroeger gewoond zou hebben. Met zekerheid kan hij dus over de naam Weille niet spreken.

Maar nu de naam *Ragstat*. A Weille had van zijn bloedverwanten het volgende vernomen: zijn overgrootvader van vaders zijde was komen wonen in Rastad op de grens van Lotharingen en Duitsland. Door zijn grote rijkdom had deze aan die stad prachtige gebouwen geschonken en noemde men hem Reijchstat, alsof hij door die gebouwen van Rastat een rijke stad gemaakt had. Het gewone volk maakte tenslotte van dat Reijchstat Ragstat. A Weilles voorouders hebben echter alleen de naam Weille, Weil of Veil gebruikt.

Opvoeding en opleiding

Over zijn ouders vertelt A Weille verder nog dat ze voor het merendeel mannen van aanzien waren, die met lof belangrijke ambten onder de Joden bekleed hadden. Omdat hij echter niet ‘in vlees wil roemen’, noemt hij er slechts twee: de vermaarde rabbi Jacob Veil (Weille) en zijn eigen vader, rabbi David Veil (Weille). De eerste is tot op zijn tijd nog overal onder de Joden zeer vermaard. De tweede was eveneens een zeer grote rabbi, die over verschillende synagogen macht had en tot heden beroemd en bemind is. Zijn eigen moeder was van Frans-Joodse afkomst, uit de provincie Picardië.

Het verwondert ons niet, dat zijn vader en moeder hem ‘volgens de Joodse wetten en wijze in de Joodse godsdienst’ opvoedden. Maar ze deden meer. Van kindsbeen af bepaalden ze hem bij de studie en lieten hem onderwijzen in alle wetenschappen, die

hem 'bekwaam konden maken om een rabbi in Israël te zijn en de Joodse godsdienst te verdedigen en te propageren'. Ze stuurden hem daarom ook, toen hij nog maar twaalf jaar was 'naar de hogescholen der Joden' buiten zijn vaderland en werd hij al op jeugdige leeftijd rabbijn te Kleef. Daar nam hij 'niet zonder goed genoeg' zijn ambt waar. Hij bewijst dat met de attestatie, die de kerkenraad van de Gereformeerde kerk van Kleef hem meegaf, toen hij na zijn overgang tot het Christelijk geloof die plaats verliet. We laten u het begin daarvan lezen in hedendaags Nederlands:

'Wij, dienaren van het Goddelijk Woord en ouderlingen van de gemeente van Jezus Christus in de stad Kleef, getuigen dat Fridericus Ragstat à Weille, tegenwoordig herder en leraar in de gemeente van Christus te Spijk bij Gorcum in Holland, niet alleen van geboorte en opvoeding een Jood was, maar ook door zijn ouders naar hun scholen gezonden is en vlijtig gestudeerd heeft, zodat hij eindelijk in de Joodse theologie en andere wetenschappen onder hen gebruikelijk, zo ver gevorderd is, dat hij door hen zeer geliefd en bemind, en officieel door hen, zowel hier als elders, tot hun herder en leraar gekozen en beroepen is en (als zodanig) gefunctioneerd heeft. Hij heeft zich ook bij hen in onze stad geheel oprecht en eerbaar zoals zulk een man paste, gedragen, gelijk een der voornaamste Joden in onze stad, in wiens huis zijn eerwaarde toen het meest verkeerde, in tegenwoordigheid van onze toenmalige drie predikanten heeft getuigd.

Geschied en verzegeld in onze kerkenraad te Kleef de eerste oktober 1684.

Uit last en in aller naam,

Johannes Alexander Neusptzer, predikant van de gemeente'.

HOOFDSTUK III

Twijfel aan de Talmoed en een groeiende overtuiging dat Jezus de Messias is

Rabbi Ragstat à Weille heeft de weg tot het christelijk geloof min of meer gevonden mede door de Talmoed, de Targoemien en de bestrijders van dat geloof.³ Hij beschrijft ons dit proces nauwkeurig. Als 'rabbi en beschermer van de Joodse overleveringen' dacht hij eens na over de leer van Elia die de Talmoed memoreert in hoofdstuk II van het traktaat Sanhedrin; nl. dat de Messias 4000 jaar na de schepping van de wereld komen zou en dat een Talmoedische leraar gezegd had, dat door de zonden van Israël de Messias nog niet gekomen was. Toen hij in de Schriften naar de bevestiging van deze beweringen zocht, werd hij hoe langer hoe meer van het tegendeel overtuigd. Want als de zonden de komst van de Messias zouden kunnen verhinderen, dan zou Hij nooit komen. In Gen. 6:5 staat immers, *dat het gedichtsel van de gedachten van de mens ten alle dagen boos is*. Bovendien, als de zonden de komst van de Messias zouden kunnen verhinderen, dan zou ons ongeloof de betrouwbaarheid van God teniet doen. Ook rabbijnse leringen zeggen het tegendeel. Want de Talmoed 'stelt vast' dat er altijd wel 18.000 heilige zielen in Israël zijn zonder vlek of rimpel. En als God nu Sodom en Gomorra - zo dacht A Weille - al gespaard zou hebben, als er maar 10 godzalige zielen waren, hoeveel te meer zou Hij dan Zijn eigen volk gespaard hebben, als er honderden tientallen van zulke zielen zijn. Ja, nog sterker: volgens de algemene rabbijnse leer is het hele Jodendom op

---

³ De Talmoed is het belangrijkste en monumentale schrift werk van het Jodendom. Ze bestaat uit de Misjna en de Gemara. De Misjna is een verzameling van rabbijnse discussies, (globaal genomen, uit de eerste eeuwen na Christus) over de 5 boeken van Mozes. De Gemara is het resultaat van besprekingen over de Misjna.

de Grote Verzoendag zonder zonde. Waarom komt de Messias dan niet op die dag? Hij trok daarom de conclusie dat de Messias al gekomen was. Het 12^e van de 13 Joodse Geloofsartikelen, dat luidt: ‘Ik geloof door een volkomen geloof, dat de Messias toekomende is; en ik wil, ofschoon hij ook zeer lang weg blijft, echter hopen en op Hem wachten, en waken alle dagen totdat Hij komt’ was voor hem sindsdien ‘gans apocrief’.

Hij kon dat artikel trouwens ook heel goed missen. Want hij had enkel aardse opvattingen over de Messias en er was hem weinig aan gelegen of deze nog verwacht moest worden of niet. Ook kwam in het minst niet in hem op aan het christendom te denken en te onderzoeken, of *Jezus van Nazareth* de Messias kon zijn. Ook vroeg hij zich vrijwel nooit af, waarom de Messias komen moest. Met zijn natuurlijke en vleselijke opvattingen van de Messias leek hem diens geestelijk ambt, waarover hij af en toe van christelijke zijde iets hoorde, dwaasheid. Een tijdlang geloofde hij, dat Hizkia of een der Maccabese koningen de Messias geweest waren.

Een andere Messias

Maar eens moest hij — en hij zag daarin een goddelijke leiding — iets uit Genesis 3 nazoeken en hij begon na te denken over het 15e vers: ‘En Ik zal vijandschap zetten tussen u en tussen deze vrouw, en tussen uw zaad en tussen haar zaad; datzelve zal u de kop vermorzelen en gij zult Het de verzenen vermorzelen’. Hij las dat de Targoem Jonathan daar het volgende heeft: ‘En Ik zal vijandschap maken tussen u en de vrouw, tussen ‘t zaad van uw zoon of kind en het zaad van haar zonen of kinderen: en het zal geschieden als de kinderen der vrouw bewaren zullen de geboden van de wet, dan zullen ze met een zorgvuldige ijver uw hoofd verslaan; maar indien ze de geboden der wet verlaten, dan zult gij met alle ijver haar bijten en steken in de verzenen. Maar voor haar zal genezing zijn, doch voor u zal geheel geen genezing zijn. En haar (nl. de kinderen der vrouw) zal eindelijk een pleister worden toebereid in de dagen van de Messias’. A Weille leidde hieruit drie zaken af:

1. Dat de zonden de allerschadelijkste beten van de duivel zijn, waardoor hij de gewetens van de mensen dodelijk gewond heeft. Maar door de onschuld van het leven van het vrouwenzaad wordt de kop van de slang vernield.
2. Dat er voor de zondige mens een toegang is tot Gods barmhartigheid, maar voor de duivel niet.
3. Dat er een geneesmiddel voor de zonde bereid is door de Messias.

Deze overwegingen nu deden hem dikwijls denken aan de christelijke belijdenis aangaande de Messias en zijn ambt. Ze brachten hem eindelijk zover, dat hij ze wilde toetsen aan de Heilige Schrift. Maar hoe kon hij er achter komen, wat de christelijke leer aangaande de Messias precies inhield? Hij bezat daarover alleen maar boeken van rabbijnen die haar bestreden, zoals het boek *Nitzachon* van R. Lipmann⁴ en nog enkele andere. Toch kwam hij zo op het rechte spoor.

Hij ontdekte in de eerste plaats dat hetgeen de christelijke belijdenis inhield, namelijk dat de Messias moest komen om de zonden uit te wissen, de ongerechtigheid te verzoenen en om gerechtigheid, vrede en leven te verwerven, volkomen Schriftuurlijk was en dat de weerleggingen van de rabbijnen meer woorden dan waarheid waren en dat ze zich meer lieten leiden door hartstocht en bitterheid dan door de Heilige Schrift en gezonde redenen. Nu verstond hij Daniël 9:24 eerst recht: ‘het doel van Christus was om de afval der Israëlieten te stuiten en te bedwingen. Voor velen tot bekering en leven, door toerekening van de ware verzoening, rechtvaardiging en heiliging. Voor

⁴ Jom Tob ben Salomo Lipmann (aus Milhausen). Hij leefde in de 14e en 15e eeuw in Praag.

velen ook tot voleinding en ondergang, door straffen, door verlies van land, stad, tempel, de stoel van Mozes, alle vrijheid en door verstrooiing en overgave in de handen der vijanden, waardoor ze hun overtredingen niet meer met kracht kunnen voortzetten en niet meer oorlog kunnen voeren tegen Jehovah en de Messias, zijn Gezalfde.’ Tevens zag hij dat de Messias ook komen zou om de zonden der heidenen te verzegelen, zodat ze niet meer gedacht zouden worden en niet meer een Lo-Ami, ‘niet Mijn volk’, maar een Ami, ‘Mijn volk’ zouden zijn.

Hierdoor zag hij nu duidelijker dan ooit te voren, dat de zonden de komst van de Messias onmogelijk konden verhinderen. Integendeel, de Messias was juist door God beloofd om ze te verzoenen en uit te wissen. Hij liet nu helemaal de gedachte varen, dat iemand van de Maccabese koningen de Messias zou kunnen zijn. Want niemand van hen had Israëls overtredingen gestuit en de zondige heidenen tot Gods volk gemaakt. Hij besloot nu tevens dat hij niet meer zo blindelings de Joodse boeken, die tegen de christelijke godsdienst ageerden, zou geloven. Hij ging nu tot de wet en de getuigenis en als die boeken daar niet mee overeenkwamen, hield hij ze voor apocrief en hechte hij er geen geloof meer aan.

Hij zag nu duidelijk dat het genoemde werk het grootste en voornaamste was, dat men omtrent de Messias moest aannemen. Maar dit was voor hem ook aanleiding om over zijn persoon na te denken. Want hij zag dat iemand die enkel mens was, dit werk onmogelijk kon doen. Daarom wilde hij nu ook de christelijke belijdenis aangaande de persoon van de Messias aan de Heilige Schrift toetsen. Uit de Targoem had hij gezien dat de Messias door de schuldeloosheid van zijn leven de kop der slang zou vertreden. Daaruit moest hij wel concluderen dat de Messias meer moest zijn dan Mozes, David, Salomo enz., wier fouten ons duidelijk in de Heilige Bladeren worden genoemd.

Maar nu kwam de vraag op: als de Messias enkel een mens is zoals de Joden zeggen, hoe kan hij dan volstrekt onberispelijk van leven zijn? Want niemand die op een natuurlijke wijze uit een vrouw geboren is, is zo rechtvaardig op aarde dat hij enkel goed doet en niet zondigt. Hij kwam dan ook tot de gevolgtrekking dat de Messias meer moest zijn dan een gewoon mens en dat zijn menswording niet moest geschieden door de wil van een man, maar door een bovennatuurlijke kracht. In deze mening werd hij ‘geweldig gesterkt’ door de Goddelijke namen, die aan de Messias op een absolute wijze gegeven worden in de Heilige Bladeren. In dit gevoelen werd hij verder gesterkt, toen hij bij zichzelf overlegde, dat de Messias onmogelijk de zonden zou kunnen uitwissen zonder de uitstorting van zijn bloed. Want zonder bloedstorting is er immers geen vergeving daar de ziel die zondigt, sterven moet. Aan het recht Gods moet voldaan worden; de eeuwige toorn van God moest gedragen, doch niet alleen gedragen, maar ook uitgeblust worden. Derhalve zag hij klaar en helder, dat de Messias noodzakelijk JEHOVAH, de HEERE moest zijn, in het vlees geopenbaard en IMMANU-EEL, *God met ons*, God met ons vlees en bloed bekleed en ons in alles gelijk geworden, uitgenomen de zonde. Dus waarachtig God en waarachtig mens tegelijk.

Deze heilige waarheid werd hem nog helderder en klaarder, toen hij de beroemde profetie van Jesaja 7:14 las: “Zie, een maagd zal zwanger worden en zij zal een Zoon baren en zijn naam Immanuël noemen.” En dat de profeet hier van de Messias sprak, concludeerde hij uit hoofdstuk 8:8, waar staat dat de Zoon van deze maagd het hele land tot zijn bezit ontvangt. Hij kan dus niet de zoon van de profeet zijn, zoals R. Salomon Jarchi wil. Ook niet Hizkia, omdat in de verzen 9 en 10 staat, dat hij de raadslagen der vijanden vernietigen zal, iets dat Hizkia noch iemand anders kon doen.

De komst van de Messias

A Weille had nu dus door Gods goedertierenheid niet alleen het inzicht ontvangen dat de tijd van de komst van de Messias allang verstreken was, maar ook wat het doel van de komst van de Messias was en hoe Zijn Persoon en voornaamste ambt waren. Doch om met volle gemoedsrust de allerheiligste christelijke belijdenis aan te nemen, dat Jezus van Nazareth de Christus is, moest hij nu nog onderzoeken, of deze inderdaad precies gekomen is op de in Gods Woord genoemde tijd en of ook op de komst van Jezus gevolgd is wat Gods Woord dienaangaande gezegd heeft. Wat het eerste betreft, hij vond in Genesis 49:10 die tijd nauwkeurig genoemd: de Koninklijke scepter en de wetgever, de grote Joodse raad zouden nog niet beide tegelijk uit het midden van Juda weggenomen zijn. Nu, al was de Koninklijke scepter reeds van Juda geweken toen Jezus kwam, toch was de wetgever nog wel tussen Juda's voeten ofwel binnen de grenzen; en Jeruzalem kon nog *des Heeren troon* genoemd worden. Dus Jezus was precies op tijd gekomen. Niet te vroeg, ook niet te laat. Want slechts veertig jaren na zijn dood was eveneens de wetgever, het sanhedrin uit Juda verhuisd naar Jafne in Efraïm.

Hetgeen na de komst van de Messias geschieden zou, nl. *dat de volken Hem gehoorzamen zouden*, is dat nu ook door Jezus vervuld? Hij dacht in het bijzonder aan Zefanja 3:9: *Dan zal Ik tot de volken een reine spraak wenden, opdat ze allen de naam des Heeren aanroepen en Hem dienen met een eenparige schouder*. Verder zag hij dat de Targoem Jeruschalmi aan de woorden van Genesis 49:10 nog toevoegt: *Hem zullen alle koningen der aarde onderworpen zijn*; en dat ook veel rabbijnen zo schreven. Daarom ging hij nu na of deze bekering der heidenen ook werkelijk plaatsgevonden had na de komst van Jezus. En zo ja, wat de Joden daar dan over zeiden.

Het was niet moeilijk om op het eerstgenoemde een antwoord te vinden. Vroegere heidenen dienen nu de God van Israël, zoals ook veel Joodse geschiedschrijvers getuigen. Daarom concludeerde hij, dat Jezus de ware Messias moest zijn en niet Bar Kochba, Theudas, Judas de Galieeër, Sabbatai Zevi en anderen.⁵ De laatste is zelf nota bene 'een mohammedaanse heiden' geworden. Nee, alleen na de komst van Jezus zijn de heidenen tot God bekeerd en is de profetie van Maléachi 1:11 vervuld.' Want nu wordt de naam des HEEREN grootgemaakt van de opgang der zon tot haar nedergang.

Joodse tegenwerpingen

Wat brengen de Joden hier nu tegen in? Als eerste tegenwerping noemt hij, 'dat ze zeggen, dat er in alle landen nog zoveel heidenen zijn, die Jezus van Nazareth niet aanroepen of kennen.' Maar hij merkt hiertegen op, dat de profeten onderscheiden tussen een *eerste* toevloed van heidenen en een *tweede*. De eerste zou komen direct na de komst van de Messias om Israël tot jaloersheid te verwekken. ***De andere zou op Israëls bekering volgen.*** Want dan zouden de heidenen, die tot dan Christus niet kenden, van jaar tot jaar naar Jeruzalem komen om het Loofhutfest te vieren. Bovendien, al zijn er in bepaalde landen nog veel heidenen, er zijn toch eveneens christenen.

Een tweede tegenwerping der Joden is, 'dat de christenen zo verdeeld zijn'. Maar dit maakte op hem heel geen indruk. Want hoe verdeeld zijn de Joden zelf niet?

Een derde tegenwerping was, 'dat, als Jezus de Messias was, dan zou men moeten concluderen, dat de Messias bedoeld was als een ramp voor Israël en een goed voor de heidenen. Die zijn immers door Jezus verhoogd en de Israëlieten vernederd en zij

---

⁵ Sabbatai Zevi was een valse Messias uit de 17e eeuw die een tijd lang grote aanhang had. Bar Kochba gaf zich eveneens voor Messias uit. Hij stierf bij de inname van Jeruzalem door de Romeinen in 135 na Chr. Zie voor de andere twee Hand. 5.

hebben land, stad, tempel en hun gehele eigen regering verloren.’ Maar ook deze tegenwerping bracht A Weille niet in moeilijkheden. Niemand spreekt tegen dat de Messias ten goede aan Israël beloofd is. Maar Israël heeft het goede verstoten. Het heeft dus niet aan de Messias Jezus gelegen, dat het Israël kwalijk gegaan is, maar aan Israël zelf. Wat de vernietiging van de tempel betreft, die zou aan Israël schade noch schande veroorzaakt hebben, als ze zich door de Messias tot *tempelen van de Heilige Geest* hadden laten maken. Evenmin de verdwijning van de eigen Joodse overheden, want de Messias zelf zou dan de heerschappij uitoefenen en zij zouden als christelijke regeerders mogen meewerken aan de opbouw van zijn koninkrijk, zoals vroegere heidense regeringen nu ook doen.

Tenslotte is het bij en na de komst van Jezus de Nazarener zo gegaan, als het volgens de Heilige Schrift gaan zou bij de komst van de Messias. In Jesaja 8 staat immers van de Messias: “En Hij zal u zijn tot een Heiligdom, maar tot een steen des aanstoets voor de twee huizen Israëls.” En in hoofdstuk 29 staat: “Omdat dit volk tot Mij nadert met zijn mond (...) en hun hart ver van Mij doet (...) daarom zal de wijsheid der wijzen vergaan en het verstand zijner verstandigen zal verborgen worden. En ten dien dage zullen de doven - de heidenen - horen de woorden des Boeks. Nu, dit is gebeurd. Velen in Israël zijn gestruikeld en heidenen zijn bekeerd tot God in Christus. Door de vervulling van deze profetieën hadden de Joden zich niet moeten ergeren aan Jezus als de Messias, maar daardoor juist overtuigd moeten zijn, dat Hij het was!

Zo had hij dus dit ‘uitnemend grote en voorname hoofdstuk van de christelijke religie’, dat ‘JEZUS is de Christus’ verstaan en dit geloofde hij van toen af met alle christenen. Toch kon hij nog niet de ‘christelijke religie omhelzen en aannemen’, want het moeilijkste kwam nog.

HOOFDSTUK IV

Drie overgebleven verstandelijke moeilijkheden overwonnen

Voordat hij de christelijke religie kon omhelzen, moest A Weille het moeilijkste nog overwinnen. Hij noemt drie zaken:

1. ‘De aanbiddelijke verborgenheid van de Heilige Drieëenheid’.
2. De zaak van sabbat en zondag.
3. De zaak van de verbonden.

De Heilige Drieëenheid

De eerste leek hem een onmogelijkheid. Hoe kon één en hetzelfde Wezen in drie Personen bestaan en konden drie Personen maar één God zijn?

Maar door de Goddelijke bijstand ‘ging hij toch dit noodzakelijk geloofsstuk’ gelovig aannemen. Om te beginnen stelde hij vast dat het dwaasheid zou zijn iets te ontkennen, omdat men het niet doorziet. Niemand begrijpt hoe verstand en wil op geest en lichaam inwerken. Maar ze doen het wel. Hoe zou men de heilige waarheid van de Goddelijke Drieëenheid kunnen loochenen, als men onweersprekelijke uitspraken in de Schrift vindt, die haar duidelijk leren. Ook bedacht hij, dat het toch een onmogelijke zaak is, dat hij met zijn eindig en duister verstand het oneindig Goddelijk Wezen zou kunnen bevatten. Zo werd hij er dan toe bewogen dit geloofsstuk niet langer te ontkennen.

Hij onderzocht dus de Schriften en vond dat God op verschillende plaatsen met een *meervoudig* woord wordt aangeduid, namelijk ELOHIM. Bovendien spreekt God van zichzelf als ‘Ons’. Zo in Gen. 1:26: “? Laat Ons mensen maken, naar Ons beeld, naar

Onze gelijkenis.” Hij vond dit ‘Ons’ ook in Gen. 3:22 en 11:7. En in Gen. 19:24 las hij: “Toen deed de HEERE zwavel en vuur over Sodom en Gomorra regenen, van de HEERE, uit de hemel.” Bovendien zag hij de Drieëenheid duidelijk geopenbaard in Psalm 33:6: “Door het Woord des HEEREN zijn de hemelen gemaakt, en door de Geest van Zijn mond al hun heir.” Want de HEERE, het WOORD en de GEEST zijn Drie en deze Drie zijn één.

Hij onderzocht eveneens de rabbijnen en de kabbalistische geschriften. Rabbi Mozes Maimonides bekent, dat ELOHIM niet minder dan twee betekent en in *Pirke Avoth* zeggen de rabbijnen, dat het ‘t getal drie inhoudt. In het boek *Zohar* over het eerste boek van Mozes, fol. 16, las hij over Psalm 110:1 de volgende verklaring: ‘De bovenste graad (in het enig Goddelijk Wezen) heeft tot de benedenste graad gezegd: *Zit aan Mijn rechterhand, totdat Ik Uw vijanden gezet zal hebben tot een voetbank Uwer voeten.*’ En in *Zohar* over het derde boek van Mozes, hoofdstuk 16, las hij, dat R. Simeon zegt: ‘Daar zijn drie DARGA, graden (in de enige Godheid) en elke DARGA is van de ander onderscheiden en toch zijn ze alle Drie samengeknoopt in één.

Een bijzonder krachtig bewijs vond hij in hetgeen de Jeruzalemse Chaldeeuwse Targoems opmerkte over Gen. 3:22: Het Woord des Heeren Elohiem zei: ‘Ziet die Adam die Ik geschapen heb, is Mijn eengeborene in de wereld gelijk Ik een eengeborene ben in de hoge hemelen.’ Hij zag, hoe de Targoem hier in plaats van JEHOVAH ELOHIM heeft het WOORD des HEEREN ELOHIM. Dat WOORD spreekt hier dus en zegt van zichzelf, dat het de Schepper is en dus waarachtig God, evenals JEHOVAH ELOHIM. Verder noemt het Zich de één-geborene in de wereld.

A Weille zag dus dat JEHOVAH inderdaad Elohim (meervoud!) is. En dat er in het Goddelijke Wezen meerdere Personen zijn: dat er een Woord is dat met Jehovah Elohim alles geschapen heeft en een-geboren is in de hemel der hemelen. Hierover was hij zeer verblijd, want hij meende dat er geen plaats in de Joodse geschriften gevonden zou kunnen worden ‘om de Joden uit (d.i. door) de Joden van deze waarheid te overtuigen’.

Maar hij wilde weer tot de Heilige Schriften terugkeren. Daar vond hij, in Deut. 6:4, dat God deze waarheid al bij het oude Israël probeerde ‘in te stampen’, toen hij zei: Hoor, Israël! JEHOVAH, onze God, JEHOVAH is één!. De tegenwoordige Joden - aldus A Weille - erkennen zelfs, dat in deze woorden een groot geheim is. R. Menahem Rakanti citeert met betrekking tot deze woorden uit het boek *Zohar* deze uitspraak: Hierin is een verborgenheid voor de wijzen aan wie het niet toegestaan is ze te openbaren. En: Niet in deze eeuw totdat de Koning Messias zal komen, die hun macht zal geven om te openbaren. En deze verborgenheid is: Jehovah, onze God, JEHOVAH, zijn één. Deze drie zijn één.

Ook vond hij het bijzonder opmerkelijk dat de Rubenieten in Jozua 22:22 tot tweemaal toe zeggen: *De God, God, JEHOVAH die weet het*, enz. Ze tonen hier hun zuiver geloof in de aanbiddelijke drieënige God. Voeg hierbij de priesterlijke zegen van Num. 6:24-26, waarin driemaal achter elkaar de naam JEHOVAH genoemd wordt.

Ja, hij vond zelfs in het Oude Testament de namen Vader, Zoon en Heilige Geest. Als *Vader* openbaarde God zich in 2 Sam. 7:14. Daarom noemt de kerk Hem daar ook zeer dikwijls Vader. Zo Jes. 63:16, Jer. 3:19.

De naam *Zoon of Woord* wordt gevonden in Ps. 2:7, 33:6 en Hag. 2:6.

En *Heilige Geest*: zo in 2 Sam. 23:2, Hag. 2:6 en Jes. 63:10. Wel vond hij het eerst vreemd, waarom het Oude Testament Vader, Zoon en Heilige Geest in deze volgorde niet op één plaats naast elkaar noemt. Maar hij oordeelde, dat God deze klare manier van spreken heeft willen bewaren voor de aangename tijd van het Nieuwe Testament.

Sabbat of zondag

Het tweede 'obstakel' was dat van de sabbat. Hij kon onmogelijk beseffen, hoe de zondag 'uit kracht van het vierde gebod volgens sommige christenen' gevierd kon worden. Want dat gebod spreekt uitdrukkelijk van de 7e dag. Dit gaf hem 'veel verwarring' in zijn hoofd. Doch tenslotte merkte hij, dat het vierde gebod niet zoals de andere negen als absoluut moreel beschouwd moet worden. Hij vond de sabbat elders onder de ceremoniële geboden gesteld. Zo Lev. 19, Ex. 31, Ez. 20. In Ex. 31:13 en 17 en Ez. 20:20 noemt de HEERE de sabbat een OOTH, een teken. De sabbat was dus een voorbeeldend gebod en van een geheel andere aard dan de andere negen. Hieruit zag hij dan duidelijk, dat het vierde gebod - ofschoon het ook iets van een moreel karakter schijnt te hebben - de christenen, die van alle oude schaduwen, dus ook van de Joodse sabbat bevrijd zijn, niet bindt noch kan binden. Als de christenen de eerste dag der week moeten onderhouden, dan moet dat om een andere reden dan om het vierde gebod. Om welke reden dan wel? Uit de natuur, die ons verplicht een zekere tijd af te zonderen om de Heere in het publiek te dienen. Dit bracht hem dan ook tot de mening, dat dit het morele element schijnt te zijn in het vierde gebod. En hij zag het als een zeer wijze en stichtelijke beslissing van de christelijke kerk, om aan de genoemde verplichting van de natuur gehoor te geven op de eerste dag van de week. Dat is de opstandingsdag van Christus, waarop de eeuwige sabbat der genade begonnen is, die voor ons tevens een garantie is van de eeuwige sabbat der heerlijkheid.

Bij nadere studie van de Joodse boeken zag hij nu tevens, dat ze de sabbat noemden een afschijnsel van de toekomstige wereld, die ze ook *de dagen van de Messias* noemen. Nu kon hij dus uit de Joodse geschriften bewijzen, dat de sabbat, als de Messias gekomen is, afgeschaft moet worden. De schaduwen moeten immers voor de waarheid wijken. Zo bemerkte hij tegelijk, *dat die christenen, die menen dat men de dag des Heeren moet vieren uit kracht van het vierde gebod, zich zeer vergisten*. Over het stuk van de sabbat was hij nu volkomen tevreden gesteld.

Hier kwam nog wat bij. Hij herinnerde zich in rabbijnse geschriften gelezen te hebben, dat van alle feestdagen alleen die van Poerim in gedachtenis zal blijven. Dus niet de sabbat. Het gaf hem niet weinig genoegen zoveel rust uit de duistere Joodse boeken te krijgen.

Nu begon hij er over na te denken waarom juist de dagen van *Poerim* in gedachtenis zouden blijven. Hij kwam tot de conclusie, dat dát niet zo zeer sloeg op de dagen van Poerim, maar dat de dagen van de samenkomsten der gemeente in het Nieuwe Testament gevierd zouden worden als de dagen van Poerim in het Oude Testament, namelijk met blijdschap en dankzegging. Op Poerim behoefde men zich niet, zoals op andere feestdagen, te onthouden van noodzakelijke arbeid. Ook gold dan niet de verplichting tot bijzondere offers zoals op Pasen en het Loofhuttenfeest. Nee, het waren alleen dagen van blijdschap en dankzegging en uitdeling van gaven aan de armen. Nu, zo zijn ook de dagen van het Nieuwe Verbond een gedurig Poerim en niemand is verplicht zich te onthouden van noodzakelijke arbeid. Men kan ook werkende God verheerlijken.

Zo was hij ook weinig bekommerd over de andere stukken van de schaduwachtige wet, die in het christendom niet worden onderhouden, zoals die van de offers. Want de Joodse schrijvers erkennen zelf, dat ze zullen ophouden als de Messias gekomen is. Zo staat in het boek van Jalkoet: 'Alle offeranden zullen ophouden in de toekomstige tijd', namelijk als de Messias gekomen is. Dat zegt trouwens ook de Schrift, Daniël 9:24-27: Als de Messias zal zijn uitgeroeid, zullen de slacht- en spijsoffers en het

visioen, als zijnde voorafbeeldende schaduwen, ophouden.

Hij betrok in zijn overleggingen ook het feit, dat de tempel vernietigd, het altaar verbrand en Jeruzalem verwoest was en dat er dus geen plaats meer voor de dienst der ceremoniën overgebleven was. Ook liet hij als argument meespreken dat een aards Kanaän aardse ceremoniën nodig had. Maar nu we niet meer aan Kanaän zijn gebonden *en de Naam des Heeren groot gemaakt wordt van de opgang der zon tot haar ondergang*, wordt onder de heidenen Gode geestelijk reukwerk en rein spijsoffer gebracht. En nu God in geest en waarheid gediend wordt, kunnen de oude schaduwen niet meer plaats vinden.

Hij tobde er nu ook niet meer over dat het onderscheid tussen reine en onreine spijzen en dranken in het christendom niet meer onderhouden werd. Hij beschouwde dat nu als behorend bij het juk der dienstbaarheid, de ceremoniële wet, die nu niet meer geldt, omdat de Messias gekomen en de vrijheid verkondigd is.

Met betrekking tot het *onderscheid der spijzen* had hij nog de volgende bijzondere overwegingen. Hij oordeelde dat geen eetbaar gedierte uit zichzelf onrein is, *want God zag, dat alles wat Hij gemaakt had, goed was*. De zonde echter heeft het gebruik van alle dingen onrein gemaakt, zodat voor de ongelovigen niets rein is. Maar zoals de gelovigen in de Messias van zonde en schuld gereinigd zijn, zo zijn ook door dat reinigende en zaligmakende geloof voor hen alle dingen rein geworden. Dat gold ook van de gelovigen, die onder de beloften leefden nog voordat de wet der schaduwen hun opgelegd was. Daarom zei God tegen Noach: “Al wat zich roert, zij u tot spijze; Ik heb het u alles gegeven, gelijk het groene kruid.” Alles mochten ze eten behalve het vlees waar het bloed nog in was. Maar toen God Israël strenger wilde regeren, legde Hij hun de wet der schaduwen op. Daardoor dwong Hij hen te belijden, dat de zonde nog niet verzoend was en Hij stond hun toe slechts die spijzen te eten en te offeren, die een heenwijzing konden zijn naar het volmaakte offer van de Messias en de staat der gelovigen. Maar nu de Messias gekomen is, is voor de gelovigen alles opnieuw rein en mogen ze alles eten wat in het vleeshuis verkocht wordt.

Hij zag nu ook in, dat God door de wet der schaduwen, met name de spijsgeboden, Israël er voor bewaren wilde, dat het door gemeenschappelijk met de heidenen te eten tot gemeenschap met de heidense afgoden zou geraken. Nu de Messias gekomen is en Joden en heidenen met God verzoend en hen beiden tot één gemaakt heeft, hebben die spijswetten geen grond meer. Jood en heiden mogen alle leven dat zich roert met dankzegging tot spijze genieten.

In dit opzicht werd hij niet weinig versterkt door de erkenning der rabbijnen, dat het in de dagen van de Messias zelfs geoorloofd zal zijn het varken te eten, (Jalkoet Chadasch, fol. 182, pag. 2-36).⁶ Zo was hij door de ontdekking van al deze waarheden ten volle overtuigd geworden van de allerheiligste christelijke belijdenis. Ze toonden hem een Christus die volkomen kan zalig maken. Ja, zij overtuigden hem dat Jezus is de grote God en Zaligmaker der wereld. Ze bewezen hem, dat Jezus is waarachtig God en mens in eenheid des persoons.

Gods verbonden

En toch, ondanks ‘deze openbaringen en overtuigingen’, bleven zijn zinnen nog zeer verward en ongerust, want ze schenen hem nog vrij vreemd en duister. Hij meende dat in de waarheid krachtens haar wezen meer licht en klaarheid moest zijn. Die

---

⁶ Een kabbalistisch geschrift uit ong. 1300. Het is uitgegeven onder de naam van R. Simon ben Jochai, die leefde in de 2e eeuw na Chr. (fol. = folio).

verwarring duurde voort, totdat hij eindelijk door Gods goedertierenheid in zijn gedachten werkzaam was om te verstaan, hetgeen God in de Schriften over zijn verbonden geopenbaard had en wat een *verbond of testament* naar de taal des Geestes eigenlijk was. De lezer weet dat de zaak van de verbonden zijn derde moeilijkheid was. Hij vond namelijk in de Schriften, dat God met Adam een verbond gemaakt had, dat deze overtreden had, Hos. 6:7 en Jes. 43:27, waardoor dit eerste verbond krachteloos werd gemaakt. Verder, dat God een ander verbond, een tweede, gemaakt had met de gevallen mens uit genade, een eeuwig, onveranderlijk en onverbreekbaar verbond des vredes, Jes. 54:10. Hij las ook in Jer. 31:31 van *een nieuw verbond*, dat gesteld wordt tegenover het verbond dat God met Israël op Sinaï heeft opgericht. Aanvankelijk bracht ook dit voor hem veel verwarring met zich mee, maar zodra hij enig besef kreeg van deze verbonden, voelde hij zich als in een ‘ander leven en wezen’. De waarheden, die hem eerst nog wat duister schenen, werden hem nu geheel ‘klaar en duidelijk’. Ja, hij begreep alle dingen ‘distinct’. Hij ontving bijzondere vreugde en troost in het onderzoek van deze verbonden en bemerkte ‘dat zijn Koning Jezus de grote God en Zaligmaker der wereld Zijn genade en goedertierenheid niet onthoudt aan degenen die Hem vrezen, maar hun zijn verborgenheid openbaart en Zijn verbond hun bekend maakt’, Ps. 25:14. Hij zag door dit onderzoek der Schriften, dat de gehele christelijke waarheid één geheel is en dat de afzonderlijke delen ervan aan elkaar passen. Dat kan men ‘klaar en distinct’ beseffen door het recht verstaan der verbonden. Hij zag nu zeer ‘klaar en naakt’ in welk opzicht het tweede en eeuwig verbond oud en nieuw genoemd wordt, namelijk dat God dat verbond vóórstelde als een oud en nieuw verbond. De eerste verschijningsvorm was oud, de latere, toen Christus kwam, nieuw.

Maar nog dieper - aldus A Weille - leidde mijn dierbare Koning Jezus mij in Zijn binnenkamer in. Hij deed mij door Zijn Geest zien, dat het eerste verbond, dat door Adam verbroken was, in Gods heiligheid en recht gegrond was, maar dat het tweede, het Genadeverbond, dat God na de val met de mens opgericht had, zijn wortel had in een voorgaand besluit en uit een Gode betamelijke verkiezing voortkwam. Dat er bij God voor de grondlegging der wereld een eeuwige en onveranderlijke wil geweest is om sommige mensen de zaligheid, met en door het geloof in de Messias, uit louter genade, te schenken, tot zijn eer en dat God daarna een besluit genomen had sommigen in de ongehoorzaamheid te laten en zich over hen niet te ontfermen. ‘Want ik zag, dat God, zodra de zonde in de wereld gekomen was, sprak van tweeërlei volk en zaad, dat er van toen af in de wereld wezen zou, namelijk een zaad der vrouw en een zaad der slang. Daarom zag men ook dadelijk een schifting onder de kinderen van Adam. Kaïn was uit den boze en Abel was rechtvaardig. Na de zondvloed maakte God Zijn eeuwig besluit van genadige verkiezing en rechtvaardige verwerping opnieuw bekend. Kanaän werd door God vervloekt en Jafet liet Hij in de tijden van zijn onwetendheid in zijn eigen wegen wandelen, terwijl Hij zijn Woord aan Jacob, Israël, bekend maakte. Toen de tijden van Jafets onwetendheid voorbij waren, heeft Hij hem getrokken door het lieflijk woord van het Evangelie binnen Sems Tenten.’

Zo zag A Weille duidelijk Jafets verwerping in de tijden vóór de Messias en zijn verkiezing daarna.

Hetzelfde bemerkte hij ook onder Sems nakomelingen. Hoe aanzienlijk en heerlijk was hun staat in de eeuwen die aan de komst van de Messias voorafgingen. Maar hoe zijn hun smarten na de komst van de Messias vermenigvuldigd. God noemt hun namen niet meer. Ze zijn nu een LOO AMI. (Niet Mijn volk, Hos 2:22)

Heel duidelijk zag hij ook de verkiezing en verwerping, toen hij lette op de schifting die God zelfs in het gezin van Abraham en Izak gemaakt heeft. Abraham bad de

HEERE voor Ismaël, maar God richtte zijn verbond met Izak op. Izak had Ezau lief en probeerde de zegen van Abraham op hem te leggen. Maar Gods besluit werd uitgevoerd: niet Ezau, maar Jacob kreeg de zegen. Want God had Jacob lief en Ezau gehaat, Mal. 1:2, 3a.

Nu zag hij ook hoe de Joden dwalen met hun zeggen: ‘Alles is in de handen van de hemel (God), uitgenomen de vreze des hemels (of Godes).’ Ze bedoelen: het is in de macht van de mens om goed of slecht te zijn.

Ook zag hij dat ze dwalen als ze zeggen, dat een gebed Gods voornemen en besluit kan veranderen. Want hij vernam uit Gen. 3:15 dat God uit genade de mens tot een vijand van de duivel maakt. De mens was als vriend van de duivel geheel onbekwaam ten goede. Ook las hij in Num. 23:19 en Jes. 46:10 ‘dat er in God geen berouw is noch een verandering in zijn voornemen en genadegiften.’ Het gebed van de rechtvaardige vermag inderdaad veel, maar het kan Gods eeuwig besluit niet veranderen. God de HEERE wil wel gelovig met gebeden en smekingen door het huis van Israël gezocht worden, maar daardoor zal Hij hetgeen Hij van eeuwigheid besloten heeft, niet veranderen.

Toen hij deze zaken betreffende het verbond zag, besloot hij God in de Messias JEZUS van Nazareth gelovig te omhelzen en Hem als christen heilig te dienen. Maar hij was nog zeer bevreesd om Christus openlijk te belijden. En wel om materiële redenen. Hij vreesde dat hij, als hij zijn volk en Joodse vrienden zou verlaten, onder de christenen, wier handel en wandel hij toen nog niet kende, geen voedsel en deksel zou vinden en van honger zou omkomen. Ook viel het hem zeer zwaar zijn oude moeder, vrienden en volk te verlaten. Daarom durfde hij, evenals Nicodemus destijds, Christus niet openlijk te belijden. Het leek hem voldoende Christus in het verborgene en in zijn binnenkamer te dienen en in het openbaar nog de Joodse godsdienst waar te nemen, om zo vrij te blijven van alle zorg en angst. ‘Maar’, zo schrijft hij, ‘toen ik door zulke overleggingen scheen te slapen, waakte mijn harte en het was mij alsof ik de stem van mijn dierbare Koning JEZUS tot mij hoorde zeggen: *Doe Mij open ... en: Mijn zoon, geef Mij uw hart.* En mijn geweten klaagde mij gedurig aan en liet mij nooit met rust. Toen schoot mij eens te binnen, dat ware en welbekende spreekwoord:

*Die aan twee zijden hinckt,
Voor heel de wereld stinckt’.*

Ook kwamen hem de woorden van Job in de gedachten, *dat geen huichelaar voor Gods aangezicht zal verschijnen*, Job 13:16. In het bijzonder viel het hem ondraaglijk zwaar om, alsof hij een echte Jood was, dingen te doen die in strijd waren met de christelijke belijdenis en de eer van zijn dierbare Koning JEZUS. Zoals: verschillende gebeden in de synagoge. Eveneens: de mensen te stijven in de ijdele verwachting van een Messias, die nog komen moest en die alleen maar een mens en niet God zou zijn. Verder: het onderhouden van schaduwachtige gebruiken, die nu een verloochening zijn van de genoegzame offerande van Christus.

Ook schoot hem in verband met zijn zorgen over het tijdelijk en lichamelijk leven te binnen, dat zelfs de rabbijnen de mensen, die zich daarover al te veel zorgen maken, *kleingelovigen* noemen. En hij was het daarmee eens. Gedurende deze strijd tussen vlees en Geest scheen het hem zeer dikwijls toe, alsof hij een stem in zich hoorde spreken: *Werp uw zorgen op de HEERE en Hij zal u onderhouden.*

Bijzondere kracht ging van Jer. 2:31 op hem uit. De profeet wijst, volgens de Joodse uitleg de nalatige leraren die zich meer zorg maakten om hun lichamelijk leven dan om hun ambt en bediening tot Gods eer waar te nemen, op het overblijfsel van het manna, dat in de tempel bewaard werd en vermaant hen: *Ben Ik Israël een woestijn*

geweest? Uit dit overblijfsel konden ze toch zien dat de HEERE in de woestijn Zich aan hen als zeer betrouwbaar bewezen had?! Hij droeg zijn volk immers als op adelaarsvleugelen? En als een man die zijn zoon draagt? Hij gaf het brood uit de hemel en water uit de rots. En Hij is immers de onveranderlijke JEHOVAH, die de zijnen niet zal begeven noch verlaten!

Daarom bedroefde het hem zeer, dat hij zo lang onder de Joden geveinsd had en God in Christus niet gedankt had voor zijn onverdiende genade. Hij wilde daarom in het gezelschap van die ongelovigen niet meer vertoeven, maar hij zocht de gemeenschap der heiligen.

HOOFDSTUK V

A Weille neemt afscheid van de synagoge en wordt gedoopt

Nadat A Weille besloten had zich bij de christenen te voegen, ‘ging hij op staande voet naar ds. Joh. Alexander Neuspitzer, een getrouw en zeer ijverig dienaar van het heilig Evangelie in de bloeiende Gereformeerde kerk van Kleef, die ... (de lezer raadt het nooit) ... naast mijn huis woonde’. Hij verklaarde hem hoe God met hem gehandeld had, dat hij door Gods goedheid door zijn heilig Woord van de waarheid van de christelijke religie overtuigd was. Dat hij wel enige tijd onder de Joden geveinsd had en Christus slechts in het verborgene gediend had. Maar nu was hij door Gods goedertierenheid alle vleselijke inzichten te boven gekomen en achtte eer en aanzien niet meer. Hij kon en wilde daarom niet langer in het gezelschap der ongelovigen verkeren en vroeg daarom de raad en bijstand van de dominee, opdat hij veilig en zonder gevaar dit alles aan de Joden zou kunnen bekend maken en zijn belijdenis in het midden der gemeente afleggen, om daarna door de doop in Christus en diens gemeente ingelijfd te worden.

We kunnen ons indenken, dat dominee Neuspitzer, toen hij deze woorden gehoord had ‘zowel zeer verwonderd als verblijd’ was en hem alle liefde en bijstand beloofde.

Drie dagen later, het was op een vrijdag, ging A Weille tegen de avond opnieuw naar ds. Neuspitzer. Hij deelde hem toen mee, dat hij de volgende morgen, dus op de Joodse sabbat, in de synagoge zijn ‘daad en genegenheid’ aan de Joden zou openbaren. Dit vond de dominee zeer goed en hij beloofde alles te doen wat de veiligheid van A Weille zou garanderen. Deze deelde de volgende morgen dan ook aan de Joden zijn gevoelens mee en de daarop volgende zondagmiddag nog uitvoeriger. Dat gebeurde ‘op Gomberts plaatse’. We veronderstellen dat het een pleintje naast de pastorie van ds. Neuspitzer was. Want, zoals we straks zullen merken, deze kon vanuit een van de ramen zien wat zich daarop afspeelde.

Een getuigenis en verdediging

Op die zondagmiddag waren wel 50-60 Joodse mannen daar samengekomen tegen drie uur ‘s middags. Toen A Weille daar verscheen, wilden ze dat hij met hen in de synagoge ging. Maar dat vertrouwde hij niet. Toen sloten ze de toegang tot het pleintje af en een paar ‘van hun knechten’ hielden daar de wacht. Wat voor bedoeling zij daarmee hadden, wist hij niet, maar ‘de HEERE zij gedankt’ hij was niet verschrikt noch vervaard, maar sprak hen ‘met een bijzondere manhaftige en christelijke courage’ aldus aan:

‘Zeer geliefde broeders naar het vlees. Ik zie dat ge niet weinig ontsteld zijt over mijn verandering van godsdienst waartoe ik nu ten volle besloten ben. Ik verwonder mij daar niet over want ik weet dat ge alleen kunt en wilt verstaan wat u goed dunkt en de

Talmudisten en rabbijnen u overgeleverd hebben. Ge haat alle nieuwigheden. Maar ik zeg en verzeker u dat de gereformeerde christelijke religie die ik nu door Gods genade met heel mijn hart en ziel omhels, geen afgodische nieuwe religie is zoals ge meent. Nee, ze is de ware, aloude, onvervalste en zuivere religie, die de gelovigen van alle tijden, van Adam af, gehad hebben en waarin zij zalig zijn geworden. Ik zeg: de gereformeerde, dat wil zeggen de herstelde christelijke religie, gezuiverd van alle ingeslopen dwalingen. Want er zijn ook velen die de naam van christenen zeer ten onrechte dragen en God met een eigenwillige godsdienst dienen, zoals die van het Pausdom. Die roemen dat zij katholiek zijn. Maar dat is in strijd met de waarheid, want zij noemen zich naar een bepaalde stad, Rome. In bepaalde opzichten ben ik het met uw Josef Jachiades' eens, die in zijn verklaring van de profeet Daniël schrijft, dat ze nieuwe goden dienen, die hun vaders niet gekend hebben. Ze hebben nl. hun beelden die ze als God vereren en ze aanbidden een gefingeerde Jezus, die van water en meel gebakken is. Maar ik ben het niet met hem eens als hij verklaart dat Jezus van Nazareth de nieuwe God is. Dan spreekt hij godslasterlijk. Want Jezus de Nazarener is geen nieuwe God, maar *de God Israëls, de Oude van dagen* zoals Daniël Hem noemt. Want ofschoon Hij uit Bethlehem is voortgekomen in de tijd, zo is Hij nochtans als God geweest voor alle tijden. Daarom wordt ook gezegd *dat Zijn uitgangen zijn van ouds, van de dagen der eeuwigheid*, Micha 5:1. Hij is de God van Abraham, Izaak en Jacob, die door het geloof in Hem zalig zijn geworden. Van hem getuigt Jesaja, *dat Hij voor hen een Heiland was, die door zijn liefde en barmhartigheid Israël uit Egypte had verlost en geleid in de woestijn en vanouds gedragen heeft*, Jes. 63:9. Waarlijk, Hij is de Engel, de Verlosser, Gen. 48:16. Met betrekking op Hem zei de HEERE door Mozes tot Israël: *Ziet, Ik zend een Engel om u te behoeden op deze weg en u te brengen tot de plaats die Ik bereid heb. Hoed u voor Zijn aangezicht en weest Zijn stem gehoorzaam en verbittert Hem niet; want Hij zal uw overtredingen niet vergeven; Mijn Naam is in het binnenste van Hem*, Ex. 23:21. Gods Naam betekent in de Schrift alle dingen van God die 'natuurlijk gekend en geestelijk geopenbaard' en door het geloof aangenomen worden. Zodat al wat God is en genoemd wordt en in God verborgen is, wezenlijk in het binnenste van deze Engel is. Dat wil zeggen: al wat God is en in God is, is deze Engel, zodat Hij duidelijk geproclameerd wordt als de waarachtige God van Israël. Daarom wordt er ook gezegd: *Hij zal uw overtredingen niet vergeven*. Want de zonden vergeven en niet vergeven kan alleen de waarachtige God van Israël, Jes. 43:25; 44:22. Daarom spreekt uw R. Josef Jachiades zeer godslasterlijk als hij Jezus *een nieuwe God* noemt.

Nee, de ware christelijke religie is de aloude zaligmakende religie. Want allen zijn door het geloof in de Messias zalig geworden, zowel degenen die voor Hem als na Hem leefden. Daarbij heeft God voor de gelovigen van Adam tot Mozes in zijn kerk een bijzondere regeling getroffen. Gerechvaardigd door het geloof verkeerden zij in zulk een grote vrijheid en gemeenschap met God, alsof reeds voor hun zonden betaald was. Want we lezen nergens in de Schrift dat hun enige last of Wet opgelegd is, die ze moesten onderhouden en daardoor belijden dat er voor de zonden en de schuld nog niet betaald was. Uw Talmudisten en rabbijnen zeggen wel dat Abraham ook alles onderhouden heeft dat God later door Mozes geboden heeft en dat hij zelfs de rabbijnse inzettingen heeft waargenomen, maar dat is een puur verzinsel. De Heilige Schrift openbaart ons alleen het tegenovergestelde: 'ze zegt dat Abraham door het gelóóf gerechvaardigd is en niet door een eigenwillige godsdienst.' De enige last of wet die aan de gelovigen van de eerste tijd opgelegd is, was: *Wandel voor mijn aangezicht en wees oprecht*. Maar de gelovigen van Mozes tot Christus waren met een zwaar juk van vleeselijke geboden belast en als minderjarige kinderen onder de voogdij

van die goden⁷ gesteld: zij moesten de dienst van de tabernakel en tempel in Kanaän waarnemen en daar de komst van de Messias afwachten. Maar na diens komst en Zijn voldoening voor de zonden genieten de uitverkorenen een nog volstreker vrijheid en verlichtende kennis en andere geestelijke gaven dan degenen van de eerste tijd die onder de beloften leefden. Zo is er geen wezenlijk verschil tussen de gelovigen die voor en die onder de wet leefden en hen die nu onder de genade leven. Want in alle tijden zijn de uitverkorenen door het geloof in de ware Messias, Jezus de Nazarener, zalig geworden’.

‘Daarna ging ik verder’, aldus A Weille, ‘met hun deze waarheid klaar en helder te tonen’. Hij begon met het geloof van Adam en Eva om haar aan zijn hoorders vanuit de Heilige Schrift duidelijk te maken. Verder sprak hij over het geloof van Abel, Seth, Henoah, Lamech, Noach, Sem, Melchizédek, Abraham, Izaak en Jacob. Ik toonde hen ook dat Jacob zelfs op de Naam Jezus gezien heeft, toen hij volgens Genesis 49 zijn geloof in en hoop op de Messias openbaarde en hem *Schiloh* noemde. Want in het 18e vers zegt hij: *Op uw Zaligheid, letterlijk: op uw JEZUS wacht ik, HEERE!* Van Jacob ging hij over op het geloof en de persoon van Jozef. Daarover sprak hij vrij breedvoerig, want hij had de dag daarvoor volgens de sabbatslezing gepreekt over de komst van zijn broers in Egypte om van hem koren te kopen en toen laten zien dat hij een voorbeeld van de Messias was geweest. Daarna liet hij zien hoe Mozes’ van JEZUS onze koning heeft geschreven. Bijzonder lang stond hij stil bij het geloofsstuk van de heilige Drieëenheid en de rechtvaardiging.

Wel werd hij telkens verhinderd in zijn uiteenzetting, doordat ze hem in de rede vielen. Hij hoorde ook dat de een zei: ‘Waarom horen wij zijn godslasterlijk spreken nog langer aan en zijn verklaringen dat de Nazarener de waarachtige God is’.

Een ander zei: ‘Het is een wonder dat God de aarde niet opent om hem wegens zijn lasterlijke woorden, dat hij de TALOEI zo verheft’. (Taloei betekent gehangene).

Een derde zei, doelend op A Weille ‘s vader: ‘Och, och, gij vader, gij zijt toch zo’n vrome heilige in Israël geweest, zult ge nu geen KADISCH (een zoon die voor de gestorven ouders bidt) achterlaten?’

Er waren ook, die hem verzochten eerst zijn oude moeder te gaan bezoeken in Metz en haar zijn verandering van religie mee te delen. Gomberts bood zelfs aan de onkosten te betalen. Uiteindelijk probeerden ze hem met allerlei listen in de synagoge te krijgen.

Afscheid van de Joodse gemeente

Het was intussen al vrij laat in de avond geworden en A Weille begon wat angstig te worden. Hij wist wel dat ds. Neuspitzer ‘aan het venster lag’, vanwaar hij kon horen en zien wat op het plein gebeurde. Maar vooral het laatste was nu niet meer mogelijk. Hij liet zijn vrees evenwel niet blijken, maar hij zei tegen de Joden: ‘Vrienden, het is nu avond geworden en gij hebt de motieven die mij tot het christendom bewegen, begrepen en ge blijft even hardnekkig en lastert in mijn tegenwoordigheid mijn dierbare koning JEZUS, die ons allen geschapen heeft en ge probeert mij met allerlei listen op te houden en mij het gezelschap met vrome christenen te beletten - weet nu wel - dat ik niet langer geneigd ben uw lasteringen tegen JEZUS, de Heilige Israëls stilzwijgend aan te horen. Al uw beloften doen mij niets. Ik wil liever een uurtje in het gezelschap der christenen verkeren om door hen gesterkt te worden in de allerheiligste kennis van JEZUS. Dat is mij meer waard dan al hetgeen gij mij kunt beloven of geven. En als u mij nu niet laat gaan, dan zal ik genoodzaakt zijn luidkeels om hulp te

⁷ Zo noemt A Weille die ‘vleselijke geboden’. Paulus noemt ze in Gal. 4:9 zwakke en armelijke wereldgeesten.

roepen. En ik verzeker u, dat ik niet lang zal behoeven te roepen of er zullen zeer snel aanzienlijke christenen mij te hulp komen. Zelfs eerder dan ge denkt. Want ik kan u verzekeren, dat de eerwaarde heer Neuspitzer van het gebeuren van deze namiddag weet. Hij ligt op mijn verzoek aan zijn venster om een oog in het zeil te houden en als ik roep zult u hem direct zien komen’.

Nauwelijks had hij dit gezegd, of de Joden veranderden als een blad aan de boom: ze werden de vriendelijkheid zelf. Maar ze wilden de deur van het plein voor hem toch niet opendoen: hij moest hen eerst beloven, dat hij nog diezelfde avond zou terugkomen. Hij beloofde dat om maar uit hun handen te komen. Hij ging daarna onmiddellijk naar ds. Neuspitzer, vertelde hem wat er gebeurd was en vroeg hem om met hem naar Gomperts te gaan. Want hij wilde zijn belofte houden en hij vertrouwde het niet om alleen te gaan. Samen gingen ze toen naar het huis van Gomperts. Toen ze er aankwamen zei ds. Neuspitzer tegen hem: ‘Gaat u nu eerst naar binnen, dan houd ik mij even schuil’. De Jood die hem open deed, zag niet dat er iemand bij hem was en riep blij en luidkeels naar binnen: ‘Hij is het, hier is hij’. Maar toen hij de deur wilde sluiten, kwam de dominee te voorschijn en zei: ‘Hola, ik moet mee naar binnen!’ Nauwelijks had de portier de stem van de dominee gehoord of hij veranderde onmiddellijk van toon en zei: ‘Och heden, de galach is bij hem’. Zo noemden ze namelijk op verachtelijke wijze de predikanten. Ze gingen dus beiden naar binnen en de heer Gomperts ontving hen zeer beleefd. A Weille sprak nog over een paar stukken van het geloof en nam beleefd afscheid van hen.

Ds. Neuspitzer nam hem toen mee naar zijn huis en hij vond zo een gastheer, die voor hem ‘een zeer trouwhartige lieve vader was en een gastvrouw die met hem handelde als een lieve barmhartige moeder en een tafel, waar hij niet alleen goed lichamelijk voedsel kreeg, maar zijn ziel werd ook zeer verkwikt door het geestelijk voedsel van de heerlijke christelijke huiselijke godsdienstoefeningen die ‘s morgens en ‘s avonds door de eerwaarde heer Neuspitzer aan zijn tafel keurig werden waargenomen’. Zo werd hij dagelijks steeds meer opgebouwd in de allerheiligste christelijke religie.

Van dooplid tot predikant

Na verloop van 6-7 weken werd hij door de opzieners van de gereformeerde kerk van Kleef ondervraagd en ze lieten hem met groot genoegen toe tot de doop. Deze had daarop in het openbaar plaats ‘op den eersten dach des Heeren in ‘t Jaer 1669’ en zo werd hij Christus en zijn heilige gemeente ingelijfd.

Ds. Neuspitzer hield daarbij ‘een zeer hartelijke predicatie’ over Hand. 8:35-37 en ds. Hondius doopte hem. Twee afgevaardigden van de ‘doorluchtige Christelijke regering’ fungeerden daarbij als getuigen in de plaats van zijne ‘Cheurvorstelijke Doorluchtige Hoogheid’ die hem ook vereerde met zijn allerdoorluchtigste’ naam FRIDERICUS.⁸

Toen de formulieren gelezen waren’ en hij ‘met de wateren van de heilige Doop besprengd was’, deed hij ‘een openbare belijdenis in de volle gemeente’ en gaf zo rekenschap van zijn geloof en hoop. Van wat er verder in de dienst gebeurde, kon hij zich weinig herinneren. Hij was toen erg ziek.

Toen hij weer beter was, las hij naarstig de Schriften van het Nieuwe Testament en

---

⁸ Het was de gewoonte dat een Jood die gedoopt werd zijn Hebreeuwse, Bijbelse naam aflegde en een andere, soms van oorsprong heidense naam aannam. O, welk een diepe vernedering en hoe onbetamelijk voor de Christelijke Kerk om zoiets absurds te eisen! Het is vreemd gezegd: zou men van Jezus zoiets ook vragen indien Hij in Persoon Zich nog op aarde zo bevinden, of terugkomen?

vooral de brieven van Paulus. Boven alle andere geschriften van het Nieuwe Testament vond hij een ‘bijzonder genoeg en trok (hij) groot profijt’ uit de brief aan de Romeinen, de Galaten en de Hebreëen, die, zo schrijft hij ‘mij vele van mijn motieven klaarder en duidelijker voorstelden als ik die ooit van te voren uit de Schriften van het Oude Testament zag; want ze verklaarden mij verschillende Schriftuurplaatsen van het Oude Testament, die mij te voren niet zo klaar schenen te zijn. Ik verheugde mij derhalve zeer, dat de HEERE mij door zijn Geest in de Schriften van het Oude Testament zo ver had verlicht dat ik daarin die waarheden had gevonden die nu zo open in het Nieuwe Testament werden voorgesteld. En dat ik thans (omgekeerd) door het Nieuwe Testament nog meer licht kreeg in de geschriften van het Oude Testament’.

Verder oefende hij zich zeer ijverig in de Latijnse taal en ongeveer 9 maanden na zijn doop vertrok hij naar Groningen en liet zich op 16 augustus 1670 inschrijven als student aan de universiteit. Daar zegende de HEERE zijn studie zodanig dat hij na twee jaar preparatoir examen kon doen in de classis Middelstum en zo kandidaat tot het heilig predikambt werd.

HOOFDSTUK VI

Proponent en predikant

Proponent en felle tegenwerking

Na zijn preparatoir examen in de classis Middelstum liet A Weille zich eind 1672 nog eens inschrijven als student en wel in Leiden. Hij woonde daar openbare lessen bij van alle professoren in de theologie. Bijzonder veel ‘geestelijk profijt’ genoot hij van de lessen van de ‘hoogverlichte heer’ prof. Ch. Wittichius over de Psalmen Davids.

Maar daar hij in Leiden weinig promotiekansen zag, vertrok hij na een maand of acht, negen naar Middelburg. In de classis Walcheren waren namelijk veel vacante plaatsen en scheen de kans op een beroep groter. Het zat hem echter niet mee. Velen ontvingen hem wel als een engel Gods en zouden hem graag aan een beroep geholpen hebben, maar er was ook een slag mensen, dat hem fel en constant tegenwerkte. Hij beschrijft hen bijzonder plastisch. Om een en ander zo goed mogelijk op mijn lezers te doen overkomen, geef ik hemzelf nu grotendeels het woord.

‘Maar ik heb er ook een zeker soort mensen aangetroffen die veel spreken over heiligheid en Reformatie, en nochtans de vrede weinig zoeken en najagen en voor wie het een kleinigheid is om diegenen die niet direct op alles dat zij goedkeuren ja en amen zeggen, bij de hele wereld verdacht te maken. Ik zocht aanvankelijk, eer ik door ondervinding wist dat niet alles goud is dat er blinkt, met een bijzondere genegenheid hun gezelschap. En als ik hen hoorde spreken van zulke wonderlijke vreemde gevallen der consciëntie, waarover de profeten en nog veel minder de Christus en de apostelen ons in het jaar der genade en der vrijheid, waarin wij toch met beslistheid mogen roemen, niets hebben nagelaten, dan sprak ik zulke handelingen met een bijzondere voorzichtigheid en beleefdheid tegen, hun aantoonend dat zulk doen een juk op de consciëntie legt en de roem van het Evangelie vermindert.

Vooralsprik ik hen tegen wanneer ik zag en hoorde, dat ze de godzaligheid voorstelden als een streng leven om het lichaam niet te sparen ... en spraken van gezichten en dergelijke grillen en anderen lichtvaardig oordeelden. Ja, dikwijls zei ik openhartig tot hen, dat ik niet kon begrijpen hoe een teer gemoed, bekommerd om de zaligheid, zo licht mensen van goeder naam en faam durft veroordelen en dat men durft tegenspreken als Gods verbonden en onderscheiden genadebedelingen, de

profetieën, schaduwen en voorafbeeldingen zo heerlijk worden uitgestald.⁹

Maar mijn openhartige woorden en vermaningen bezorgden mij meer hun haat dan dat ik hen won. Ze veroordeelden mij als een onwedergeborene. Want ik keurde hun grillen niet goed en ik had geen rode Edomietische kleur, maar was wat bleek van gelaat. Een van hen probeerde eens met een Bijbeltekst in mijn tegenwoordigheid te bevestigen, dat een bleke gelaatskleur een onfeilbaar kenteken was van een niet-wedergeboren mens. Daarom zijn ook alle Joden, zo zei hij, zolang ze niet waarachtig tot God bekeerd zijn en door de Geest der genade vernieuwd en wedergeboren, bleek van gelaat. Want er staat in Jes. 29:22: “Daarom zegt de Heere, die Abraham verlost heeft, tot het huis van Jakob: Jakob zal niet meer beschaamd worden, noch zal zijn gelaat meer bleek worden.”

Hun geweten had er daarom helemaal geen moeite mee om mij te blameren, als ik ergens voor een beroep in aanmerking kwam en dat te beletten. Want evenals ik hoe langer hoe meer de schijnheiligheid en verkeerde vroomheid begon te haten, zo was ik ook volstrekt geen van de rode Edomieten die bij de wijn vertoeven. Want ofschoon het druivensap rode konen en karmozijnen neuzen maakt, zo zei mij nochtans de canon van Gods Woord dat het uiteindelijk bijt als een slang en steekt als een adder, Spr. 23:32. Toch had dat naar voren gebrachte kenteken der wedergeboorte geen kleine indruk op dit slag mensen. Want het verdraaien der Schrift en het uitleven van verfoeilijke hartstochten is geen Coccejaanse nieuwigheid. Integendeel, die onthult klaar de Goddelijke waarheid en stelt haar duidelijk voor ogen, maar het is een oude praktijk van mensen die de dwalingen voorstaan en hun eigen driften volgen. Evenwel, hoe ze ook woelden en werkten, ik liet de moed niet zakken en omdat hetzelfde Jezus en Zijn apostelen aangedaan is, dacht ik: *De discipel is niet meerder dan de Meester.*

Zo gevoelde ik dagelijks meer en meer dat mijn lot niet beter was dan dat van de heilige apostel Paulus, die ook niet weinig klaagt over de valse broeders van zijn tijd’.

In deze jaren van wachten op een beroep had hij het ook in stoffelijk opzicht moeilijk. Dat blijkt uit de notulen van de particuliere synode van ‘s-Gravenhage, die in 1673 bijeenkwam. In art. 2 daarvan staat dat hij zich in die synode meldde en van haar in zijn ‘prescante noot .... een liberale subsidie’ vroeg.¹⁰ Die werd hem ook gegeven. Toen het hem hoe langer hoe moeilijker gemaakt werd door de bovengenoemde lieden en hij geheel en al wanhoopte of hij ooit in Zeeland een beroep zou krijgen, wilde hij Middelburg verlaten en naar Holland gaan. Hij vroeg daarom in februari 1677 de kerkenraad om een kerkelijk getuigschrift, dat hem direct gegeven werd en waarin niets dan lof van hem vermeld werd. Maar wat gebeurde? Toen hij op het punt stond te vertrekken en aan niets minder dacht dan aan een beroep in Zeeland, kreeg hij er een van Ossensisse, dat ressorteerde onder de classis van Zuid-Beveland. Dit nam hij aan, onder dankzegging aan God, hoewel de plaats zeer afgelegen was en de gemeente heel klein. Wel probeerde dat slag mensen, dat hem altijd zo tegengewerkt had, op alle

---

⁹ Prof. dr. D. Nauta schreef over hem in de Chr. Enc., 2e druk en in het Biogr. Lex., deel II. Hij noemt hem ‘op filosofisch gebied aanhanger van het Cartesianisme’ en schrijft dat hij Coccejus als uitlegger verreweg de beste beschouwde ‘die veel had opgemerkt wat aan vroegeren was ontgaan’. Verder deelt Nauta nog mee: ‘In Zeeland viel een besluit de studenten te waarschuwen om zijn (Coccejus) colleges niet te bezoeken’.

¹⁰ Zie dr. W. C. P. Knuttel, Acta der particuliere synode van Zuid-Holland, 1621-1700, dl V, p. 4. A Weille vroeg in ‘zijn dringende noot een vrijgevege subsidie’. Aldus dr. C. J. van Doorn uit Woerden.

mogelijke manieren de approbatie van dat beroep in de classis te verhinderen, maar tevergeefs. Want ‘hun bittere afgunst en vossenstreken’ waren nu overal zó bekend geworden, dat ze nergens meer enige ingang konden krijgen. ‘En de scharlaken kwabben en kammen waren (hun) nu niet ten voordeel, evenmin als dat mijn bleke gelaatskleur (voor mij) tot nadeel was’. Ook de zogenaamde Coccejaanse nieuwigheden’, waarmee hij vooral verdacht gemaakt werd, hadden nu geen nadelige invloed meer. Een lid van de classis die bezocht was door iemand die hem verdacht wilde maken omdat hij een Coccejaan zou zijn, antwoordde aan deze persoon: ‘God geve dat hij alle papisten in die parochie door de bijstand des Heeren tot goede coccejanen make’.¹¹

Predikant in Ossenisse

Een bladzijde uit het doopboek van Ossenisse vermeldt de doop van A Weille’s kind uit zijn huwelijk met Elisabeth Barentze. Deze pagina laat ook zien hoe klein de gemeente van Ossenisse was: van 6 april 1678 tot 14 september 1681 waren er slechts 4 dopelingen.

In Ossenisse heeft hij met grote ijver gewerkt. Hij stelde zich het onfeilbare Woord Gods tot een richtsnoer voor zijn gedachten en nog veel meer voor hetgeen hij de gemeente verkondigde. We vernamen reeds dat er veel roomsen woonden. ‘Daarom’, zo schrijft hij, ‘maakte ik (er) bijzonder mijn werk (van) om op een voorzichtige wijze deze onwetende en blinde mensen in hun huizen te bezoeken en aan te spreken ... opdat ik ze zo zou mogen winnen en tot kennis der waarheid brengen. Doch het behaagde de Heere niet zich over hen te ontfermen en daarom was al mijn doen en laten ... tevergeefs. Ze bleven even hardnekkig in hun onwetendheid en afgoderijen en zeiden dikwijls ronduit tot mij: ‘Dominee, wij willen niet beter weten’.

‘Het behaagde de Heere een enkele ziel, uit het land van Goes afkomstig ... door mij te trekken en genade te verlenen ... waarvoor ik God ook dank, dat Hij mij daartoe heeft willen gebruiken’.

Op den duur bevredigde het werk in Ossenisse hem toch niet. Daarom meldde hij zich in 1679 opnieuw bij de synode van Zuid-Holland, die toen in Gouda bijeen was. Hij vertelde daar hoe hij met intense vreugde in zijn hart gehoord had, dat de synode, die in 1677 te Delft gehouden was, zeer belangrijke besluiten genomen had *tot bekering van de tot nog toe ongelovige Joden* en hij bood, tot bevordering van dat grote en nodige werk, zijn diensten aan. En dat des te meer omdat de gemeente van Ossenisse zó klein was, dat hij ‘sijn geringh talent’ tot groot verdriet van zijn ziel niet voldoende kon ontplooien.¹²

Hij liet hun daarbij meteen het door hem geschreven boek ‘*De heerlijkheid van Jezus Christus, de ware Messias*’ zien en zei, dat hij nog met een groter boek bezig was. De synode antwoordde bij monde van de praeses daarop in deze zin, dat ze met vreugde

---

¹¹ De Acta van de classis Zuid-Beveland vermelden dat in de morgenvergadering van 21 dec. 1677 ‘Frederikus Rechstat à Weijle’ in zijn examen soodanigen contentement gegeven (heeft), dat (hij) tot het tweede is toegelaeten, ‘t welck sijn sal namiddagh’. Hij preekte op het eerste gedeelte van het examen over Gen. 49:10, een tekst waarover hij veel geschreven heeft. De tweede helft van het examen heeft ‘soodanigen vergenoeghing gegeven dat de E(erwaarde) Classis ordineert dat sijn bevestiging sal volbracht worden’. Deze bevestiging vond plaats op 14 januari 1678.

¹² Hoe klein de gemeente was, komt ook uit in de volgende aantekening die A Weille plaatste in het notulenboek van de kerkeraad: ‘Op den 29 decemberis hebbe ick voor de eerstemaal het h. Avontmael des heeren binnen Ossenisse uytgedeelt, en hebbe doen ter tijt daer bevonden 6 ledemaeten’.

van zijn volhardende ijver in en voor het christendom kennis nam en hem zeer gaarne eventueel bij een grotere gemeente zou aanbevelen. Ze voegde eraan toe, dat het haar ook zeer aangenaam zou zijn als hij met zijn schriftelijke arbeid zijn broederen naar het vlees terecht zou brengen.

Het is mogelijk aan aanbevelingen van de synode te danken geweest, dat hij al spoedig daarna, in 1680, het beroep naar Spijk bij Gorcum kreeg, dat hij ook aannam. Uit de getuigschriften die hij bij zijn vertrek uit Ossenissee meekreeg, blijkt hoezeer men hem daar gewaardeerd heeft. De classis Zuid-Beveland schreef o.a. dat hij in de vergaderingen met zijn wijze adviezen ‘de regering van het huis van de levende God heeft helpen bestieren’. En dat hij zich een ‘vredelievend leraar van het koninkrijk van de Vredevorst betoond heeft’. Ze memoreerde ook nog ‘dat onze lieve mededienstknecht zich zeer heeft ingespannen om ... door openbare schriften krachtig uit Mozes en de profeten ter overtuiging van de verstokte Joden aan te tonen, dat onze Jezus de Christus is en daarmee nog steeds bezig is. Wij hopen daarom met groot verlangen op nog meer licht door zijn arbeid tot verlichting van het oude volk des Heeren, op wier consciëntie een deksel van onwetendheid ligt’. In deze laatste zin doelde de classis o.a. op het zo-even genoemde boek.

De kerkenraad van Ossenissee roemt in zijn getuigschrift de ijver van zijn predikant in heel zijn ambtelijke bediening en vermeldt in het bijzonder zijn moeite om ‘bij de huizen tijdelijk en ontijdelijk ... de blinde Papisten te brengen tot de kennis der waarheid’. Ze spreken tevens de wens uit ‘dat onze geliefde visser van mensen het net van het Evangelie aan een andere zijde uitwerpende, meerder en groter vangst door Gods zegen mag krijgen’.

Uit de ondertekening van dit getuigenis blijkt, dat de kerkenraad na het vertrek van de dominee slechts uit twee ouderlingen en een diaken bestond. Deze laatste kon niet schrijven. Hij tekende met een figuurtje, waarbij stond: ‘Dit is het teeken van Joost Adriaensz. Diacon van Ossenissee’.

Predikant in Spijk

Ook in Spijk bij Gorcum heeft hij met grote ijver gewerkt en dat aanvankelijk onder moeilijke omstandigheden. Er was geen behoorlijke pastorie. We weten dat uit de Acta van de particuliere synode van Zuid-Holland, die in 1681 te Gorcum vergaderde. Daar lezen we in art. 2 dat handel =t over de kerken, scholen, predikantshuizen etc., die door de synode bij de kerken werden aanbevolen, dat onder de noodlijdende kerkgebouwen nu ook ‘t predikantshuis tot Spijck’ gesteld wordt en wel op verzoek van de predikant aldaar en door de aanbeveling van de classis .7 De synode verleende vooral haar medewerking, omdat de gebreken van dat predikantshuis er de oorzaak van waren geweest, dat de vorige predikant niet in Spijk woonde en er de oorzaak van zou kunnen worden, dat ook de tegenwoordige predikant dat niet meer zou kunnen. Er is toen een bewoonbare pastorie gekomen, maar A Weille heeft er zelf veel voor moeten doen. Hij kreeg namelijk in 1683 (van de kerkeraad?) de moeilijke (zoals hij meerdere malen opmerkt) opdracht, naast zijn gewone werk, ook geld voor de te bouwen pastorie te verzamelen. Hij maakte daarvoor verschillende reizen. Maar het resultaat was, dat de predikanten voortaan niet meer in de naastbijgelegen stad Gorcum, ‘doch tot troost en dienst der gemeente bij en in haar midden konden wonen’.

De kerkenraad heeft zijn moeite voor deze zaak zeer gewaardeerd, zoals blijkt uit een prachtig getuigschrift van 26 februari 1685, dat hij evenals de drie vorige in zijn ‘*Historisch Verhaal*’ heeft laten afdrukken. In het bijzonder wordt daarin de ‘zeer zuivere rekening van ontvangst en uitgave’ genoemd en dat hij zelfs zijn eigen schade,

voor zover dat mogelijk was, niet in rekening bracht. De bouw van de pastorie was dan ook tot een goed einde gebracht. Dit getuigenis werd bovendien nog bevestigd door de schout, dijkgraaf en opper-kerkmeester Werf.

Verder vertelt hij in zijn *Historisch verhaal* over de tijd in Spijk, waarom hij nu pas kwam tot het schrijven hiervan. Tijdens zijn verblijf in 'de Academiën' had hij alle tijd nodig voor de studie. Bovendien was hij 'toen nog niet machtig om zulks in de Nederduitse tale met een bekwame stijl te kunnen uitgeven'. Later was hij het Nederlands wel voldoende meester, maar nu leek het hem te laat om het alsnog te doen. Op zijn collectereizen kwam hij ook te Amsterdam en daar werd hij 'door vele liefhebbers der Heilige Waarheid niet alleen gevraagd, maar er ook met kracht toe aangezet om zijn trekking en bekering' te beschrijven.

Bij de afsluiting van zijn verhaal zegt hij dan: 'Dus ziet gij nu, waarde lezer, dat ik op een heel andere wijze als de heilige Paulus eertijds, tot de zaligmakende kennis der waarheid ben gekomen.... (Maar ook ik kan) door mijn exempel, gelijk Paulus door het zijne ... bewijzen dat God Zijn volk, dat Hij tevoren gekend heeft, niet heeft verstoten ...'. *En door de weinigen, die God nu trekt, toont Hij, dat Hij zeker te zijner tijd, de gehele massa zal zalig maken.*

Hij vertelt ook nog dat het God beliefd heeft door hem twee Joden tot Jezus te brengen.

Een **jongeman uit Dusseldorf**, die hem vier of vijf maanden na zijn belijdenis opzocht en eind 1670 in Nijmegen gedoopt werd.

En toen hij eind 1683 in Amsterdam preekte was een **Joodse schoolmeester** onder zijn gehoor uit de omgeving van Enkhuizen, die door zijn prediking tot de gehoorzaamheid des geloofs kwam.

Opnieuw zegt hij dan dat zulke enkelingen 'een klaar bewijs zijn dat de HEERE zich ontfermen zal over het ganse huis van Israël. Dat zal zeker gebeuren als de volheid der heidenen zal zijn ingegaan, Rom. 11:25'. Hij zegt het ook zo: '... Wanneer de Japheeten ten volle in Sems tenten zullen zijn ingegaan, het geestelijke Kanaten, ... dan zal het Israël naar het vlees mede barmhartigheid verkrijgen en wonen in de tent van zijn vader (Sem)'. Hij eindigt dan met de bede uit Psalm 14: 'Och, dat de Verlosser uit Sion kome en de goddeloosheid van Jacob afwende; als de HEERE de gevangenen van Zijn volk zal doen terugkeren, zal Jacob zich verheugen en Israël verblijd zijn'. Hij voegt daar dan nog aan toe: O Heere hoor! o Heere vergeef! o Heere, merk op en doe het, vertraag het niet! Om Uws Zelfs wil, o mijn God! Daniël 9:19. Waarop ik verder zeg: *'Amen, het zij zo, ja amen'*.

Zijn Historisch verhaal eindigt met het jaar 1685. We lezen daarin niets over een gezinsleven van de dominee. Toch was hij tijdens zijn predikantschap in Ossensisse wel getrouwd. Dat weten wij uit de notulen van de kerkenraad. Daarin schreef hij zelf: 'Den 20 April 1678 heeft Juffr. Elisabeth Barentze huijsvrouw' van D. Fr. Ragstat Weille hare kerckelijke testimonium (d.i. attestatie) van Middelburgh in Zeelant als lidmaet van de selve k(er)ke en gemeijnte aan deze k(er)ke van Ossensisse overgegeven'.¹³

¹³ Van dit huwelijk met Elisabeth Barentze maken de gebroeders G. J. en G. A. de Weille in hun rijke boek *Het Geslacht De Weille* geen melding. We kregen langs een 'wonderlijke' weg het notulenboek van de kerkenraad van Ossensisse onder het oog. Aanvankelijk scheen het, dat het niet in het Rijksarchief te Middelburg was. Maar nog dezelfde morgen dat we er naar vroegen, vond de persoon die ons daar hielp, het in het notulenboek van Hontensisse.

In het notulenboek stond ook het doopregister. Daarin lezen we: ‘Den 24 September 1679 is hier gedoopt een kint waervan de vader was D. Fridericus Ragstat Weille ende moeder Elisabeth Barentze. ‘t Kind wierde genaemt Carolus. Ende getuijgen waren Den Eerw. Hr. Carolus Maria á Weille Dr. in de Godsgeleertheit en france leeraer tot Londen in Engelant. Ende monsieur Gregorius Nicolas Diacon van Middelburgh in Zeelant. Ende Marietje Verscheur huijsvrouw’ van Capiteijn Dominicus Barentze van Middelburgh. Ende vermits de voorn(oemde) manslieden absent waren, soo was monsieur Abraham de Vos van Hulst, gestelt in plaetse van de absente getuijgen’.

Een hoogtepunt in zijn ambtelijke dienst

Na de afsluiting van zijn Historisch verhaal heeft A Weille nog wel meer meegemaakt in Spijk. Een hoogtepunt in zijn ambtelijke bediening zal voor hem geweest zijn dat hij op 10 februari 1686 een Portugese Jood, **Aáron Faro**, heeft mogen dopen. De preek die hij daarbij hield over Psalm 2:6 is bewaard gebleven. Ze draagt als titel: *Jesus Nazaremus Zions Konink*.

In de *Voorrede* vertelt hij het een en ander over de bekering van Faro en over het catechetisch onderwijs dat hij hem gaf. In mei 1685 had deze Jood reeds op allerlei wijze contact met hem gezocht om hem mee te delen, dat hij door het lezen en herlezen, in het bijzonder van ‘*De heerlijkheid Jesu Christi*’, ten volle overtuigd was, dat Jezus de Messias was en nog graag nader onderwezen wilde worden om des te beter rekenschap van zijn geloof te kunnen geven en gedoopt te worden.

Maar, omdat hij voorheen door twee Joden bedrogen was, hield hij de boot af, sterker nog, hij zei hem ronduit dat hij niets met hem te doen wilde hebben. Maar deze Jood hield vol en slaagde erin begin november 1685 met hem te spreken. En wat kreeg hij toen een spijt, dat hij niet eerder naar hem had willen luisteren. Want hij kon aan alles merken hoe lief deze Jood de Heere Jezus had. Hij schreef hem naderhand dan ook een brief, die hij in deze *Voorrede* opnam, om hem te bemoedigen. Dat had weer tot gevolg dat de Jood naar Spijk kwam om nog nader onderwezen te worden. Daar hij nu niet langer in gebreke wilde blijven, nam hij hem op in zijn huis en gaf hem elke dag onderricht. Daarbij ging hij vooral in op het grootste verschil tussen Joden en christenen, te weten: het doel waarom de Messias moest komen en door God beloofd is; en voorts of Jezus, de zoon van Maria, de ware Messias is. ‘De christenheid belijdt immers dat God Jezus gezonden heeft om de uitverkorenen, Zijn volk, met God te verzoenen en dat een ieder, die in Hem gelooft, vergeving van zonden zal ontvangen in zijn naam’.

Ook legde hij sterke nadruk op de heiliging. Hij merkte daarbij dat de Jood vervuld was van een hemelse vreugde. Hij hoorde hem eens zingen in de Hebreeuwse taal de woorden van Jesaja 61:10: *Ik ben zeer vrolijk in de HEERE, want Hij heeft mij bekleed met de klederen des heils*.

Toen hij zijn leerling ‘ten volle bekwaam achtte’ riep hij zijn kerkenraad bijeen en examineerde hem in het bijzijn van ds. David Timmerman uit Blokland. Allen beleefden zoveel genoegen aan dat onderzoek, dat ze hem met eenparigheid van stemmen tot de doop toelieten. De dopeling kreeg daarbij de naam Johannes en heette sindsdien *Johannes Faro*.

Achter de uitgegeven preek plaatste ds. Ragstat á Weille ook nog de vragen die hij extra aan de dopeling stelde, behalve die in het formulier voor de doop aan volwassenen voorkomen. Eerst een aantal, meer dan twintig, die hij ook reeds in de kerkenraadsvergadering had gesteld en dan nog weer een kleine twintig, die hij niet in de kerkenraad had gevraagd en waarover hij in de dienst ook nog uitweidde.

In de kerkenraad had de dominee o.a. gevraagd: ‘Waarom gaat ge tot de

gereformeerde kerk en niet tot de roomse?’

Aáron antwoordde: ‘Omdat ze niet de leer der waarheid hebben.’

De dominee vroeg toen: ‘Hoe wilt ge dat bewijzen?’

Het antwoord was: ‘Omdat ze meer op het gezag van de paus vertrouwen dan op het onfeilbare Woord van God; en voor de stomme beelden knielen en een stukje brood aanbidden, waarvan ze zeggen dat het God zelf is’.

Een andere vraag was, wat hij nu eigenlijk beleed en geloofde van Jezus.

Hij antwoordde: ‘Hij is de waarachtige God en het eeuwige leven, die mens geworden is om de uitverkorenen te behouden’.

Verder vroeg de dominee, of hij ook bewijzen kon, dat de Joden vóór Christus’ komst de drieënige God hadden aangeroepen en gekend’.

En wij proeven zijn voldoening uit de bewoordingen, waarmee hij Aárons antwoord weergeeft: ‘Dit bewees hij heerlijk met hetgeen hij daarover gelezen had in mijn boek *De Heerlijkheid Jesu Christi*’. Hij zei dat ‘aan de Schriften te hebben getoetst en er krachtig door overtuigd te zijn’. Zeer breedvoerig bewees hij deze waarheid uit de priesterlijke zegen. Over deze Schriftuurplaats (Num. 6:24-26) was hij bijzonder opgetogen. Heel breed besprak de dominee de drie ambten van Christus.

In de kerkdienst vroeg ds. A Weille hem o.a.: ‘Wat beweegt u om het Jodendom te verlaten en het christendom te omhelzen en christen te worden?’

Het antwoord luidde: ‘Omdat de waarheid en zaligheid alleen in het christendom te vinden is en nergens anders’.

Vraag: ‘Is dan de zaligheid niet uit de Joden?’ Antwoord: ‘Ja, voor zover het zaligmakende Woord der waarheid uit Sion en Jeruzalem is voortgekomen en de Heere en Zaligmaker naar het vlees uit Juda gesproten is. Maar wat de vraag betreft: hoe de zaligmakende genade door het Evangelie voorgesteld en op het gemoed aangedrongen wordt, in dat opzicht is de zaligheid alleen in het christendom te vinden’.

Over de Bijbel vroeg de dominee o.a.: ‘Hoe weet ge dat deze boeken van God zijn?’

Aáron antwoordde: ‘Omdat ze een middel om zalig te worden aanwijzen, waar wij uit onszelf onmogelijk op konden komen en dat Gode volstrekt aannemelijk is’.

De dominee vroeg daarop: ‘Waardoor nog meer?’

Het antwoord was: ‘Omdat er beloften, schaduwen en voorzeggingen in voorkomen, die honderden en duizenden jaren daarna vervuld zijn en nog dagelijks vervuld worden.’

Als we dit alles lezen, vragen we ons af: Hoe lang heeft deze kerkdienst wel niet geduurd?! De preek bedraagt reeds 95 bladzijden, het voorlezen van het formulier vroeg ook een bepaalde tijd en dan nog al die vragen, soms bovendien met uitweidingen.

Zoals gezegd, deze doopdienst zal een hoogtepunt in A Weille’s ambtelijke dienst geweest zijn.

Deze doop heeft voor A Weille nog wel een ‘staartje’ gehad. In de Acta van de vergadering van de classis Heusden d.d. 22 en 23 april 1686 lezen we in art. 9, dat er een brief binnengekomen was van de kerkenraad van s-Gravenhage, waarin hij de classis verzocht of ze eens onderzoeken wilde, of ds. A Weille hierin wel gehandeld had ‘volgens de synodale acten’.

De classis heeft de dominee daar toen over gehoord en oordeelde omtrent seine maniere van doen omtrent Pharao’s doop’ dat ‘zijn E(erwaarde) hier omtrent wat meerder voorsichticheyt behoorde gebuijkt te hebben, en sonder kennisse van den E(erwaarden) kerckenraet van ‘s-Gravenhage tot het doopen van deze Joode niet behoorde getreden te hebben en heeft hem geinjungeert (d.i. geboden) dat in het toe-

koomende de Joden om te doopen van (d.i. door) hem sullen gesonden worden ter plaetse daer sij wonnen, of anders niet sonder kennisse van de E(erwaarde) Classis daer toe te treden het welke bij (d.i. door) hem aengenoomen is'.¹⁴

Maar hij beleefde ook andere dingen. Dat blijkt uit een boek, dat hij eveneens tijdens zijn verblijf in Spijk schreef. Het heeft tot titel 'Vertoog Van de Wangestalte des Hendaagse Superstitieuse Jodendoms, Mitsgaders Hare stoute hardnekkigheyd, in 't lasteren van den Heere der Heerlijkheyd, ende misbruyk van die aan haar gegunne vrijheyd, klaar en duydelijk voorgesteld.' Hierin vertelt hij van godslasterlijke dreigbrieven, die hij kreeg van een Jood uit Leerdam en die hem deden vrezen voor zijn leven.

In de laatste jaren van zijn predikantschap in Spijk is hij enige tijd veldprediker geweest en dat vrijwillig. Maar dat had wel een achtergrond. Want doorgaans ging dat bij toerbeurt of loting. Want het was normaliter natuurlijk niet zo aantrekkelijk een tijdlang uit zijn gezin en gemeente weg te zijn.

Wat was voor A Weille dan de reden van dat vrijwillig in het leger gaan? De notulen van de classis Heusden laten ons er iets van zien". In de vergadering van 12 en 13 April 1706 beklagde de kerkenraad van Spijk zich over 'grove onordentelijkheden (d.i. onfatsoenlijkheden) in het waarnemen van des Heeren dienst als ergerlijk en onstigelijk huijs-bestier ende levensgedragh van haar predikant'.

De classis liet door een paar gedeputeerden, nog tijdens deze vergadering de zaak onderzoeken en toen bleken de 'buijtenstorige handel ende het onstigelijk bedrijv' van ds. A Weille al te klaar. Ze besloot daarom hem in de tegenwoordigheid van zijn kerkenraad en voor het forum van de hele classis ernstig te vermanen over zijn nagelaten plicht en verzuimde trouw. Maar ze vermaande ook de kerkenraad om op het gedrag van zijn predikant in liefde en tedere genegenheid opzicht te houden, niets uit nijdigheid of menselijke drift tegen hem te ondernemen, ook niet alles ten kwade uit te leggen, maar met de geest van christelijke zachtmoedigheid hem in zijn menselijke zwakheden tot steun te zijn.

Verder wees de classis een predikant, ds. Van Doorn van Schelluinen aan om voor dit keer, in de plaats van ds. A Weille, de aanstaande zondag het Avondmaal te bedienen, dat al twee maal uitgesteld was. Ze vond het tevens het beste dat ds. A Weille met zijn familie zich ditmaal van het avondmaal onthield. Ds. Van Doorn zou die zondag dan tevens 'de door ds. A Weille onwettige gestemde, verandering van de kerkeraad hervatten'.

Een en ander is ook gebeurd. Op de junivergadering van de classis kon ds. Van Doorn meedelen, dat hij in Spijk het heilig Avondmaal met veel stichting had bediend, die zondag daar tweemaal gepreekt had, ook de kerkeraad 'veranderd' en verder door de zegen des Heeren de verwijderde gemoederen weer in liefde en vrede tot genoegen van ds. A Weille, de kerkeraad en de gehele gemeente tot elkaar had gebracht.

We kijken van deze zaak vreemd op. A Weille stond toen al 26 jaar in Spijk. We lezen in de genoemde notulen niet eerder van moeilijkheden met betrekking tot hem. En de omschrijving van zijn 'grove fouten' - een uitdrukking die de kerkeraad ook gebruikt heeft - is niet zo duidelijk. Die 'verandering van de kerkeraad' kan slaan op een

---

¹⁴ De Acta van de classis Heusden bevinden zich in het Streekarchivariaat Land van Heusden en Altena, Demer 30a, Heusden.

eigenmachtig optreden.¹⁵ En ‘nagelaten plicht en verzuimde trouw’ kan duiden op het niet nakomen van bepaalde plichten. Maar enfin, de vrede was hersteld. Helemaal hersteld?

Aan het einde van de vergadering, waarop ds. Van Doorn dit kon meedelen, kwam nog het punt van de ‘legerdienst’ ter sprake. Tot dusver had de classis Gorcum in dezen nog niet haar plicht vervuld. En nu kijken we verrast op, dat ds. A Weille zich daarvoor thans vrijwillig opgeeft. Want hij was al 58 jaar en als ze 60 waren, behoefden de predikanten die dienst niet meer waar te nemen. We zullen ons wel niet vergissen, als we menen, dat hij toch liever uit de gemeente weg wilde. De classis ging op zijn aanbod in, maar bepaalde dat hij ‘niet langer aldaar zal mogen verblijven als tot ‘t eynde der campagne’. Als hij langer weg zou blijven en de legers opgebroken waren, dan zou hij zelf voor een vervanger moeten zorgen die de kerkdienst in Spijk waarnam.

Naar deze laatste bepaling heeft ds. A Weille ook gehandeld. Toen de veldtocht beëindigd was, verplichtte hij zich nog ‘om den predikdienst voor ‘t garnissoon binnen Ostende gedurende de winterquartieren (uit) te oefenen’ terwijl hij zorgde voor een vervanger in Spijk, ene proponent L. Cappellaan, die daar de dienst waarnam tot 1 mei 1707. Maar ... ds. A Weille keerde daarop niet terug! Wel beloofde hij, op aandrang van de kerkeraad en classis binnen uiterlijk 4 à 5 weken zelf de dienst in Spijk weer te zullen vervullen. Maar ook toen kwam hij niet opdagen en liet zelfs niet meer van zich horen. De classis riep hierop de hulp in van de ‘Ed(el) Mog(ende) Heren de gecommiteerde Raden van Holland en West-Friesland’.

Dat had succes. Ds. A Weille keerde terug en was op de classicale vergadering van 19 en 20 september 1707 weer present. Maar toen zwaaide er natuurlijk wel wat. De dominee werd duchtig aan de tand gevoeld en hem werden scherpe vragen gesteld die hij onbevredigend beantwoordde. De classis besloot daarop, ‘siende zijn liefdeloosheid (tot zijn gemeente die hij niet verzorgde) en verlatinge van zijn kerckendienst enz. alsmede zijn grote ongehoorzaamheijt aan de E(erwaarde) classis bewesen’ (omdat hij zijn belofte aan haar gedaan, om na zijn diensten in het leger direct terug te komen, niet nagekomen was):

1. Dat ds. A Weille zal gecensureerd zijn van zijn predikdienst en van het bedienen en het gebruik ven de sacramenten. Eveneens van de helft van zijn traktement, daar de andere helft aan de proponent die hem vervangt, zal worden gegeven.
2. Dat de dominee ook nergens anders zal mogen preken en elke zondag tenminste eenmaal in de kerk van Spijk een dienst zal moeten bijwonen.
3. Dat deze censuur aanstaande zondag van de predikstoel afgelezen zal worden. Verder dat de dominee op de eerste zondag van het nieuwe jaar door ds. Van Doorn ‘met een krachtige predikatie in den dienst des Heeren en heilig leven schal ernstig aanbevolen worden en des achtermiddahs met een predikatie tot die saack streckende sal zijn dienst beginnen’.
4. Dat hij, in zijn dienst hersteld, niet meer dan 6 zondagen per jaar van huis zal mogen zijn.

De notulen over deze zaak eindigen met de opmerking, dat dominee en kerkeraad van Spijk dit aangenomen hebben en ‘berusten hier in’.

Tot de herfst van 1708 zal ds. A Weille zijn ambt dan weer waargenomen hebben. In de Acta van de buitengewone classicale vergadering van 20 nov. 1708 lezen we, dat er een brief van hem is binnengekomen, waarin hij mededeelt, dat hij op zijn verzoek door

---

¹⁵ In Zeeland gebruikten ze de uitdrukking veranderen van kerkeraad ook voor periodiek aftreden.

‘Haar Ed(ele) Groot Mog(enden) tot Emeritus Predikant verklaart’ is. Hij vraagt nu of de classis hem zijn ontslag wil geven en of ze hem de helpende hand wil bieden, opdat hij ‘een goede Rijspenning die hij hoognodig had’ van het kwartier van de Hoogedele Heer van Spijk en het gerechte aldaar mag ontvangen. Alsmede dat hij nog enige weken ‘in ‘t Huis en op de plaats’ mag blijven ten einde de nodige orde op zijn zaken te kunnen stellen. (De genoemde Groot Mogenden hadden ‘goedgevonden’ hem als emeritus een tractement ‘van vier hondert s’ jaars toe te leggen’.)

Na al hetgeen er de laatste paar jaar gepasseerd is, valt ons de grote welwillendheid op, waarmee de classis op deze verzoeken inging. Ze besloot zijn emeritaat te aanvaarden en bedankte hem ‘voor sijne trouwe en vreedsame Bijwoning onder ons en (de) geleerde Advisen waarmede hij meermaals onse Classicale vergadering heeft gedient’, hem van harte de milde zegen en alle genade van de Algenoegzame God toewensende zowel voor zijn persoon als voor zijn goede voornemens. Wat zijn verzoek om een nodige Rijspenning’ betreft, zullen gedeputeerden van de classis ‘op ‘t nadrukkelikeste’ bij de Heer van Spijk en ‘die van het gerechte’ er op aandringen dat ‘Ds. A Weille een vereringe in geld tot een nodige Rijspenning mogte gegeven worden’. En van dit besluit zullen ze A Weille een extract doen toekomen.

We verheugen ons over de hartelijkheid die ons uit deze woorden tegemoet komt. We hebben tevens gezien, dat ook de meest begenadigde mens steeds op Gods vergevende liefde is aangewezen.

Emeritaat

Hij vestigde zich nu in ‘s-Gravenhage. Als emeritaattractement ontving hij f. 400,— per jaar. Zijn vrouw Elisabeth Barentze was toen overleden. In zijn Haagse tijd is hij opnieuw getrouwd en wel met ene Helena van Liesfelt. Volgens de doopregisters te Den Haag werden uit dit huwelijk vier zonen geboren. In het doopregister van de Grote Kerk staat nl.: ‘13 november 1712 gedoopt: Johannes Ludevikus, zoon van Fr. de Weille, V.D.M. (bedienaar van het goddelijke woord: Verbi Divini Minister) en Helena van Liesfelt’.

In het doopregister van de Kloosterkerk staat: ‘28 December 1714. Gedoopt: David Cornelis, zoon van Ds. Fred. de Weille, out Predikant van Spijk en Helena van Liesfelt’.

In het doopregister van de Hoogduitse kerk van Den Haag staat: ‘25 April 1717. Gedoopt: Arnoldus, zoon van Ds. Frederik de Weille, Oud- predt. van Spijk en Helena van Liesfelt’.

Op 17 april 1721 werd in de ‘T’Egl. Wallone, de la Haye door ds. Jean Jacob Schuurman uit Cleef nog een vierde zoon gedoopt, nl. David Jacob.

We mogen dus aannemen dat ds. Ragstat à Weille plm. 1710 in het huwelijk getreden is. We hopen dat hij, zeker op zijn voor die tijd hoge leeftijd, nog veel vreugde van zijn kinderen heeft mogen beleven.

Op 22 okt. 1729 is hij in Den Haag overleden. Hij werd in Rijswijk begraven.

In het reeds door mij genoemde boek *Het geslacht De Weille* van de gebroeders Gerardus Johannes en Gustaaf Alexander de Weille is een uitgebreide stamboom opgenomen, die begint met de 13e of 14e eeuw. Daaruit blijkt dat ze tot het zevende geslacht van ds. A Weille behoorden. Ze waren afstammelingen van zijn zoon David Cornelis. Een zoon van zijn volgende kind Arnoldus was burgemeester van de Vlist bij Schoonhoven, toen prinses Wilhelmina van Pruisen, gemalin van prins Willem V, daar (bij Goejanverwellesluis) werd tegengehouden door de patriotten. Deze

burgemeester Dirk de Weille was een fel patriot. Hij was in dat opzicht een antipode van de volksgenoot en collega van zijn grootvader, nl. ds. Christiaan Salomon Duijtsch, een Hongaarse Jood, die een eeuw later predikant in de gereformeerde kerk in Nederland zou zijn en fel oranjegezind was.

Het genoemde boek vermeldt ook dat de twee oudere broers van ds. Frid. à Weille, nl. Charles Maria de Veil, geb. 1630 en Ludov Compiègne de Veil, geb. 1637 eveneens van rabbi predikant geworden zijn.

De oudste werd eerst rooms-katholiek, daarna anglicaan, tenslotte baptist. Hij schreef 13 werken en stierf te Londen. Ludovicus Compiègne werd eerst ook rooms en toen anglicaan. Van zijn hand verschenen 11 geschriften. Hij overleed eveneens in Londen.

Een van zijn nagelaten boeken is: ‘De Heerlykheyt Jesu Christi, Gods beloofden Messiae, ende eenigen en waerachtigen Heylandt en Saligmaker der Werelt. Opgehelder, ende krachtelijk uyt Mozes ende de Propheten bewesen, ende verdedight; tegens de Joden in ’t gemeyn. Maer in ’t bysonder tegens R. Abarbanel, en R. Isaac ben Abraham, ende tegen dien sonder weérge snooden vyant Christi, R. Lipman Nitzachoon,’ Gorinchem 1682.

Dit werk is opgedragen aan bepaalde personen: de heer Van Sommelsdijk ‘Vrijheer van en tot Spijk’, de heer Fagel, mr. in de rechten en griffier van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, de heer Van Diest, mr. in de rechten en bij de doop van A Weille vertegenwoordiger van de keurvorst van Brandenburg, de heer Van Helm, mr. in de rechten en raadspensionaris van Middelburg en Zeeland en ds. Neuspitzer van Kleef.

In deze Opdracht noemt hij een aantal Joden die reeds vóór hem christen geworden waren, o.a. **Nicolaas van Lyra in de 14e eeuw en Immanuël Tremellius**, prof. te Heidelberg in de 16e eeuw. Ze waren hem een onderpand van ‘Israëls bekeeringe in de laetste dagen’.

Ook in dit boek volgen na de *Opdracht* een *Aanspraak tot de christelijke lezer* en een *aan de Joden*. In de eerste schrijft hij o.a. ‘dat hij in dit werk de voornaamste teksten die op Jezus van Nazareth betrekking hebben, zal verklaren en daarvan breedvoerig Gen. 3:14 en 15 en 49:10, Num. 6:24-26, Jes. 9:5, Micha 5:1, Jes. 52:13-15 met Jes. 53 en Zach. 13:1. De reeds verschenen preek over Gen. 49:10 heeft hij opnieuw opgenomen. Ook de verklaringen van Jes. 9:5, Micha 5:1 en Zach. 13:1 waren oorspronkelijk preken. Verder heeft hij in dit boek behandeld de grote verborgenheid der heilige Drieëenheid, de Godheid en mensheid des Heeren enz. Hij schrijft tevens dat hij er voornamelijk werk van gemaakt heeft om de Joden zowel uit Gods Woord als uit hun Talmoed en andere rabbijnse boeken te overtuigen.’

5. Jozua Ben Abraham Herschel, ook genoemd: Frederik Albert Augusti
 Predikant te Eschenberg en daar overleden 13 Mei 1782

De bekering en wondervolle leiding van een Israëliet.

Hoe wonderlijk en heerlijk God de mensen Zijn heil deelachtig maakt, toont ons ook de merkwaardige levensgeschiedenis van Frederik Albert Augusti, die in 1782 als predikant te Eschenberg stierf.

Hij was te Frankfort a/d Oder uit Joodse ouders geboren, en heette vóór zijn doop: Jozua Ben Abraham Herschel. Zijn vader, Abraham Wiener, een rijke juwelier, onderwees hem zelf, van zijn 4de jaar af, in 't lezen en schrijven, en schepte er veel vreugde in als zijn zoon een hoofdstuk uit de 5 boeken van Mozes of uit de Psalmen, in de Hebreeuwse taal van buiten had geleerd. Reeds op zijn 7de jaar begon hij met hem de Talmud te lezen, en liet hem te Ehrentagen waar de voornaamste lieden van zijn volk samen kwamen, kleine redevoeringen houden. Bij deze gelegenheid legde hem eens een van de aanwezige geleerden de handen op het hoofd, en zegende hem, met de woorden: *'Deze zal Israëel onderwijzen, en, als een goede herder, weiden!'*

Op zijn 10de jaar verloor de jonge Herschel zijn trouwe vader en onvermoeide leermeester, 't geen hem dubbel smartte, doordat zijn moeder hem niet tot een geleerde, maar voor de handel bestemmen wilde. Intussen liet zij hem toch tenslotte zijn neiging volgen en hij zette met ijver zijn studiën voort, waarbij hem als hoogste doel voor ogen zweefde, eenmaal grote reizen doen, en met name het land van zijn vaderen te bezoeken.

Om deze tijd gebeurde het, dat een zogenoemde Meschullah of afgezant uit Jeruzalem, naar Frankfort kwam om aalmoezen, ter bevrijding van de in Turkije gevangen zijnde Joden, en tot onderhouding van de heilige plaatsen, in te zamelen. Het was Bar Jekutiel uit Babylon, een man, aangenaam in de omgang, en daarbij een geleerde. Deze werd door de Frankforter Joden feestelijk ontvangen, en iedereen verheugde zich, een zo'n beroemd man te zien. Niemand onderhield zich meer over deze en over meer andere aangelegenheden met hem dan de kleine Herschel, die hem uit naam zijner medescholieren met een rede had verwelkomd, welke over niets anders als over de heerlijkheid Jeruzalems handelde. Jekutiel zocht de weetgierigheid van de knaap op allerlei wijze te bevredigen, en deze was zo met de merkwaardige man ingenomen, dat hij dadelijk van zijn moeder afscheid wilde nemen, toen Jekutiel hem slechts schertsend gevraagd had, of hij niet mee naar Jeruzalem wilde reizen. Met een bekommerd hart zag hij de man na, toen deze na weinige dagen afscheid nam, maar hij verheugde zich zeer, dat hij over een half jaar terug zou komen. Toen dit gebeurde verzocht hij hem onder tranen hem met zich te nemen. Het scheen zijn moeder onmogelijk te scheiden van haar enige zoon; maar eindelijk gaf zij, op het aansporen van vele vrienden, toe. Hiermee nam het zwervend leven van onze Jozua een begin; een leven, dat vele jaren heeft geduurd, en waarbij hem zijn lust om te reizen op dure prijs is gekomen.

Het zou ons te lang ophouden, indien wij zijn verschillende lotgevallen in bijzonderheden gingen meedelen. Het zij daarom genoeg te berichten, dat hij niet alleen door ziekte, maar ook door vreselijke martelingen, ontzettend heeft geleden, dat hij door rovers is uitgeschud en gemarteld, en als slaaf vele folteringen heeft ondergaan. Wel heeft hij zoo een goed deel van Azië gezien, maar in een smartvolle weg. In het land van Mohamed was hij echter, ondanks allerlei dreigingen en beloften, niet te bewegen de Godsdienst van zijn vaderen te verlaten.

Na lange tijd op de droevigste wijze gezwakt te hebben, werd hij eindelijk door enige

Joden, die met zijn somber lot bewogen waren, voor 120 daalders losgekocht. Groot was de vreugde die Herschel toen ondervond. Naar zijn eigen getuigenis scheen hem alles een droom toe, zodat hij aan zijn gelukkige verandering niet wilde geloven, zolang hij met de slavenrok was bekleed, totdat hij de aangename gevolgen van de vrijheid smaakte. Op de volgende Sabbat haastte hij naar de Synagoge, en dankte op zijn knieën de God van Israël en zijn tegenwoordige redders. Nog als grijsaard op meer dan 70 jaren, vergoot hij menige stille traan van dankbaarheid, wanneer hij het loskopen door zijn bevrijders herdacht.

Na een zes maandelijks verblijf te Smyrna, waar hij van alle zijn uitgestane vermoeienissen bijkwam, keerde hij naar Europa terug. Te Kamwiek schreef hij aan zijn moeder, en ging vervolgens hij een bloedverwant te Brest in Cujarië, waar, hij alle nodige verzorging ren ondersteuning verkreeg. Maar hier werd hij opnieuw door een voor korte tijd aldaar aangekomen Jood, Machiach, verleid naar Jeruzalem te reizen. Maar door een plundering die zijn wegwijzer ondervond, werden nog te rechter tijd, tot zijn geluk, zijn ogen geopend, zodat hij spoedig weer berouwvol terugkeerde. Van deze tijd af dacht hij niet meer aan Jeruzalems heerlijkheid, wijdde zich geheel en al aan de wetenschappen, en ging derhalve naar Krakau, welke stad destijds, naast Praag, de hoofdzetel van de Joodse wetenschappen was. En waar hij zich vier jaar lang voortreffelijk op de studie van het Oude Testament toelagde. Deze studie zette hij nog op de Academie te Praag voort, waar hij in 1719 de titel van Morénu of Doctor verwierf, en tegelijk het verlof verkreeg openbare voorlezingen te houden.

Zijn geleerdheid had hem al de weg tot verkrijging van een aanzienlijk ambt opengesteld, toen op eens de lust tot Kabbalistische wetenschappen in hem ontwaakte. Ten dien einde besloot hij een reis naar Italië, Holland en Engeland te doen, waar zich in dit vak beroemde mannen bevonden. Hij bezocht echter eerst de Synagogen te Berlin, Dessau, Harzgerode en Halberstad. In de laatste stad kreeg hij de koorts, en toen hij daarvan hersteld was, werd hij door andere hindernissen opgehouden, verder te reizen. Gedurende zijn oponthoud te Halberstadt gelukte het hem, de twisten, de toenmaals in de Jodengemeente heersten, tot algemene tevredenheid bij te leggen. De verzoening geschiedde ten huize van de **Jood Wallig te Sondershausen**.

Bij dezen bleef hij, op veler verzoek een tijd lang, en leefde er rustig, toen hem onverwachts opnieuw een vreselijk lot te beurt terwijl, in de nacht van 25 November 1720. Toen Wallig afwezig was, brak een dievenbende in diens woning, en mishandelde hem gruwelijk. Vijf vermomde booswichten kwamen met sabel en pistool voor zijn bed, stopten hem toen hij opsprong en om hulp riep, de mond, hielden hem een stinkende kaars onder de neus, en gaven hem met een breekijzer zulk een slag in zijn nek, dat hij bewusteloos neerviel. Bovendien bonden de rovers hem handen en voeten, wierpen het bed op zijn lichaam, en roofden zo zijn vermogen, en dat van Wallig, dat ongeveer 80.000 daalders bedroeg. Eerst tegen de morgen werd de inbraak ontdekt, en de toeschietende wacht nam hem voor dood op, terwijl ook de dokter weinig hoop voor zijn leven gaf. Door de zorgen van de vorst Gunther evenwel, die hem zijn lijfarts Dr. Zinkernagel zond, bleef hij door Gods ontferming gespaard. Intussen bevond zich Herschel in een treurige toestand, want spraak, slaap en eetlust waren verloren gegaan; de touwen hadden zijn handen en voeten zo diep ingesneden dat zij stuk voor stuk eruit moesten worden gehaald. Een van de rovers had reeds het voornemen opgevat, hem de hals door te snijden, toen een ander hem bij de arm greep, met de woorden: 'Spaar hem, het is een te braaf mens', zoals zij daarna, toen zij gegrepen waren, bij het verhoor voor het gerecht zelf bekenden.

In dezen bedenkelijke toestand werd Herschel in het huis van de apotheker Mertens gebracht, en de zeer ervaren, menslievende man wendde alle mogelijke middelen tot zijn herstel aan. Ze kwam dan ook onder Gods zegen na 3 maanden tot stand.

Van alle treurige omstandigheden, die hij tot nu toe te verduren had gehad, ondervond hij van de mishandeling, door de rovers toegebracht de smartelijkste gevolgen. Toch werd deze zaak, door Gods Vaderlijke zorgen, juist het middel tot zijn bekering. Want hierdoor kwam hij in kennis met de waardige Dr. Reinhard, die God tot het gezegende werktuig er van had bestemd.

BEKERING

De weg waarvan zich de Goddelijke wijsheid bediende, om hem op betere paden te voeren, was zonder uiterlijk aanzien en schijnbaar onbeduidend. Een Prins uit het Huis Schwarzburg¹⁶ was gestorven, toen de Jood Wallig de regerende Vorst Gunther zijn leed kwam betuigen, en onder andere ook sprak van 'de nu zalige Prins.' De geleerde Vorst beschuldigde de Jood van huichelarij, terwijl hij hem zei, dat een Jood, volgens zijn Godsdienstleer, een ander niet zalig noemen mag. Willig raakte in verlegenheid, en zocht zich daarmede te redden, dat hij zich op zijn Rabbi beriep (waarmede hij Herschel bedoelde), van wie hij gehoord had, dat men alle Christenen zomaar niet de zaligheid ontzeggen mocht, en deze zou in de zaak wel nadere verklaring geven. Opmerkelijk gemaakt op deze denkwijze, liet de Vorst de Rabbi komen, en hoorde hem uit het boek van de Vromen - *Sepher chasidim* - beweren: 'dat, wanneer een Christen vroom leefde, de 7 geboden van Noach hield, en de Joden goed deed, men hem een zeker aandeel in de zaligheid van de toekomstige tijden niet ontzeggen mocht.' Tevreden met dit antwoord, beval hem de waardige Vorst bij het heengaan zijn superintendent aan, als een man, bekwaam in de Joodse wetenschappen, en Wallig overreedde Herschel gemakkelijk, dezen een bezoek te brengen.

De superintendent Reinhard ontving hem vriendelijk. Herschel was niet weinig verwonderd, een Christenleeraar te vinden, die het Hebreeuws gemakkelijk sprak en een niet geringe bekendheid met de Joodse wetenschappen aan de dag legde. Intussen nam men voor ditmaal afscheid, zonder enig gevolg, en Herschel gebruikte de voortreffelijke bibliotheek van Wallig, om zo een duidelijke verklaring te bekomen van de profeet Jesaja, met welke opsporing hij reeds te Praag begonnen was.

Toen hij aan het 53ste hoofdstuk kwam vond hij buitengewone zwarigheden, en hoeveel uitleggers hij ook raadpleegde, niet één was voldoende, hem te bevredigen. Reeds was hij van plan, de gehele mak te laten rusten, toen het hem inviel, om eens de vriendelijke en geleerde Reinhard daarover raadplegen. Hij ging deze waardige man bezoeken, en deze zei, dat hij de verklaringen van de Joodse en Christelijke leer naast elkaar zou stellen, en het onderscheid aan zijn overweging zou overlaten. Hier vond hij het zeer duidelijk, dat de woorden van de profeet van geen andere als van de Messias, Davids Zoon konden spreken. De Rabbi vond in de voorstelling van de geleerde Reinhard, volgens zijn eigen getuigenis, veel waars, maar een lijdende, verachte en verworpen Messias wilde hem toch niet zeer bevallen.

In zijn zondaarshart was de diepe behoefte aan het Lam, dat gedacht moest worden tot betaling van de schuld, nog niet gerijpt. Hoeveel gevolgen van de zonden Herschel ook al ervaren mocht hebben, hij had nog geen grondig besef ervan, dat hij een Zaligmaker nodig had, om zo van Zijn zonden, als zoveel wonden, 'gewassen te worden.

---

¹⁶ Het kasteel Sondershausen in de gelijknamige stad in Thüringen, was tot 1918 de residentie van de vorsten van Schwarzburg-Sondershausen.

Als wij verder op Gods leidingen met Herschel letten dan wordt het ons duidelijk, hoe de Heere, ook bij eenheid des geloofs, toch, als de Oneindige, langs verschillende wegen leidt. Immers, de geschiedenis meldt ons bij Herschel niet dat diepe berouw, over de jarenlange verguizing van de Messias wat wij bij andere bekeerde Israëlieten meermalen opmerken. Maar gelijk ook sommige niet-Joden meer door de heerlijkheid van de Zaligmaker worden bekoord, en anderen meer door de dreiging van de wet tot de Heere Jezus leren vluchten, zo werd ook Herschel meer door de heerlijkheid van de dusverre hem onbekende Messias getrokken. Trouwens, hij had in zijn vroegere droevige lotgevallen al veel van de smartelijke gevolgen van de zonden ervaren. Dat het hem niet aan schuldgevoel ontbrak, spreekt wel vanzelf. Want voor ieder mens geldt het zonder kennis van ellende geen behoefte aan verlossing.

Al kwam hij dan ook niet dadelijk, na het ernstig onderzoeken van Jesaja 53, tot de levendige behoefte aan een schuldovernemende Middelaar en Borg, toch was hij van dit ogenblik af zeer onrustig. In deze nood wierp hij zich voor God op de knieën, en bad Hem onder tranen, hem toch op de rechte weg te helpen. Daarbij bestudeerde hij telkens ijverig de boeken van Mozes en de Profeten, en het werd hem bij ernstig onderzoek, steeds duidelijker dat zij van de Messias iets meer dan een lichamelijke verlossing verwachtten.

Ook werd het hem helder, dat als de Messias nog verwacht werd, volgens Micha 5 de stad Bethlehem, volgens Haggai 2: 1 en 10 en volgens Maléachi 3, de tempel en het priesterdom nog daar moesten zijn; alsook dat het geslacht van David nog niet uitgestorven moest zijn. Zo brak allengs een morgenrood uit de vroegere duisternis tevoorschijn, tot hij tot, volle overtuiging en verlichting geraakte.

Eindelijk ging hij naar Reinhard, en ontdekte hem zijn verandering, die hierover geheel verwonderd en verheugd was, maar hem streng beproefde, zonder hem iets te laten blijken. Hij noemde het 'overijling', stelde hem de liefde van zijn volk en de hoop op toekomstige eer en voordeel voor ogen. Hij schilderde hem levendig de hindernissen en gevaren, die bij zulk een stap, zouden moeten overwonnen worden. Hij vergat niet, hem de armoede en verachting voor te stellen, die hem bijna zeker wachtte. Kortom, hij verzocht hem dringend, als hij niet met waarachtige overtuiging kwam, liever bij zijn volk te blijven.

Zulk een taal had de Rabbi niet vermoed en zijn tranen bewezen, hoe het hem smartte de schijn tot argwaan gegeven te hebben. Hij vertelde daarom: 'Doctor! wanneer het mij om stoffelijk voordeel te doen was, dan moest ik bij de mijnen blijven. Maar nóch mijn aanzienlijk erfdeel, nóch mijn moeder die ik liefheb, nóch de liefde van mijn volk, nóch iets anders ter wereld kan mij terughouden Jezus te zoeken, Die ik voor de enige Heiland van de mensen houd.'

Deze verklaring, met zichtbare ontroering uitgesproken, liet bij Bernhard aangaande de oprechtheid van zijn gezindheid en voornemen geen twijfel over. Toch verzocht hij hem over deze gewichtige zaak nog enige tijd rustig na te denken. Eer zij echter van elkaar scheidden, vielen zij op hun knieën en baden om Goddelijke genade en verlichting.

De Rabbi ging naar huis, en overdacht de voorgenomen stap van alle kanten. Zijn hart bleek vol verlangen Jezus te zoeken en vinden en om Zijntwil alles te verloochenen. Hij kwam spoediger tot Reinhard dan deze bepaald had en deelde hem met vreugde des harten mee, dat hij besloten had op het volgende Pinksterfeest voor de Joden in de Synagoge een openlijke bekentenis af te leggen en van zijn broederen afscheid te nemen.

Dit gewichtig besluit werd de landsheer bekend gemaakt, die het goedvond. Hij

verordende gelijk dat Reinhard en de hofraad Janus getuigen van zijn bekentenis en afscheid zouden zijn.

De bepaalde dag verscheen, en Herschel trad op als leraar, doch niet als Joods maar als Christelijk leraar. Met alle vrijmoedigheid deelde hij de aanwezigen mee, dat zij nog tevergeefs op de Messias wachtten, daar Deze - waarvan hij volkomen overtuigd was - al verschenen was. En dat hij zich niet schaamde, Hem openlijk te belijden. 'Ja, broeders, zo eindigde hij, Hij is verschenen, Die David in de geest de straf onzer zonden aan het kruis zag boeten en Die Jesaja voor onze misdaden zag sterven. En ik schaam mij niet, Hem bij dezen in uw vergadering openlijk als mijn Messias, dat is, als mijn Redder en eeuwige Verlosser, te vereren.'

Hij bad hen, dat zij zich toch niet langer zouden misleiden, maar de God van Israël zouden bidden; dat Hij hun de erkentenis en overtuiging schenken mocht, die hij verkregen had en die hij tegen alle schatten van de aarde niet zou willen ruilen. Met aandoening dankte hij hen voor alle liefde die hij onder hen genoten had en zijn tranen zeiden tenslotte meer dan zijn woorden.

Algemeen was de ontsteltenis en aandoening van de vergadering, die enkelen door tranen, anderen weer door andere tekenen, aan de dag legden. De Joden vielen hem in de armen, en smeekte hem, hen niet te verlaten. Maar de Rabbi maakte zich van hen los, nam Reinhard bij de hand, en ging vrolijk de synagoge uit.

Na deze feestelijke uitgang uit de synagoge nam Reinhard hem in zijn huis op om hem in de Christelijke leer verder te bekwamen, en zijn overtuiging aangaande de waarheid te versterken. Ongetwijfeld was Reinhard de rechte persoon om deze vreemdeling tot volle vastheid des harten te brengen. Want hij was niet alleen bijzonder sterk in de Hebreeuwse taal en sprak haar bijna zo vlug als de Joden, - alsook naar hun uitspraak - maar hem waren ook alle twijfelingen en tegenwerpingen van de Joden bekend. Hij had ook buitengewone geschiktheid ze te weerleggen en krachtige tegenbewijzen aan te voeren. Bovendien moest de ongewone liefde, het geduld, de zachtmoedigheid die hij bezat, zijn ijverig gebed, de onbestraffelijke wandel van geheel zijn gezin, noodwendig een diepe indruk maken op de jonge man die zoveel van Nathanaël had.

Het was er de waardige Reinhard niet om te doen, alleen een proseliet te maken, die Jezus uiterlijk beleed en aanbad, maar overigens zijn oude twijfel en vroeger vooroordeel in 't hart behield, maar hij wilde hebben, dat Herschel niets geloofde en aannam, dan wat hij zelf ondervonden en als waarheid erkend had. Daarom ging ook het onderwijs langzaam vooruit en kostte het, zowel van de zijde van de leraar als van de leerling, menige stille traan.

Het was evenwel de leraar niet genoeg, zijn leerling enige stappen op de nieuwe weg te brengen, maar hij wilde hem ook bestendig leiden met raad en daad. Hiervan getuigen zijn brieven, in ware apostolische zin geschreven, waardoor hij zijn warm hart leerde kennen en zijn innige genegenheid jegens de proseliet.

Enigen weken later gebeurde iets merkwaardigs. De Joden van de omliggende plaatsen nodigden Herschel uit tot een gesprek te Dessau, met de verklaring, dat zij hem van zijn dwalingen wilden genezen, en weer op de rechte weg helpen.

Reinhard berichtte dit aan de Vorst. Dezen zei, dat, wanneer de proseliet niet bevreesd was, voor zijn vijanden op te treden, het gebeuren mocht, en dat hij voor zijn veiligheid zorg zou dragen. Daar Herschel zich bewust was van de zuiverheid van zijn inzichten, en het licht niet behoefde te schuwen, nam hij dit aanbod met genoegen aan. Op bevel van de Vorst moest hem de Hofraad Janus en de Secretaris Hoffmann, met enige soldaten van de vorstelijke lijfwacht, begeleiden, welke afgezanten

aanbevelingsbrieven aan de Vorsten te Anhalt-Dessau¹⁷ meenamen waarin het doel van de reis werd blootgelegd, en te gelijk veiligheid voor zijn persoon verzocht.

Toen de dag van het dispuut kwam, verscheen een groot aantal Joden uit alle omliggende oorden in de synagoge. Geveinsde vriendelijkheid, nieuwsgierigheid en hoop vervulde de ganse menigte, voor wie de proseliet met dezelfde vreugde optrad, als waarmede hij in de synagoge te Sondershausen gesproken had.

Aan zijn zijde stond de Hofraad Janus, de Secretaris, een Dessausch raadsheer, en de geestelijkheid van de stad.

De Joodse leraars begonnen te spreken over de voordelen en heiligheid van hun Godsdienst en hielden hem de vloek voor, welke onfeilbaar iemand treft die deze verlaat.

Daarentegen verzekerde de proseliet, dat, al spraken ook alle Rabbijnen, over hem de vloek uit, hij er niet voor schrikken zou, maar hen des te meer zou zegenen. Toen men op het gewichtigste punt, de komst van de Messias kwam, toonde hij uit de eigen schriften van de Rabbijnen aan, dat velen geoordeeld hebben, dat de tijd van Zijn komst voorbij gegaan moest zijn. Hij dreef hen zodanig in de engte, dat een algemeen gemompel ontstond, en hun verlegenheid zichtbaar werd. Eindelijk verklaarde de proseliet hen op welke wijze hij tot overtuiging was gekomen, en dat zonder overhaasting; en zonder hoop, dat aardse voordelen op zijn besluit zouden volgen.

De aanzienlijkste Joden namen hem ter zijde, baden hem, hen niet te verlaten en deden hem de schoonste belofte. Waarna hij met weemoed betuigde, dat, als zij geen betere gronden konden voortbrengen, hij zijn zalige overtuiging verder wenste te behouden.

Hierop nam de Hofraadsheer Janus het woord, en vroeg aan de aanwezigen, of zij iets verkeerds van de proseliet konden voortbrengen. Toen allen het beste getuigenis van hem gaven, sprak hij hemzelf aan en vroeg, of hij nog terugkeren en zijn broeders daarmede verheugen wilde. Maar hij antwoordde standvastig, dat niets hem hiertoe bewegen kon, en dat het slechts zijn enige wens was, dat al zijn broeders ook nog hun dwaling zouden erkennen en zijn voorbeeld volgen mochten.

Zo eindigde dit dispuut, wat een algemene beweging onder de Joden veroorzaakte, en twee van hen ertoe bracht, eveneens de Christelijke leer aan te nemen. Er zouden nog meer gevolgd zijn, wanneer zij niet door geweld en beloften werden teruggehouden.

Nu zette Reinhard zijn onderwijs met Herschel getroost voort. Terwijl verscheidene waardige mannen in Sondershausen wedijverden zijn kennis te vermeerderen en hem in allen dele verder te helpen, was hem toch het onderricht en de omgang met Reinhard het kostelijkst. Tengevolge van de vele moeiten, die deze voortreffelijke man voor hem deed, werd het Herschel onaangenaam, dat hij ten minste zich niet enigermate dankbaar kon betonen. Hij nam daarom eens zijn ganse vermogen, dat uit enige honderden daalders bestond, en legde dit, als bewijs van zijn erkentelijkheid, op Reinhard's tafel. Reinhard lachte en verzekerde, dat hij zich niet op deze wijze wilde beloond zien. Maar zijn leerling drong er op aan, dat hij het aan zou nemen, en scheen niet eerder te rusten totdat hij het deed. Reinhard nam het dus aan, maar zette het zonder dat Herschel dit wist, op rente en gaf het hem later vermeerderd terug. Zeker een onloochenbaar bewijs van de dankbaarheid van de een en de onbaatzuchtigheid van de ander.

De Vorst betoonde met zijn gemalin de proseliet veel gunsten. Hij zorgde niet alleen voor zijn onderhoud maar placht ook vaak met hem te spreken, om zijn vooruitgang in de waarheid na te gaan en om hem te bemoedigen.

¹⁷ **Anhalt-Dessau** was gedurende verschillende perioden een deel-vorstendom en later hertogdom van Anhalt in de huidige Duitse deelstaat Saksen-Anhalt.

Op de tweede Kerstdag 1722 werd hij eindelijk gedoopt, waarbij Reinhard over Jesaja 60 : 16 sprak, en de proseliet na de Heilige Doop, - waarbij hij de namen: **Frederik Albert Augusti** ontving, - zelf een rede over Psalm 9 : en 2 hield.

Hierna studeerde hij vier jaren te Gotha,¹⁸ waar hij zowel liefdevolle beschermers als trouwe leraars vond. Vervolgens ging hij eerst naar Jena, en spoedig daarop naar Leipzig, waar hij zich uitsluitend aan de studie van de Theologie wijdde. Hier hoopte hij te kunnen blijven, terwijl hij intussen met veel bijval lezingen hield. Maar de leiding des Heeren was anders. Hij werd benoemd tot collaborator aan het Gymnasium te Gotha, en moest daarbij de kandidaten voor de Theologie in het Hebreeuws onderricht geven; een betrekking, die hij vijf jaren zonder bezoldiging waarnam.

Eindelijk werd hij hulpprediker te Esschenberg, (Eschenberg) en vijf jaren later werd hij zelf predikant, welk ambt hij tot hoge ouderdom, door een geliefde zoon gesteund, bekleedde.

Hij vond trouwe liefde bij zijn Gemeente en zocht deze waardig te zijn. Want evenals bij zijn optreden, had hij zich tot plicht gesteld haar waarachtig heil, volgens de Heilige Schrift, te zoeken. Hij predikte daarom Jezus Christus, de Gekruiste. En daar hij zelf door het geloof Hem deelachtig was, en de gevolgen van dit geloof in strijd en in liefde ervaren had, kon hij ook anderen uit de volheid van zijn hart daarvan prediken. Wel heeft men getracht een smaad te werpen op zijn wandel, maar het goddeloze hiervan is duidelijk. Evenmin is het gelukt hem door sluipmoord om het leven te brengen. Wel had vergiftiging reeds plaats gehad, maar de Heere deed het tegengift gezegend werken, zodat hij in korte tijd het gevaar te boven was.

Behalve met herderlijke verzorging van zijn Gemeente en met de bemoeiingen voor de kinderen van zijn volk, wijdde Augusti zijn krachten aan het schrijven van vele geschriften. Onder deze verdient bijzondere vermelding een in 1748 te Arnstadt¹⁹ uitgegeven bewijsvoering, dat de grondtekst van het Oude Testaments onvervalst is.

Gelijk wij zoeven zeiden, heeft hij tot in hoge ouderdom het predikambt bekleed, al moest hij met zijn 73ste jaar, tengevolge van verzwakking van het gezicht en van de krachten, ook een hulpprediker aanvragen. Toch behield hij ook toen nog dat Oosterse vuur, wat aan zijn voorstel zoveel kracht en levendigheid bijzette. Inzonderheid, wanneer hij de heerlijkheid en beminnelijkheid van de dienst van de Heiland aanpreeps, ontbrandde in hem een liefdevuur die vele wateren niet konden uitblussen.

Nadat hij de 20 Juni 1779 nog zijn gouden ambtsfeest had gevierd, en die dag krachtig gepredikt had tot lof des Drieëenigen, in tegenwoordigheid van zijn Gemeente en vele ambtsbroeders, die samen deze gelegenheid tot een plechtig feest maakten, werd hij de 9de Mei 1782 door koorts aangetast, welke reeds na vier dagen een einde maakten aan zijn aardse loopbaan, terwijl een van zijn zonen hem als predikant opvolgde.

Daags vóór zijn heengaan, ***bad hij nog met een gloed van vurige liefde voor zijn oude volk, pleitende op de beloften Gods, aan Jakobs stammen gedaan.*** Merkwaardig blijft het volgende getuigenis van deze ware Israëliet, wat hij op zijn sterfbed gaf, als hij met een stralend aangezicht zei: *'Ik heb mijn Jezus op tweeërlei wijze lief. Hij is mijn Borg en Zaligmaker, gelijk Hij dat is van al Zijn volk; maar Hij is ook mijn Bloedvriend, mijn Nabestaande naar de vlees.'*

¹⁸ De oude residentiestad van het Hertogdom Saksen-Gotha in Thüringen

¹⁹ Arnstadt is een gemeente in de Duitse deelstaat Thüringen, gelegen in het district Ilm-Kreis.

II. MESSIASBELIJDENDE JODEN IN NEDERLAND:

1. MESSIASBELIJDENDE JODEN IN MIDDELBURG

Het is weinig bekend dat de Reformatie in Middelburg en de stichting van de Hervormde Kerk daar, voor een groot deel te danken is aan Vlaamse en Joodse vluchtelingen. In zijn boek: *Geschiedenis van de Joden in Middelburg*, door D.F. Blom vertelt hij een en ander hiervan. Het is interessant om deze historie na te gaan. Hieruit blijkt dat de Heere in het beginstadium van de Hervormde Kerk enkele vooraanstaande Joden gebruikte om het Evangelie van Christus te bevorderen. Hun arbeid is tijdens en ná hun leven bijzonder gezegend. Een aantal van deze Joden waren afkomstig uit Portugal en verbleven in Antwerpen. Hun gedwongen bekering tot het Christendom leverde hen de naam Marranos (Maranen) op, wat een scheldwoord is. Het betekent waarschijnlijk *zwijnen*. Blom schrijft:

VAN TELGEN UIT MARRAANSE GESLACHTEN TOT LEIDERS VAN HET OPKOMEND PROTESTANTISME.

De Marranen die Portugal moesten verlaten vestigden zich met name in de Nederlanden. Voordat er van vestiging in Middelburg en Vlissingen sprake was, hadden de Marranen zich al gevestigd in Brugge en Antwerpen. Met name in Brugge ging het nog om Portugezen en Spanjaarden. Hier hadden zij zich al gevestigd voordat van een Inquisitie sprake was. Antwerpen, het centrum van de Afrikaanse handel voor de staats- rechterlijke eenheid, die Spanje en de zeventien provinciën (van 1580-1640 ook Portugal) vormden, was favoriet.

Brugge was tot 1515 de thuishaven van de Portugese natie geweest. De verzanding van het Zwin maakte dat de kooplieden, ook die van de andere naties, de stad verlieten. Ook de vijandige houding van Maximiliaan, die de Portugese natie in Antwerpen bijzondere rechten had verleend, was een belangrijke reden tot vertrek. De meeste leden van de Portugese natie, die na 1526 naar Vlaanderen kwamen, waren Marranen. Zij waren het die in Portugal actief waren geweest in handel en scheepvaart. De komst van de Portugese natie maakte dat Antwerpen uitgroeide tot dé wereldhaven. Als bankiers en reders gaven zij een grote impuls aan de koloniale handel die zich in Antwerpen concentreerde.

De Nederlanden werden ook de plaats waar de Marranen zeer grote godsdienstvrijheid genoten. Maar is het vreemd dat economische bloei en (godsdienst)vrijheid samengaan? Was dat in Spanje ook al niet het geval toen de Moslims, samen met Christenen en Joden vreedzaam naast elkaar leefden (perioden in 10de, 12de en 13de eeuw)?

De havens in Vlaanderen waren voor Zeeland, Middelburg in het bijzonder, van groot belang. Middelburg en ook andere Zeeuwse (Zierikzee, Arnemuiden) en Brabantse (Bergen op Zoom) havensteden lieten geen middel ongebruikt om de rijke kooplieden tot zich te trekken en zo als voorhaven van Antwerpen te functioneren.

De families Perez en de la Palma.

Louis Perez vertrok rond 1520 uit zijn woonplaats Middelburg naar Antwerpen. Hij was een van de eersten van de Portugese natie in Middelburg. Marcus Perez, de zoon van Louis Perez en Louise Segura, werd in 1527 in Middelburg geboren. Deze Marcus Perez woonde later ook in Antwerpen. Daar werd hij door spionnen van de Inquisitie

als "Spaignol, juif de race" aangeduid. In Antwerpen zijn Marcus Perez en zijn broer Louis Calvinist geworden. Samen met Martin Lopez behoorden zij tot de voornaamste calvinistenleiders.

Op 23 april 1568 verklaren zes Antwerpse calvinisten "Amateurs de la patrie" dat zij Prins Willem van Oranje zullen steunen ter wille van "la liberté de la religion". Marcus Perez ondertekende deze verklaring als eerste. Marcus Perez smokkelde, mede gesteund door deze reactie ketterse lectuur naar Spanje, waaronder dertigduizend stuks van Calvijns Institutie.

De internationale rederij en de betrokkenheid bij het pepermonopolie verschaftte de familie Perez de financiële middelen voor de opbouw van het calvinisme. Huize Perez is de ontmoetingsplaats van protestanten onder wie, de in Middelburg geboren Pieter Ximines (1504) en Petrus Dathenis, de Psalmberijmer.

In het woonhuis van Marcus Perez komt in september 1566 het beroemde verzoekschrift tot stand, waarin koning Philip II om godsdienstvrijheid wordt verzocht. Als tegenprestatie bieden zij hem drie miljoen gulden. Prins ziet dit gebeuren als: *"een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van West-Europese tolerantie, en dit door twee zonen Juda's."*

De conclusie, te stellen dat het calvinisme zich ook heeft gerekruteerd uit Marranen, is gerechtvaardigd.²⁰

De neef van **Marcus en Louis Perez, Pieter de la Palma**, werd ook Calvinist. Zijn zonen, **Marcus en Salvador de la Palma**, volgden hem in deze beslissing.

Naar het voorbeeld van Marcus Perez herbergden de de la Palma's ook predikanten. Volgens de overlevering werd het eerste Avondmaal gehouden op een bovenkamer in het huis van

Salvador de la Palma, in de Lange Sepierstraat, wijk F no. 33. Wegens het huisvesten van predikanten en het bijstaan van kerkenraadspersonen bij het aanbieden der drie miljoen gulden om vrijheid van godsdienst te verkrijgen, werd hij in 1568 door Alva gebannen.

Opvallend is de tekst die de aanbieding van de drie miljoen gulden vergezelde: "Doch al waren zij (de calvinisten) zoo groote kettters als de Joden men kon hun echter de verzochte vrijheid geven. De Paus die zich het hoofd der Kerk en onfeilbaar noemt, onderhield zelf de Joden, gezworen vijanden van den Heere Jezus Christus, en vergunde hun Synagogen en oefeninge van hunnen godsdienst binnen (zijn Staat) Rome ..."

Wegens de ban week Salvador de la Palma uit naar Engeland en diende de gemeente te Middelburg na zijn terugkeer als diaken en ouderling. 17

In Middelburg sloten de Heniessa's zich bij het Calvinisme aan. Een van de gasten van Salvador de la Palma was **Jan Jansz. De Niose** (= Heniessa). Hij woonde de Hagepreken, die ook ten huize van Salvador de la Palma werden gehouden, bij. In Zeeland bood hij, als hoofd van de petitiebeweging, het verzoekschrift op het Middelburgse stadhuis aan. Ook hij moest uitwijken om aan Alva te ontkomen.

De opkomst van het protestantisme en de weg naar algemene geloofsvrijheid werden ruw onderbroken door plannen van Karel V om de Marranen uit de Nederlanden te verdrijven. Op 30 maart 1526 nam Karel V maatregelen tegen de Marranen. In dat jaar was, tengevolge van de situatie in Portugal, een uittocht van Marranen richting de

---

²⁰ R. Fruin, *Tien jaren uit de Tachtigjarige Oorlog 1598-1608*, Utrecht 1959, p. 181. Hij stelt dat het Calvinisme zich rekruteerde uit Wederdopers. Deze opmerking behoeft aanvulling. Zo stamde de voorman van de Lutherse te Antwerpen, **Ferdinand Bernuy** - voormalig schepen van Antwerpen - ook uit een geslacht van Spaans-Joodse vluchtelingen.

Nederlanden op gang gekomen.

Binnenkomende Marranen mochten maar 30 dagen in de Nederlanden blijven en onbelemmerd handel drijven. Speciaal verlof was nodig om dit verblijf te verlengen.

Op 17 april 1530 benoemde Karel V Cornelius Duplicus De Schepper tot Inquisitiegeneraal. De belangrijkste Antwerpse Marranen werden opgepakt. Onder hen was ook Louis Perez, de latere calvinistenleider. Verder behoorden tot de groep: Diego Mendes, Emanuel Serano en Gabriël de Negro. De laatste wist te vluchten. Emanuel Serano kreeg spoedig zijn vrijheid terug. Louis Perez kwam samen met een groep anderen vrij na betaling van 15 duizend ducaten, benevens 1272 pond en 155 schellingen grooten vlaams.

Tegen Diego Mendes werd een schijnproces gevoerd. Hij werd uiteindelijk, begin september 1532, na betaling van 50.000 ducaten op borgtocht vrijgelaten. Zijn zaak werd geseponneerd. Dit gebeurde onder druk van het Antwerpse stadsbestuur en de Portugese natie. Zij wisten hun contacten en invloed bij het Brusselse hof te gebruiken. Enige jaren later (1536) mochten de Marranen vrij naar Antwerpen komen en gaan. Zij genoten er dezelfde rechten als andere kooplieden. Deze vrijheid was van korte duur. Een nieuw plakkaat volgde op 17 juli 1549. Hierin dwong Karel V "alle nieuw-christenen, wanneer zij niet reeds langer dan zes jaar in Zeeland, Brabant of Vlaanderen aangekomen waren, het land te verlaten." Nadat op 29 april 1550 de Inquisitie officieel werd ingevoerd tekent Karel V op 30 mei 1550 het uitdrijvings-decreet der Marranen uit alle Nederlanden. Vanwege de bepaling van zes jaar kon een belangrijk aantal Marranen blijven. Met name voor een stad als Antwerpen, die vocht tegen een naderende ondergang, was dit van belang.

Enkele aanvullingen op de Marraanse families.

In de kringen van de Marranen die de Gereformeerde religie weren toegedaan moeten we dat we de belangrijkste relaties tussen de hervormde gemeente van Antwerpen en die van Middelburg moeten zoeken.

De bloedverwantschap die tussen deze mediterrane families bestond, vormde naar onze mening de voornaamste band tussen de Hervormde Gemeenten van beide steden. Twee centrale figuren in de Antwerpse kerk, Martin Lopez en zijn zwager Marcus Perez, de onbetwiste leider van de kerkenraad, hadden verwanten in Middelburg. Louis Lopez verbleef daar sinds vele jaren. In 1552 werd hij er als tesorier vermeld. Hij was een oom van Martin Lopez en diens zuster Ursula, de vrouw van Marcus Perez. De familie Perez had in het begin van de eeuw zelf eveneens in Middelburg gewoond. Omstreeks 1530 vertrok Louis Perez, de vader van Marcus van daar naar Antwerpen. Misschien is Marcus zelfs nog in Middelburg geboren.

Ook de in Middelburg wonende Juan de la Palma was verwant met de familie Lopez. Misschien was ook diens zoon, Pieter de la Palma, (vader en zoon heten Pieter, beiden de nieuwe leer toegedaan) actief in de Middelburgse hervormde gemeente, in ieder geval wel de kleinzoon Salvador. Hem treffen we in 1566 aan als lid van de nieuwe kerkenraad. Salvador was lid van de kerkenraad. Vóór de komst van Alva vluchtte hij naar Norwich met zijn vrouw Emerentia Goirle.

Salvadors broer Marcus, na 22 augustus 1561 vanuit Middelburg naar Antwerpen verhuisd liet zich ook niet onbetuigd in Hervormde kringen. Toen de Spaanse predikant Anthonio del Corro (Corranus) in november 1566 naar Antwerpen kwam, stelde Marcus de la Palma zijn huis beschikbaar als logies en om er *á la calviniste en sa langue* te preken. Na de overgang van Middelburg in 1574 keerde Marcus naar Middelburg terug om er tot zijn dood verscheidene ambten in kerk, stad en gewest te

vervullen.

Tot hun kring behoorde ook de familie de Hiniosa. De moeder van Salvador en Marcus de la Palma was waarschijnlijk Beatrice de Hiniosa. Ongetwijfeld was zij verwant met de Middelburgse schepen Jan de Hiniosa, die samen met zijn vrouw belijdenis van de hervormde leer had gedaan en zich zeer inspande voor de calvinistische zaak. Hij was schepen en raad te Middelburg. Trouwde met Clara Arends Borslap; woonde in de Giststraat. Hij onderhield contacten van stadswege met de Hervormden; 'd Hoorne (een van de eerste Hervormde predikanten in Middelburg) at vaak bij hem. Jan de Hiniosa vluchtte naar Keulen; werd officieel verbannen op 27 mei 1568. Hij was in bezit van 3 huizen, land en renten.

Noemen wij tenslotte nog de familie Favoilla, die ook leden in beide steden telde. Anne, weduwe van Francesco Favoilla, woonde in het begin van de jaren zestig met haar dochter Lucretia en haar zonen Hugo en Baptista in Middelburg. Hugo verhuisde omstreeks 1563 naar Antwerpen.

Bron, zeer waardevolle studie: *Hervorming in Zeeland*, (ca 1520-1572) door Dr. C. Rooze-Stouthamer

2. EEN ISRAËLITISCHE PREDIKANT, Hero Sibersma (1644-1728)²¹

Die Christus in de Schrift met krast aan Ons ontdeekt.

En selfs de Jood' als Moor tot lust en ijver wekt.

Om 't Heyl, en 't Levens Regt, alleen in Hem te zoeken:

Dien siet gy hier in prent. Dog nader in syn Boeken. (C. Klaarbout)

4.1. Wanneer het portret van een zeventiende-eeuwse godgeleerde van een dergelijk onderschrift wordt voorzien, moet zijn geïnvolveerdheid met het Joodse volk de aandacht hebben getrokken. Dat was inderdaad het geval bij Hero Sibersma, een predikant die veruit het grootste gedeelte van zijn werkzame leven heeft doorgebracht in de hoofdstad van ons land. Voordat hij daar in 1683 bevestigd werd, diende hij de Friese gemeenten van Sexbierum, Ternaard en Harlingen. Al in zijn eerste standplaats gaf hij er blijk van met een bijzondere verwachting ten aanzien van de Joden te leven. In zijn eerste publicatie, die hier gereedkwam, legde hij getuigenis af van de hoop die hij koesterde voor het Joodse volk. Veruit de meeste geschriften waarin hij aandacht gaf aan Israël werden evenwel geschreven in zijn laatste gemeente. Onder zijn Amsterdamse collega's en gemeenteleden stond hij bekend als een vriend van de Joden. Toen een jaar voor zijn overlijden de Amsterdamse predikanten geëerd werden in een serie gedichten, werd hij getypeerd als de 'Israëlitische en werkzame Sibersma'.

Hero Sibersma werd in 1644 te Harlingen geboren als zoon van een glasschilder. Zijn theologische opleiding kreeg hij in Franeker, Utrecht en Leiden. Zowel bij Voetius als bij Coccejus zat hij in de collegebanken. Laatstgenoemde onderhield met de veelbelovende student een vriendschappelijke relatie. Hoewel Sibersma waardering koesterde voor Voetius, hebben de opvattingen van diens Leidse tegenstrever hem van meet af aan toch meer aangesproken. Uit een brief aan Jacobus Alting (8 maart 1669) blijkt, dat hij tot twee keer toe respondent was tijdens dispuutcolleges over de kwestie van de alomtegenwoordigheid van God, een probleem waarover de felle calvinist Maresius en Coccejus grondig van mening verschilden. Hij koos daarin de zijde van laatstgenoemde. In de perikelen rond de sabbat aarzelde hij evenmin om een uitgesproken Coccejaans standpunt in te nemen en de rustdag te rekenen onder de schaduwdienst, die na de komst van Christus voorbij was. De zinnebeeldige en heilshistorische interpretatie van de heilige Schrift nam Sibersma van Coccejus over.⁶ In zijn geschriften toont hij zich een fervent aanhanger van de profetische godgeleerdheid. Ook in zijn prediking was hij merkbaar Coccejaans, niet zozeer vanwege het vertoon van geleerdheid als wel om de allegoriserende manier van schriftuitleg die hij op de kansel tentoonspreidde. Gemeenteleden herkenden zijn identiteit tevens in de typisch Coccejaanse benadering van bepaalde thema's, zoals het verschil tussen verhuisde hij naar Utrecht, waar hij colleges volgde bij G. Voetius, A. Essenius en Fr. Burman. In Leiden studeerde hij vervolgens onder A. Heidanus en J. Coccejus (Jubilé, 25, 26).

Toen Sibersma in 1683 naar de stad aan de Amstel kwam, trof hij daar een grote Joodse gemeenschap aan. Vooral door de instroom van Askenazische immigranten was deze bevolkingsgroep in enkele decennia zo ongeveer verviervoudigd. Waren er in 1655 nog zo'n 1.800 Joden, in 1674 waren dat er ongeveer 7.500. Aan het einde

---

²¹ **Bron: *Gans Israël*, door Dr. W. van Campen, deel II, Boekencentrum, Zoetermeer, 2016.**

van zijn predikantschap in Mokum telde de stad om en nabij 9.000 Joden. De zonen en dochters van Abraham waren eenvoudig niet weg te denken uit het straatbeeld van onze hoofdstad. Ze vormden een substantieel onderdeel van de plaatselijke bevolking en namen deel aan het economische en culturele leven. Verklaart dat mede de intense betrokkenheid van Sibersma bij de kinderen Israëls? Feit is dat onze Coccejaan niet alleen theologische belangstelling voor het Joodse volk aan de dag legde, maar zich persoonlijk ook sterk heeft ingezet om contacten met Joden te bevorderen. In zijn rede ter gelegenheid van zijn vijftigjarige predikantschap maakt hij er zelf expliciet melding van, dat hij de ontmoeting met Joden in Amsterdam intensief heeft gezocht.

Een speciale relatie moet hij hebben gehad met *Friedrich Christian Meyer*, de voormalige Duitse rabbijn die zich in Altona had laten dopen en in 1712 naar Amsterdam gekomen was. Deze Messiasbelijdende Jood onderhield contacten met de Amsterdamse rabbijnen, die hij graag typeert als zijn ‘Bemide Broeders’. T. Brien, Christiaan Meyer. Meermalen voerde hij gesprekken bij de Joodse geleerden aan huis in het bijzijn van een predikant. T. Brien veronderstelt dat deze Amsterdamse dominee Hero Sibersma is geweest, aangezien deze als enige een ‘Woord vooraf’ heeft geschreven in één van de boeken van Meyer.

Opmerkelijk is de rol die Sibersma speelde bij een affaire in Nijmegen, die een heftige beroering onder de Joden van die stad had veroorzaakt. Wat was er aan de hand? Isaak Saxel, een Duitse Jood die als kind de christelijke doop had ondergaan, werd beschuldigd van diefstal. Hij was zeventien jaar oud en trok met zijn vader als ‘Packjude’ door de Republiek. Om onder een veroordeling uit te komen, diste hij het verhaal op dat in Nijmegen door Joden een christenkind geslacht was om ‘zich met zijn bloed te mesten’.

Hoewel het verhaal volledig fictief was, waren toch al enkele Nijmeegse Joden gearresteerd. De Amsterdamse advocaat Joan Jakob Mauricius bemoeide zich met de zaak. In 1716 gaf deze jurist een gedetailleerde beschrijving van de affaire uit onder de titel: ‘Kort bericht van zekeren Isaac Saxel en de beschuldiging der Joden te Nijmegen over ‘t slachten van een Kristenkind.’

Zijn bedoeling was de valse beschuldigingen betreffende het aloude ‘bloedsprookje’ te ontzenuwen en het op te nemen voor de Joodse gemeenschap. Bij wijze van aanhangsel voegde hij aan zijn publicatie twee verklaringen toe, die waren vastgelegd ten overstaan van de notaris G. de Groe op 21 en 24 februari van het jaar 1716. In de eerste verklaring komen verscheidene gedoopte Joden aan het woord. In de tweede enkele predikanten, onder wie Hero Sibersma.²²

Allen ondersteunen de bewering van de Nijmeegse Joden dat de aantijging van Saxel uit de lucht gegrepen is. Het doden van christenkinderen staat haaks op de Joodse wet en een dergelijke moord ter wille van de eigen religieuze ceremoniën heeft nog nooit plaatsgevonden. Vermoedelijk maakt Sibersma in *Pligt* (1718) een toespeling op deze affaire. Hij hekelt het feit dat christenen Joden verdenken van zaken die zij zelf ‘van herten’ verfoeien. Hij verwijst daarbij naar Frankrijk en Duitsland, maar herinnert tevens aan wat er ‘nog onlanks’ in Nederland is gebeurd.

4.3. HET HEIL IS UIT DE JODEN

Een belangrijke rol in het denken van Sibersma over de Joden spelen de tegen-

²² J. Nat, Oostersche talen, 31 meldt dat ook de theoloog Johannes Meyer, die als hoogleraar oosterse talen te Harderwijk doceerde, zich had opgeworpen als pleitbezorger van de Joden. Aan de hand van de Joodse wet toonde hij aan hoe onzinnig de beschuldigingen waren, met als resultaat dat de gedetineerde Joden uit de gevangenis werden ontslagen; vgl. H.S. Koenen, Geschiedenis, 225.

stellingen ‘oud Israël’ en ‘nieuw Israël’, ‘dienstbaar’ en ‘vrij’, ‘oud geloof en ‘nieuw geloof. Slag op slag keren deze woordparen terug in zijn geschriften. Ze vormen een paradigma, waarop vrijwel zijn hele Israëltheologie is gebouwd.

Onder het oude Israël verstaat onze Coccejaan het Joodse volk. Niet alleen het oudtestamentische Israël valt onder deze benaming, ook het eigentijdse Jodendom dat niet in Jezus gelooft, rekt hij onder het oude Israël. Het ‘oud Israël’ wordt mede gevormd door het overblijfsel dat ‘ten deele onder ons woond’. Met het nieuwe Israël bedoelt Sibersma de gemeente van Christus, bestaande uit bekeerde Joden en heidenen.’ Het nieuwe Israël is bij het oude ingeplant. De leden van dit nieuwe volk duidt Sibersma bij voorkeur aan met de term ‘Messianen’ of ‘Sionisten’. Het kenmerkende van het nieuwe Israël is dat men niet meer gebukt gaat onder de dienstbaarheid aan de wet, maar vrijgemaakt is door het geloof in Jezus de Messias. Uitvoerig werkte Sibersma dit thema uit in zijn *De tente van Hagar en Sara*, een werk uit 1715 dat als ondertitel meekreeg: *De dienstbare Gemeente Israels onder Moses en de vrye onder de Messias*. De tegenstelling oud en nieuw geloof loopt parallel met de verhouding tussen dienstbaar en vrij. Het streven om door de werken van de wet rechtvaardig voor God te worden typeert Sibersma als het oude geloof, terwijl het nieuwe geloof zich afkeert van de ‘Stoel van Mozes’ en het heil alleen van Jezus Christus verwacht. Het oude geloof gaat gebukt onder het juk van de geboden, terwijl het nieuwe ons in de vrijheid van de kinderen Gods stelt.

De uitdrukkingen ‘oud Israël’ en ‘oud geloof zijn voor Sibersma geen negatieve kwalificaties. Hij erkent volmondig de bijzondere en bevoorrechte positie van het Joodse volk van vroeger en nu. Aan hen zijn exclusief de woorden Gods toevertrouwd, hetgeen een hoge eer impliceert voor Israël (Rom. 3:1, 2). Sibersma realiseert zich ook terdege dat de heidenen via de Joden weet hebben gekregen van het Oude Testament. Door het onderwijs van Joodsche Mannen’ zijn wij ertoe gekomen om uit het Woord van Sions God de Messias als de Zaligmaker van Israël te omhelzen. De Amsterdamse godgeleerde ziet daarin een vervulling van de profetie uit Zacharia 8:23.

Met name gereformeerde christenen belijden van harte *dat het heil uit de Joden is* (Joh. 4:22). Ook de Joden zelf moet deze hoogachting van gereformeerde zijde zijn opgevallen. In de aanspraak die is opgenomen in *De Saligheid uyt de Joden* herinnert Sibersma zijn Joodse volksgenoten aan het feit, dat Joseph Athias van de Staten-Generaal een gouden medaille en dito keten heeft gekregen uit waardering voor diens uitgave van de Hebreeuwse Bijbel. Daarmee hebben de gereformeerde vroege vaders hun hoogachting getoond voor Mozes en de profeten. Niet zonder reden vermeldt Athias in de voorrede van zijn Bijbeleditie dat christenen de Joden houden voor de ‘Gashouders en Bewaarders van de Heilige Boeken, en wel ten dienste van de gehele wereld.’ Het Oude Testament is daarom zo kostbaar voor christenen, omdat ons daarin de Messias wordt getoond, die als Priester door zijn offer onze zonden zou verzoenen en de gerechtigheid aanbrengen. Het Evangelie is één groot getuigenis dat deze verwachting in Jezus Christus vervuld is. Niet minder dan vijftientig ‘graveersels’ of ‘merktekenen’ die in Tenach worden genoemd, zijn van toepassing op de persoon en het werk van Jezus Christus. Met recht mag het evangelie daarom ‘Mosaisch en Profetisch’ genoemd worden. De christenen houden het evangelie voor waar omdat het geheel en al overeenstemt met Mozes en de profeten. Christenen zijn derhalve evengoed discipelen van Mozes als de Joden. Sibersma dankt God dat hij ons, die blinde heidenen waren, de ogen heeft geopend om te zien de ‘Hermone van de Profetie en ‘t Euangelium’ en het heil daarin alleen te zoeken. Christenen geloven niet in een willekeurige Messias, maar in de Verlosser die in de Joodse geschriften van het

Oude Testament is aangewezen. Het getuigenis van Jezus is de Geest van de profetie. Tal van Schriftplaatsen voert Sibersma aan om te bewijzen dat Jezus inderdaad de beloofde Verlosser en derhalve het heil uit de Joden is. Net als in andere publicaties neemt hij daarbij zijn startpunt in de schepping om vervolgens via de zondeval, de moederbelofte uit Genesis 3:15 - door hem het 'Paradysse Woord' of ook wel de 'Edense belofte' genoemd -, zo ongeveer de hele Schrift te doorlopen. Zijn uiteindelijke conclusie luidt: 'Sie daar, nu Weerde Mannen van Israël, gesproten uit de Adelyke Stam van Juda. Hoe billyk wy Christenen volgens Moses en de Profeten belyden, dat de Saligheid uit de Joden is, als wy nu van Bereschit of Genesis af, tot Malachias toe bewesen hebben.'

Afzonderlijke en uitvoerige aandacht besteedt hij aan Psalm 87: 2, 8 en Psalm 117, 29. In een samenspraak tussen Filippus en de Moorman wordt Jesaja 53 uitgelegd en toegepast op Jezus van Nazareth. Vriendelijk verzoekt Sibersma de Joden deze verhandelingen aandachtig te lezen en te overwegen, aangezien ze uit 'liefde voor hun zaligheid' geschreven zijn. Vurig bidt hij dat God hun ogen wil verlichten, opdat ze de Messias erkennen en in Hem vergeving van zonden en het eeuwige leven zullen ontvangen.

4.4. DE GROEI VAN HET KONINKRIJK

Als rechtgeaard Coccejaan verdeelt ook Sibersma de heilshistorie in tijdperken. In de geschiedenis van het oudtestamentische Israël onderscheidt hij zes perioden vanaf de intocht in het beloofde land tot de komst van de Messias. Sibersma ziet deze tijdperken voorzeggd in Deuteronomium 30:1-6.31. In de geschiedenis van de kerk uit Joden en heidenen kan men zeven perioden traceren tussen de hemelvaart van Jezus en de jongste dag. Sibersma spreekt ook wel over de 'seven tyden der Heidenen'.

De overgangen van de ene periode naar de andere worden door onze Coccejaan niet op het jaartal af aangegeven, maar kunnen uit zijn omschrijvingen wel worden gereconstrueerd, het apostolische tijdvak, de tijd van de vervolgingen, het Constantijnse tijdperk, de verwording van de pauselijke kerk, de Reformatie, de zesde periode waarin Sibersma zelf leeft, en het laatste tijdvak waarop gewacht wordt. Joden en christenen hebben met elkaar gemeen dat ze uitzien naar het zevende, het laatste tijdperk, waarin het licht der waarheid overweldigend zal doorbreken.

Het toeleven naar de voleinding ziet Sibersma als een proces dat zich trapsgewijs voltrekt. Bij het voortschrijden van de tijd komt het koninkrijk van Christus tot steeds grotere volheid. Door de eeuwen heen krijgt de koninklijke heerschappij van Christus steeds meer heerlijkheid. Gaandeweg wordt 'Christi Koninkrijke allensken tot sijn hoogste trap en volkomentheid' gebracht.

Met Pinksteren is het begonnen. Door de uitstorting van de Heilige Geest is de inhuldiging van koning Jezus een feit geworden. De apostelen werden toegerust om onderdanen van de Koning te werven. De eerste gelovigen waren Joden, vele duizenden meent Sibersma, met een verwijzing naar Handelingen 2:41, 42; 4:4 en 21:20. Zo moest het gaan, want Israël is de 'Moeder Kerke' bij wie de heidenen zouden warden ingelijfd. Het Joodse volk diende dan wel eerst vrijgemaakt te worden door het geloof in de verheerlijkte Christus. Sibersma gaat er met andere woorden vanuit dat de volkeren ten diepste bij het bekeerde Israël worden ingeënt en niet bij het Jodendom dat vasthoudt aan 'den stoel Mosis'. De tot Christus bekeerde Joden en heidenen vormen samen een andere entiteit, een nieuw lichaam. Zij zijn burgers van het koninkrijk van Christus en behoren tot het hemels Jeruzalem.

Nadat Christus zijn volgelingen vergaderd heeft uit Israël en de ongelovige Joden het woord der genade hebben verworpen, heeft God zich tot de heidenen gewend. De

kinderen van het koninkrijk zijn buiten geworpen en het rijk van Christus is aan de *gojim* gegeven. God heeft de Joden de rug toegekeerd, hen niet langer beschouwd als zijn volk en zijn aangezicht voor hen verborgen.³⁸ Zwaar zijn de Joden gestraft voor hun ongehoorzaamheid. Titus Vespasianus was de Romeinse bijl die de boom van de Joodse staat met wortel en tak heeft omgehouden Haar 'gansche Politije' werd als een brandende berg in de zee geworpen, als een voorbeeld van wat later met de antichrist gebeuren zou (Openb. 18:21). Door het wegnemen van de tempel werd het 'gansche Jok en Stoel van Moses' vernietigd. Sibersma bedoelt daarmee dat de bedeling van de wet ten einde is gekomen.

Na zware vervolgingen onder Romeinse keizers betekende de bekering van Constantijn een enorme impuls voor het koninkrijk van Christus. Een periode van vrede en voorspoed brak aan, zoals de profeten voorzeggd hebben. De zwaarden worden omgesmeed tot spaden (Jes. 2:1-5). Ook de profetie van Jesaja 11:6,7 *over de koe en de berin die samen zullen weiden*, ziet Sibersma in deze periode in vervulling gaan. In zijn commentaar op deze tekst tekent hij aan, dat deze woorden slaan op de heidenen die als wolven, leeuwen en luipaarden de gemeente van Christus vervolgden ten tijde van Nero en andere keizers, in het bijzonder Diocletianus. In het derde tijdperk werden zij evenwel tot vrienden, ja zelfs tot christenen zoals onder keizer Constantijn gebeurd is.

Men krijgt de indruk dat Sibersma deze periode in de heilsgeschiedenis, net als zijn leermeester Coccejus, beschouwt als het duizendjarig rijk, hoewel hij dat niet met zoveel woorden uitspreekt. In ieder geval heerste er vrede en was er alle rust en ruimte voor de kerk om zich uit te breiden.

Vervolgens zette de duivel evenwel een nieuwe aanval in. Nu door een engel van het licht, namelijk de opkomst van de antichrist, de kerk van Rome onder aanvoering van de paus. In dit vierde tijdperk krijgen ketterijen de overhand. Het verderf slaat toe, zowel wat de leer als het leven betreft. De christenen krijgen veel lasten opgelegd, net als in de tijd dat de 'Stoel van Moses' stond opgericht. Te midden van alle geweld heeft Christus Zijn gemeente bewaard en haar uit Babel gevoerd in de tijd van de Reformatie. Omdat de gereformeerde christenen toch weer in geesteloosheid en grote zonden terugvielen, is de definitieve doorbraak van Christus' heerschappij tegengehouden. Door hun ondankbaarheid haalden zij zich veel narigheid op de hals.

Spoedig zal echter de tijd aanbreken dat de antichrist voorgoed wordt uitgeroeid. Dan zullen de heidenen en hun vorsten zich massaal bekeren tot koning Jezus en 'sal in 't besonder Gods oud volk Israël, over al verspreid onder de Natien, ook met de selve bekeerd werden.' In het *Onze Vader* leerde Jezus ons te bidden om deze heilvolle toekomst. Als de Heidelbergse Catechismus spreekt over het bewaren en vermeerderen van Gods kerk, wil Sibersma daaronder verstaan het gebed om 'bekeeringe van Joden en heidenen'. Door de prediking van het evangelie wordt het Joodse volk teruggebracht, zodat ze mogen delen in de zegeningen van het nieuwe verbond (Jer. 31:6-9). In tal van profetieën ziet Sibersma de bekering van Israël in het laatste der dagen voorzeggd.⁴⁵ Ook Romeinen wordt slag op slag geciteerd. Frappant is wel dat hij onder het 'gans Israël' van Rom. 11:11, 12, 15, 16, 24-26 niet exclusief het Joodse volk verstaat, maar de totaliteit van bekeerde heidenen en Joden. Samen zullen ze Christus onderdanig zijn in liefde en waarheid, zonder door verdrukking of vervolging bedreigd te worden. In die tijd zal ten hoogste vervuld worden wat door de profeten gesproken is, namelijk dat God genoemd zal worden de koning van de hele aarde.

Na de bekering van heidenen en Joden breekt op deze aarde een periode van vrede

aan, zoals voorzeggd in Psalm 29:11 en Jesaja 2:4. Oorlogen zullen er niet meer worden gevoerd. Er zal onder de belijders van Jezus een grote eenheid in het geloof zijn en Gods Naam zal Een zijn (Zach. 14:9). Er zal een overvloed aan kennis en wijsheid gevonden worden. Christenen zullen opvallen door een grote mate van heiligmaking, hoewel er ook dan nog zullen zijn die zich 'geveinsdelijk' aan Christus onderwerpen. Spotters en zorgelozen zullen er altijd blijven.

En wat het Joodse volk aangaat: hun wacht niet alleen een geestelijk herstel, maar zij zullen ook fysiek terugkeren naar het land der belofte. Het woord van Amos gaat in vervulling dat God de gevangenis van Israël zal wenden. Haar woeste steden zullen herrijzen en weer bewoond worden. Israël wordt opnieuw geplant in het land en zal er niet meer uitgerukt worden (Amos 9:11-15). De heilige stad wordt herbouwd, zoals Jezus al aangekondigd heeft in zijn kleine apocalyptische rede (Luk. 21:24). Net als andere plaatsen in de wereld zal de heilige stad worden een 'woonstede van Gods Koninkrijke, en Israël in haar schoot ontfange.'

Sibersma betreft de bijbelse voorzegging dat de koninkrijken der aarde hun heerlijkheid in het nieuwe Jeruzalem zullen indragen op de aardse bedeling, voorafgaande aan de wederkomst van Christus. Wanneer het tijdperk van vrede ten einde is, komt Christus terug en zal Hij de laatste vijand, de dood teniet doen. Tot op de jongste dag blijft ons lichaam aan het stof gekluisterd, maar als de dood overwonnen is, mag ook het lichaam delen in de heerlijkheid. Dan is het koninkrijk volmaakt in de hemel, de Zoon zal het aan de Vader overgeven.

4.5. WEL HERBOUW TEMPEL, GEEN HERSTEL OFFERCULTUS

In verscheidene geschriften heeft Sibersma de geleidelijke ontwikkeling van Christus' koninkrijk naar de voleinding toe geschilderd. Opvallend daarbij is dat hij doorgaans tamelijk summier en ook wel enigszins vaag blijft als het gaat om wat Israël nog te wachten staat in de laatste fase van de geschiedenis. Opmerkelijk concreet is hij in zijn eerste geschrift *Leere der Waarheid*, dat nog in de gemeente van Sexbierum voltooid is. Ongetwijfeld heeft R. Bisschop (*Sions Vorst en volk*, 159) gelijk als hij stelt dat Sibersma zich niet waagt aan speculatieve toekomstprofetieën. Slechts zelden benoemt hij de zegeningen die God voor het Joodse volk nog in petto heeft. Sterker nog: zijn missionaire intentie is zo dominant dat het erop lijkt dat zijn verwachting voor Israël zich beperkt tot haar geestelijke bekering tot Christus. In de meeste publicaties komen noties als de terugkeer naar het land der belofte en het herstel van Jeruzalem niet aan de orde. Sibersma lijkt deze zaken soms zelfs te ontkennen. Hij verwijt de Joden een en andermaal dat zij veel te aards gericht zijn door te hopen op het aardse Kanaän en het herstel van de tempeldienst. Het koninkrijk van Christus is niet aards, maar hemels van karakter. En het volmaakte offer van Christus heeft de offercultus overbodig gemaakt. Het gemak waarop hij allerlei namen die in het Oude Testament betrekking hebben op Israël transponeert naar de kerk wijst in dezelfde richting. *De berg des Heeren* identificeert hij zonder schroom met de gereformeerde kerk. Moeiteloos typeert hij de gemeente van Christus als Jeruzalem of Juda en spreekt hij over de Republiek als *Nederlands Israël* en *Sion*. De Coccejaan gebruikt deze namen in overdrachtelijke zin en wekt daarbij de indruk dat de concrete stad Jeruzalem en de geografische strook land aan de Middellandse Zee uit zijn gezichtsveld zijn verdwenen.

Toch blijkt dat bij nader inzien allerm minst het geval te zijn. De zinnebeeldige uitleg van het Oude Testament staat voor Sibersma een historiserende interpretatie van de heilsgeschiedenis niet in de weg. Zijn tamelijk sporadische concretisering van Israëls toekomst vormt de uitzondering die de regel bevestigt en is van dien aard dat men

zelfs kan spreken van een chiliastische inkleuring. Behalve in *de Leere der Waarheid* laat hij zich ook in zijn *De Graveersels of Merktekens Van de Messias* kennen als een uitgesproken post-chiliast. Na de bekering van het Joodse volk zal er aan de eeuwenlange verstrooiing een einde komen. De nakomelingen van Abraham keren terug naar het land van de belofte en Jeruzalem gaat herbouwd worden. Niet alleen het volk maar ook het land zal verzoend worden. Na de val van de antichrist zullen Joden en heidenen samen mogen genieten van de vrede die gedurende deze periode over de hele aarde zal komen. De Messias zal in het laatste der dagen een ‘gemene burgerlyke vrede’ geven, waardoor zijn rijk krachtig bevorderd wordt. Het zal een algemeen en standvastig koninkrijk zijn. Oorlogen en vervolgingen van de christenen zijn dan ten einde. Zelfs de koningen en overheden van deze wereld worden dienstbaar aan de Messias.

Sibersma benadrukt ook in deze publicatie dat het rijk van Christus zich weliswaar op aarde zal realiseren, maar hemels en geestelijk van karakter is. Het mag niet verward worden met een aards koninkrijk zoals ten tijde van Salomo en David. Een tweede misvatting is dat er een herstel van de offercultus gaat plaatsvinden in een herbouwde tempel. Het heiligdom dat Ezechiël gezien heeft in zijn visioen mag niet worden opgevat als een ‘materialen of stenen’ gebouw. Het gaat hier om een geestelijke tempel, zoals ook enkele rabbijnen erkennen. Het vergezicht van Ezechiël betreft de gemeente van Christus, die in de eindtijd tot grote zegen voor de heidenwereld zal zijn. Nergens wordt in de Schrift een derde tempel beloofd.

Het mag ons niet ontgaan dat Sibersma dit soort zaken onderstreept wanneer hij reageert op Joodse denkbeelden ten aanzien van de toekomst. Zodra het unieke en onherhaalbare van het offer van Jezus Christus in het gedrang komt, springt het licht bij hem op rood. Van een hernieuwde offerdienst kan daarom geen sprake zijn. Tegelijkertijd laat hij echter wel degelijk de mogelijkheid open dat er een herbouw van de tempel zal plaatsvinden. Hij herinnert aan Jeremia 31:38 waar beloofd wordt ‘dat Jeruzalem en zo ook de Tempel in de dagen des Nieuwen Testaments zal weder gebouwt worden.’ Dit herbouwde heiligdom zal evenwel niet gebruikt worden als ‘offerhuis’ zoals voorheen, maar als ‘*Huis des Gebeds*’ en wel met name voor de volkeren. Het springende punt is voor Sibersma kennelijk niet zozeer de herbouw van de tempel op zichzelf, maar meer de functie welke deze in het vrederijk van de Messias zal vervullen. Een offercultus zoals onder het oude verbond is uitgesloten, maar een heiligdom waar de messianen - christenen uit Joden en heidenen - samen kunnen bidden, past binnen zijn verwachtingspatroon. Jeruzalem zal net als andere steden een huis van gebed hebben. God zal daarin evenwel uitsluitend gediend worden in Geest en waarheid, niet langer volgens de ceremoniële wetten die in de oude tempel waren voorgeschreven.

De slotsom van R. Bisschop dat Sibersma zich in zijn eschatologie conformeert aan de gereformeerde belijdenis behoeft in het licht van deze gegevens correctie. In de Belijdenisgeschriften wordt met geen woord gerept over een geestelijk en fysiek herstel van Israël, laat staan dat er ruimte zou zijn voor een aards vrederijk van de Messias, een bloeiperiode voor de kerk waarbij Joden en heidenen gezamenlijk de God van Israël aanbidden in Jeruzalem.

Wat sterk opvalt in Sibersma’s schildering van de heilsgeschiedenis is het principe van herhaalde vervulling. De profetieën van het Oude Testament worden door hem gelezen als voorzeggingen met een dubbele, zelfs drie- of vierdubbele bodem. Met één enkele vervulling is het profetische woord voor hem niet uitgeput. Heel duidelijk laat zich deze hermeneutische leesregel illustreren aan de hand van Sibersma’s

interpretatie van het visioen van Jesaja. We zagen in de analyse van zijn periodisering dat hij de vervulling van deze profetie zowel in het derde als in het zevende tijdperk plaatst. De beloofde vrede vindt haar realisering zowel in het Constantijnse tijdperk als in de periode voorafgaande aan de jongste dag. In de *Palmboom des Vredes* - een uitvoerige leerrede over Jesaja 2:4 - voegt hij er nog een moment van vervulling aan toe. Hij past Jesaja 2 toe op de religievrede van Karel V in 1552-1555.

Dit profetische perspectief, deze gelaagdheid in de profetie is cruciaal in de omgang met het Oude Testament door onze Coccejaan. Naast de heilshistorische schriftuitleg - de Bijbel gelezen door het raster van de periodenleer - verleent dit gegeven een sterk op de toekomst gerichte duiding van het profetische woord. Mede daardoor valt te verklaren dat Sibersma, ondanks zijn voorkeur voor allegorie en typologie, toch ruimte weet te laten voor een letterlijke vervulling van oudtestamentische beloften, ook en met name in relatie tot Israël.

4.6. TOT JALOERSHEID VERWEKKEN

Sibersma wordt niet moe zijn medechristenen te herinneren aan hun roeping ten aanzien van het Joodse volk. De bekering van Israël moet ons zeer ter harte gaan. De eeuwen door hebben de Joden verlangd naar de bekering van de heidenen. Daarom hebben wij uit te zien naar hun bekering. Christenen moeten zich beijveren voor de zaligheid van de Joden die zolang onder ons verstrooid zijn geweest zonder de God van Israël en de Messias te kennen. We moeten naar hen kijken als naar mensen van wie de bekering door God stellig beloofd is.

De zaak van Israëls herstel dient de hele kerk een zorg te zijn. Synodale vergaderingen moeten zoeken naar middelen en mogelijkheden om Joden te overtuigen. Het is de Amsterdamse predikant bekend dat daarmee 'voor eenige Jaren' metterdaad een begin gemaakt is. Ook de overheden dienen hierbij aangesproken te worden. Zij zijn immers de voedsterheren van de gemeente van Christus en daarom mag hun gevraagd worden 'de behulpzame hand aan dat heijlszaam werk te lenen'. Waar veel Joden wonen, kunnen wekelijks bijeenkomsten speciaal voor Joden worden gehouden. Bij die gelegenheden moeten de Schriften verklaard worden door een predikant of door een hoogleraar, wanneer in de betreffende plaats een Academie of Illustre School is. Predikanten hebben de plicht in de verkondiging hun verbondenheid met het Oude Testament te laten blijken. Wanneer zij preken uit de evangeliën dienen zij dat steeds te doen tegen de achtergrond van Mozes en de profeten, zodat de Joden ontdekken dat hun boodschap niet in strijd met Tenach is.

In dit verband citeert de Coccejaan met voorkeur het appèl van de apostel Paulus om Israël tot jaloersheid te verwekken. In de realisering van deze opdracht ziet Sibersma de profetie uit Deuteronomium 32:21 in vervulling gaan, waar al voorzeggd wordt dat Israël tot jaloersheid zal worden verwekt door de heidenen. Concreet impliceert deze roeping voor Sibersma een viertal zaken, namelijk *liefde, gebed, verkondiging en exemplarisch leven*. Het is zijn vurige wens, dat God zal geven dat deze aspecten al meer gevonden zullen worden onder de christenen: *'Magtige Jacobs, Heilig ons so langs so meer / op dat wy ernstiger voor het huis Jacobs Bidden, en overvloediger haar uw' Waarheid, als een Ligt in de Messias / uit de Schriften, verkondigen / en door een Heiligen wandel haar Voorligten.'* Op elk van de genoemde facetten gaan wij hier nader in.

4.6.1. *Liefde voor de Joden*

In zijn algemeenheid schort het bij veel christenen aan liefde, de 'Edele en Hemelse Vrucht' van de Geest. Dit manco manifesteert zich in het bijzonder in het ontbreken

van medelijden met het Joodse volk. Aan *Paradysse God-Geleerdheid* heeft Sibersma behalve een voorrede aan het adres van Israël ook een aanspraak aan de christenen laten voorafgaan, waarin hij hen oproept liefde te bewijzen ten opzichte van de Joden. Deze genegenheid uit zich in woorden, maar dient tevens te blijken uit een liefdevolle houding. Wij moeten vervuld zijn van medelijden met de ellendige staat waarin de Joden zich bevinden. Wij hebben hen vriendelijk te bejegenen en ons te onthouden van hatelijke benamingen. Ook mogen we hen niet met de vinger nawijzen. Daardoor zullen de Joden zich alleen maar afkeren van het horen van het evangelie en dus van hun zaligheid.

Ook in zijn *De Bekeerde Moordenaar* treffen we een krachtig pleidooi aan om de Joden lief te hebben. De voorrede in dit werk handelt over 'de Liefde die de Christenen aan de Joden schuldig zyn'. De heidenchristenen hebben veel te danken aan de Joden. De voorvaderen van het hedendaagse Israël hebben hun liefde aan de heidense vaders betoond door hen het evangelie van Messias Jezus te verkondigen. Zo werd het Schriftwoord vervuld *dat de gojim de slip van een Joodse man zouden grijpen* (Zach. 8:23) en *dat de nakomelingen van Jafeth eens zouden mogen wonen in de tenten van Sem* (Gen. 9:27). Wat mag het huidige Jodendom dan wel niet van ons verwachten? 'Wat pligten van weder Liefde zyn wy Christenen deswegen niet schuldig aan onse Joden, en waar in sullen wy onse Dankbaarheid aan haar bewysen?' Wij zijn onze liefde niet alleen verplicht aan de Joden omdat hun voorouders ons het goede nieuws gebracht hebben, maar ook omdat wij konden worden aangenomen dankzij het feit dat zij van de Messias vervreemd waren (Rom. 11:11,12). En bovendien, mogen we - op grond van Gods beloften - ook geen vaste hoop koesteren op hun bekering? God heeft toch toegezegd dat hij de heidenen zal inschakelen om zijn Israël tot jaloersheid te verwekken. De liefde tot Israëls heil moet ons aansporen om daaraan bij te dragen. Liefde brengt tevens hoogachting en respect met zich mee. Wij hebben de Joden te eren vanwege hun adellijke afkomst uit Abraham en Juda.

Onze genegenheid voor de Joden brengt ook met zich mee dat we afstand nemen van wat anderen, met name Rooms-katholieken, hen hebben aangedaan. Wij moeten Israël laten weten dat wij weigeren mensen als christenen te beschouwen, die zo dwaas zijn dat ze engelen en heiligen in de hemel aanbidden, beelden maken en zich daarvoor buigen. Mensen bovendien die er een hoofd der kerk te Rome op nahouden en hem de eer geven die alleen de Messias toekomt. Deze Roomsgezinden treden in veel landen van Europa zoals Italië, Spanje, Portugal, Duitsland en Polen hard op tegen christenen die hun bijgeloof afwijzen. Met name de Joden in hun midden hebben het zwaar te verduren. Men dwingt de kinderen Israëls hun grove dwalingen aan te nemen en naar de mis te gaan. Zulke 'dryvers' zijn geen christenen, maar antichristenen, die 'ons Israël' ergeren en afhouden van de ware Messias.

4.6.2. *Gebed om bekering*

Het tweede aspect in de christelijke roeping ten opzichte van de Joden is het gebed.» In een gefingeerde samenspraak tussen een Jood en een christen laat Sibersma de christelijke gesprekspartner zeggen, dat de volgelingen van Jezus dagelijks smeken of God zich over Israël wil erbarmen» In de praktijk blijkt dat echter toch tegen te vallen, aangezien hij het elders nodig vindt zijn lezers te berispen. Hij verwijt de messianen dat ze niet voldoende bidden om de bekering van Israël. Wij moeten het voorbeeld van de apostel Paulus volgen die met zoveel ijver gebeden heeft voor het heil van de Joden. Sleurgebeden bedoelt Sibersma in geen geval. Het is niet genoeg als wij zeggen 'Heere, Bekeer Joden en heidenen', Nee, het gaat om yverig met Godt stryden in den Gebede', zoals Jacob deed.

In zijn *Gouden Reuk-Altair* geeft hij een uitleg van de afzonderlijke beden van het Onze Vader. Hij beschouwt het gebed dat Jezus zijn discipelen geleerd heeft als een model, waaraan wij kunnen aflezen hoe wij bidden moeten. Uit dit gebed moeten alle andere gebeden worden afgeleid. Sibersma geeft daarvan enkele voorbeelden door gebeden te formuleren voor verschillende zaken, omstandigheden en groepen mensen. Frappant is dat hij allereerst een gebed laat volgen dat betrekking heeft op Israël. Het gebed richt zich met name op de bekering van de Joden. Om zijn gebedsintentie te adstrueren nemen we hier enkele gedeelten over:

‘Gij wilt Vader veele kinderen in uwe Heerlykheid overbrengen / daarom laat Gy u van ons noemen onse Vader / ook leerd Gy ons bidden, om uw’ Koningryk op aarden so bidden wy u / dat Gy gedagtig wilt zyn aan uw’ oudt volk / die eertyds Uwe Kinderen genaamt zyn / om Israël, die den Eerstelingen waren van uw’ inkomsten, en uw’ Koningryk onder sig hadden. Dog uw’ Soon tot haar komende / veele onder haar Hem niet hebben gekust, om in Hem uw’ tot een Vader te hebben / nog gewilt dat Hy over haar Koning souw zyn / nog de versoeninge in hem als Priester begeert. Daarom hebt Gy Uw’ Koningryk en het ligt der waarheid van haar weg genomen. Dies wy Christenen, die u tot een Vader, en Uw’ Soon tot ons Koning door Uw’ Genade hebben gekregen / u ernstelyk bidden, dat Gy haar weder tot een Vader wilt zyn in Christus / en uw’ Koningryk door Uw’ Woordt en Geest onder haar brengen. (...) Doet haar duidelyk verstaan / dat dit de waare Bekeeringe is van de sonde, datse uw’ Heilige Naam erkennen / en dat uw’ Soon als Borg, deselve door syn Offerhande Geheiligt heeft / en dat sy tot dien Soon en Messias sig keerende sy hen tot u bekeeren, om op syn Offerhande met u het Verbondt te maken en Vrede met U te hebben als welkers Regtveerdigheidt in ‘t bloedt van de Messias voldaan is / waar door sy de vergevinge der sonden konnen verkrygen / en die daar zynde / nu geen Besnydenisse, Offerhanden als vervult zynde in de Offerhande van de Messias plaats hebben / en daarom U niet meer in die letterlyke dingen van Moses hebben te dienen / maar alleen in de vrugten van uw’ Geest, om Godt als haren Godt in de Messias lief te hebben / en hun naasten als hun selven. Verhoor ons o Godt Abrahams, en Isaaks, en Jacobs, om Uw woords wille / wyle Gy die Vaders die bekeeringe Israëls haares zaads belooft hebt / ja ook door Uwe Profeten voorsegt. Op dat Jacob sig verheuge, en Israël sig verblyde, in onsen Godt en Heylandt, en sy / en wy / uw’ Naam verheerlyken in der eeuwigheidt Amen.’

In een bundel gedichten die Sibersma in 1701 het licht deed zien, treffen we eveneens een gebed aan voor de bekering van Israël. Het boekje werd uitgegeven onder de titel “Bibelse Gedigt en, Behelsende De Tien Geboden En ‘t Vader Onse, Met twe andere Gebeden, Een tot Israels Bekeeringe; Wyders Christus in de Kribbe en aan ‘t Kruis, en Betragtinge van het H. Avondmaal.” Het betreffende gebed kreeg als opschrift mee: ‘Wensch en Bede Der Christenen Tot Israels Saligheidt’. Het gebed op rijm omvat tweeëntwintig strofen. Veelzeggend is dat Sibersma niet alleen de wens uitspreekt dat Israël tot het heil in Christus zal komen, maar dat hij ook vraagt om de val van de antichrist en de bekering van de christenen. Hij verlangt ernaar dat zij heiliger zullen leven om zodoende het Joodse volk tot jaloersheid te verwekken.

4.6.3. *Verkondigend gesprek*

Het derde element van de christelijke roeping ten aanzien van de Joden betreft de *verkondiging*. Uit medelijden met hun ellende moeten wij de Joden vermanen om terug te keren tot de Heere en zijn Gezalfde. Een en andermaal herinnert Sibersma in dit verband aan de profetie van Noach over zijn drie zonen Sem, Cham en Jafeth

(Gen. 9:25-27). De zonen van Abraham zijn de nakomelingen van Sem, die Gods bijzondere zegen heeft ontvangen. De heidenen woonden gedurende vele eeuwen in de tent van Jafeth. Ze leefden zonder God en bevonden zich daardoor in een betreurenswaardige situatie. Door de genade van Christus mogen zij nu vertoeven in de rijke tent van Sem, waar de Messias woont samen met de Joden die in Jezus geloven. De Joodse apostelen van Jezus - nakomelingen van Sem dus - hebben hen uit medelijden 'verlokt' om in hun tent te komen. Nu is het de heilige plicht van de bekeerde heidenen, met name de Europese Jafethieten, om de onbekeerde Joden te bidden dat ze overkomen naar de tent van hun vader Sem en met ons in het licht des Heeren te wandelen. Dat is eenvoudig een kwestie van dankbaarheid.

In een verzonnen conversatie tussen Sem en Jafeth laat Sibersma Sem zeggen: 'Ja ik geloof / dat uwe Japhetiten, die dan wonen sullen in myn Tente, die van myne Semiten verlaten is / overdenken sullen / dat sy tot dien einde barmhertigheid van den God Sems ontvangen hebben / op dat zy het woord Gods / dat tot haar gekomen is / myne Semiten sullen verklaren / en den Rykdom van de Messias het verlossende Vrouwen-zaad haar sullen ontdekken / om haar daar jaloers te maken.'

Sibersma is van mening dat de toebrenging van veel Joden reeds beloofd is in de zegening die Noach uitsprak over Sem. De bekeerde Jafethieten en Semieten zullen vervolgens samen de nog niet bekeerde nakomelingen van Jafeth tot geloof brengen. Zelfs de nazaten van Cham zullen delen in deze heilvolle beweging en gebracht worden tot de overgave aan de Messias.

De vorm waarin de verkondiging aan de Joden gestalte moet krijgen, is voor de Amsterdamse predikant met name het onderlinge gesprek. Onze Coccejaaan pleit voor een verstandige, zachtmoedige en vriendelijke overreding van de Joden, overal maar in het bijzonder in 'onze' stad Amsterdam. Hij verwijt de christenen dat ze daar veel te weinig naar streven. 'Wy ontmoeten haar niet vriendelijk genoeg / daar sy uit Abraham gesproten zyn; wy zoeken geen zamen- spraak met haar te maken over de Messias, die Jacob hare Vader sijn Saligheidt noemde.' Weliswaar hebben christenen enige jaren geleden getracht om de Joden door geschriften te overtuigen, maar niet voldoende geprobeerd om 'mondeling met de Joden te spreken met sagtmoedigheid en vriendelykheid.' De Amsterdammers hebben daartoe temeer gelegenheid omdat het oude en adellijke geslacht van Israël onder hen woont en God hun hier synagogen geeft om Mozes en de profeten te lezen. Hoe komt het toch dat de christenen in Mokum daar zo weinig werk van maken? Hebben zij dan geen medelijden met hun ellende doordat ze de Messias niet kennen?

Hier ligt voor Sibersma de diepste oorzaak van het gebrek aan initiatief onder christenen. In de regel zijn zij niet genoeg bewogen met de deplorabele toestand, waarin de Joden door het 'nee' tegen Jezus terechtgekomen zijn. Daarnaast is er ook een ontstellend gebrek aan competentie. Daardoor is de oogst zo mager. Tachtig jaren wonen de Joden nu al in Amsterdam en nog geen tachtig zijn er tot de Messias gebracht. Hoe kan men zo iets voor God verantwoorden? De meesten van zijn christelijke tijdgenoten hebben lang niet genoeg kennis in huis om een goed gesprek met Joden aan te gaan: 'seer weinige Christenen zyn bequaam, om met haar wegen 't Heyl, en de Gerechtigheid, die in de Messias is te spreken.' In het bijzonder de predikanten hebben in dit opzicht hun verantwoordelijkheid te verstaan. Gemeentelieden mogen evenwel niet denken dat ze de ontmoeting met Israël aan hun 'Leeraars' kunnen overlaten. Ze moeten zelf groeien in geloof en kennis, zodat ze gaan lijken op Aquila en Priscilla, die Apollos, een man machtig in de Schriften van Mozes en de profeten, de weg van God konden uitleggen (Hand. 18:24-26).

In een aan christenen gerichte aanspraak biedt Sibersma een handreiking voor het gesprek met de Joden. Centraal in het verkondigende gesprek met Israël dienen de Schriften van het Oude Testament te staan. Sibersma gaat er prat op dat hij de Joden alleen al vanuit Tenach kan aantonen dat de verwachte en beloofde Messias is gekomen. De Joden lezen weliswaar in Mozes en de profeten, maar met weinig aandacht. Hun vooroordelen, hun eigenwijsheid en vooral de ‘authoriteit van Rabinen’ verhinderen hen om de mening van de Geest te verstaan. Het grote struikelblok in de ontmoeting tussen Joden en christenen is niet zozeer Tenach op zichzelf, maar vooral de dominante invloed van de Talmoed waardoor het juiste zicht op Mozes en de profeten verduisterd wordt. Het is ons liefdewerk en schuldige plicht’ om aan Israël vanuit Mozes en de profeten te laten zien dat het grote heil en de heerlijkheid van God verschenen is in Jezus Christus.⁹⁴ Uit hun eigen boeken, uit Mozes en de profeten moeten wij hun eigen Messias ‘bescheydelijk’ aan hen voorhouden. Daarnaast dienen evenwel ook de boeken van het Nieuwe Testament te worden geopend als de vervulling van Tenach. Sibersma geeft een aantal teksten aan die daarbij ter sprake moeten komen: Genesis 3:15 en 22:18; Psalm 40:7-11; Jesaja 45:17-24 en 53:7-11; Zacharia 3:9 en 9:11; Daniël 9:29; Maléachi 3:1. Christenen hebben de Joden te demonstreren dat deze Schriftwoorden in Jezus van Nazareth vervuld zijn. Het gaat in de ontmoeting met Joden echter niet alleen over de vraag of de Messias is gekomen, maar vooral over wie Hij is en met welk doel Hij moest komen, namelijk om als priester ons door zijn offer met God te verzoenen. Joden hebben in de regel een verkeerde voorstelling van de Messias, omdat ze te aards denken. Ze moeten eerst afgebracht worden van hun aardse ideeën over het messiaanse rijk. Dan pas is de weg vrij voor de vraag of de ware Messias al gekomen is of niet.

Wat Sibersma bij het Joods-christelijke gesprek precies voor ogen staat, illustreert hij in een tweetal verzonden samenspraken die hij publiceerde.

De eerste dialoog vinden wij in *De Paradyse God-Geleerdheid*. Zo’n vijfhonderd pagina’s lang zijn een denkbeeldige Jood en een dito christen met elkaar in discussie. Ze nemen hun vertrekpunt in de moederbelofte uit Genesis 3:15 en doorwandelen vervolgens de hele Bijbel. Het gesprek loopt erop uit dat de Jood zich laat overtuigen en tot inzicht komt dat Jezus de beloofde en langverwachte Messias is. Aan het eind bedankt de Jood hartelijk voor het onderwijs, dat de christen hem - uit liefde voor zijn heil - heeft gegeven. Ook verzoekt hij zijn christelijke gesprekspartner te bidden voor hem en voor zijn Joodse volksgenoten, die nog altijd verre zijn ‘van ‘t gelove der Vaderen’. Of deze dialoog een anonieme weergave achteraf is van een daadwerkelijke ontmoeting in Joods Amsterdam, mag sterk worden betwijfeld. De Jood is wel heel erg meegaand en leergierig. De vragen die hij stelt, zijn eerder christelijk van karakter dan Joods. Van wederkerigheid is geen sprake, maar dat is voor die tijd vermoedelijk te veel gevraagd. De toon waarin de conversatie gevoerd wordt, is zonder meer amicaal en hoogstaand, hetgeen in het licht van de geschiedenis als bijzonder moet worden gekwalificeerd.

Het tweede werkje betreft een tweegesprek uit 1726 tussen een ‘geleerde rabbi’ en een ‘verstandige Jood’. Uit de titel blijkt reeds wat de insteek voor Sibersma is om het gesprek met de Joden aan te gaan: ‘Onderzoek Over de Oude Joodsche Catechismus, Enkel Gehaaldt Uit Moses en de Profeten: Zynde een Regt Onderwys , Om Getroost te zyn in Leven en Sterven. Verhandeld in een Zamenspraak, Tusschen Een Geleerd Rabbi, en Verstandige Jode.’ De rabbi stelt in deze ontmoeting steeds de vragen en de ‘Verstandige Jode’ geeft uitleg. Hij wordt door de rabbi aangesproken als een jongeling en ontpopt zich als een gelovige Jood met een gespannen

Messiasverwachting, die zich geheel en al baseert op het Oude Testament. Het woord ‘enkel’ uit de titel is wat dit betreft veelzeggend. De naam Jezus komt niet ter sprake en het Nieuwe Testament wordt buiten beschouwing gelaten. Steevast wordt gesproken over de Messias of soms ook wel over de Engel of de Engel des Verbonds. Intussen valt tussen de regels door te merken hoezeer de oudtestamentische boodschap gelezen wordt door een christelijke bril en met het oog op de vervulling in Jezus Christus. Meer christelijk dan Joods is ook de opvatting van de jonge Jood dat de tweede tafel van de decaloog begint met het vijfde gebod, aangezien het Jodendom het gebod om ouders te eren tot de eerste tafel rekent.’

De Amsterdamse pastor creëert in deze publicatie een open klimaat, waarin Joden onder elkaar in alle vriendelijkheid en wederzijds respect spreken op basis van Tenach. De dialoog zet in met de vermelding van de rabbijn dat God ‘ons Israeliten’ zijn woorden bekend heeft gemaakt. Veelzeggend gegeven is dat in de opbouw en vraagstelling van dit geschrift de structuur van de Heidelbergse Catechismus is overgenomen. De Joodse catechismus blijkt welhaast een oudtestamentische parafrase van het leerboek van de gereformeerde kerk te zijn.

Zo opent de rabbijn de discussie met de vraag naar de enige troost in leven en sterven. Zelfs de drie stukken van de Heidelberger keren terug als het stramien waarop de vragen en antwoorden geborduurd zijn. Deze driedeling impliceert dat men:

‘Eerst overwege onze Elende, dat is / de Sonde en Schuld of Vloek daar uit volgende. Ten Tweden onse Verlossinge uit die Elendige staat / en het toebrengen van de Gerechtigheid ten eeuwigen leven door de Borg de Messias die men door ‘t Gelove heeft aan te grypen.

Ten Derden, Hoe men uit kragt van dien verpligt, en ook bereid word / om Godt voor zyn Genade in de Messias Dankbaarheid te bewysen / en so Hem in Lighaam en Ziel, die Hy beide Randsoneeren sal te Verheerlyken.’

Om deze drieslag Bijbels te onderbouwen verwijst de jonge Jood naar Psalm 130. Soms roepen de vragen en antwoorden onmiddellijk herkenning op voor een gereformeerd christen die opgroeide met het veel gebruikte leerboekje. Zo wil de rabbi in het eerste deel weten waaruit zijn gesprekspartner zijn ‘sondige en elendige staat’ kent. Het antwoord luidt: ‘Uit de Heilige Wet Godts; want die is de Spiegel, die niet en flatteerd weshalven ik uit de selve myn sonde of onreinigheid, en strafweerdigheid daar uit volgende; best leeren kan.’ Sibersma typeert de Joodse catechismus dan ook wel als ‘Profetische en Sion-Bergsche Gatechismus.’

Naast het gebruik van oudtestamentische taal treft ons het streven van de auteur om aan te sluiten bij de belevingswereld van het Jodendom. Wanneer de rabbi wil weten of wij de wet van God volkomen kunnen houden, wordt verwezen naar de jezer hara(ng) ofwel het ‘boos bedenkensel des herten’ dat ons vanaf onze jeugd parten speelt.’ Belangrijke knelpunten in de Joods-christelijke ontmoeting worden expliciet aan de orde gesteld, met name het leerstuk van de Triniteit in relatie tot de Joodse belijdenis van Gods eenheid (Deut. 6:4). Er wordt verwezen naar rabbijnse opvattingen over bepaalde zaken, zoals de benaming van de slang in het paradijs, de betekenis van de naam Elohim en het uitspreken van de Godsnaam.

Sterke nadruk wordt gelegd op het *priesterlijke* werk van de Messias in de verzoening van de zonden. Niettemin licht er ook iets op van Diens *koningschap* in de eindtijd. Eens zal de Messias heersen over alle vorsten der aarde. De koningen zullen dan door Hem regeren en geen oorlog meer zoeken. Zij zullen voedsterheren van de kerk zijn zodat er ruimte komt om overal ‘het Ryk der vryheid in de Messias op te Rigten door syn Woord en Geest, om Godt te dienen, na de wyse der Hemelingen.’

Het gesprek loopt uit op een vraag van de rabbi waarin deze verwijst naar de spreuk van 'eenige Geleerde Rabbinen' betreffende de driedeling van de heilsgeschiedenis. Tweeduizend jaren leefde men onder de belofte van de komst van de Messias, zoals deze in het paradijs was toegezegd. De volgende tweeduizend jaren was er de 'wet van Brand-offeren en Slagt Offeren', door Mozes ingesteld om het Joodse volk te bevestigen in de hoop op de Messias.

En dan volgen nog tweeduizend jaren na de komst van de Messias en het offer dat Hij bracht waardoor de gemeente in vrijheid zal leven tot op de jongste dag. Zonder het als zodanig te benoemen regardeert deze spreuk zonder twijfel het *Dictum Eliae*. De verstandige Jood merkt op dat hij wel kan leven met deze tijdsrekening, behalve met de afgrenzing van de laatste periode. Of deze precies tweeduizend jaar zal duren, staat voor hem niet vast. 'Dat durf ik niet bepalen en laat het daarom over aan den Heere, onderwylen houd ik my vast aan de Belofte, dat de Messias komen sal / als Priester, die door syn Offerhande onse sonden Versoenen sal / en de Gerechtigheid ten leven aanbrengen: en dat is myn eenige Troost in Leven en sterven. Halle-lu-jah.'

4.6.4. *Heilige levenswandel*

Het belangrijkste euvel waardoor de kerk niet in staat is om Joden tot Messias Jezus te brengen is het feit, dat wij zelf te weinig wandelen in het licht van het heil. Willen wij Israël tot jaloersheid verwekken, dan zal onze *levenswandel heilig* moeten zijn. Wij dienen Joden te overtreffen in heiligmaking en goede werken, aangezien wij leven mogen uit het geschonken heil in Christus), Joden moeten aan ons kunnen merken dat we geen verachters van de Thora zijn, maar dat wij deze juist willen naleven uit dankbaarheid voor de verlossing. Dat blijkt onder meer uit ons gedrag 'op de Beurs en elders'. Rechtvaardigheid, weldadigheid en mededeelzaamheid zijn kenmerkend voor een christen. Hoe kunnen wij Israël overtuigen zolang wij volharden in 'onkuisheid, overdaad in spyse en drank, hovaardye, gierigheid, onrechtveerdigheid en diergelyke.' De Joden zullen vragen: 'Hebben jullie een Messias, die u verlost heeft van de zonde?' Uiterlijke godsdienst zoals in de kerk van de antichrist - Rome - vormt een aanstoot voor het Joodse volk.

Hetzelfde geldt van onze jacht naar wereldse voorspoed. Daarmee bevestigen wij de Joden alleen maar in hun hang naar aardse dingen, zoals vooral blijkt uit hun 'oude liefde van 't Land Canaan'. Christenen hebben door een voorbeeldige levensstijl aan de Joden te tonen dat het koninkrijk van Christus niet van deze wereld is. Uit liefde voor Gods eer en voor het heil van onze naaste is het christenplicht om volkeren te bekeren tot de Messias die het Licht van de heidenen is. Maar wij moeten ook ons best doen om 'met Gods Woord, en een goet Exempel' het hedendaagse Jodendom tot jaloersheid te verwekken. Wij hebben hen te 'verlokken' om de Messias die hun beloofd is en die uit haar voortgekomen is tot hun heil te omhelzen.

Onze Coccejaan gebruikt een 'gelykenisse' om duidelijk te maken wat hij bedoelt. Een gelovige die rijk is aan aardse goederen durft niet te sterven en God onder ogen te komen zonder bewijzen te hebben gegeven van zijn gemeenschap met de Zaligmaker. Hoe? Door mededeelzaamheid tegenover de arme! Een gelovige die arm is, durft God niet te ontmoeten zonder vruchten van Christus' gerechtigheid te hebben gedragen. Op welke wijze? Door lijdzaamheid, geduld te tonen. Hoe zullen wij christenen die 'dagelyks de Joden voor onse oogen sien, durven sterven en tot Godt komen, sonder blyken van onse Gemeenschap met de Saligmaker Christus, en vrugten van syne Gerechtigheid getoond te hebben in den yver, om eenige Joden door Gods Woord en een Heiligen wandel Christus toegebracht te hebben, om haar by ons in den Hemel te

aanschouwen.’

Een speciale roeping acht Sibersma in dit verband weggelegd voor hen die uit het Jodendom tot het christendom zijn overgekomen. Zij hebben Gods heerlijkheid in de Messias mogen aanschouwen. Zij behoren daarom dit grote geluk aan hun broeders onder Israël te laten zien en aan te raden.

Sibersma meent dat christenen in de regel veel te weinig bidden om groei in heiliging met het oog op het Joodse volk. Het is lang niet genoeg aan ons te zien dat de Messias ons als Priester geheiligt heeft van de schuld der zonde, opdat Hij als Koning ons zou heiligen en vrijmaken van de slavernij van de zonde. Het geloof in de Messias gaat onvoldoende gepaard met godsvrucht. Onze onderlinge verdeeldheid en onenigheid vormen al evenzeer een ernstige aanstoot voor de Joden. In de kerk moeten wij niet over elkaar willen heersen, maar hebben wij elkaar te dienen. Er is onder christenen te veel haat, nijd, wraak, tweedracht en laster.

4.7. RECHTSTREEKSE AANSPRAKEN

Tot in de titels van zijn geschriften blijkt de geëngageerdheid van Sibersma met het Joodse volk. De commentaar op het Johannesevangelie heeft de Amsterdamse theoloog vervaardigd ten dienste van het ‘oud en nieuw Israël’. In de ondertitel van *Paradysse God-Geleerdheid* geeft hij aan het boek geschreven te hebben ‘Tot onderrigtinge der Christenen, en overtuiginge Israëls.’ Veelzeggend is ook dat onze Coccejaan zijn verklaring van de profeet Jesaja opdroeg aan de ‘Edele Heeren Parnassim, de Regenten van de Joodsche Synagoge.’ Zijn *Gouden Reuk-Altair* heeft hij opgedragen aan heel Israël. Net als zijn congeniale collega Henricus Groenewegen wendt hij zich een en andermaal schriftelijk tot het contemporaine Jodendom. Een aantal van zijn publicaties wordt ingeleid door een aanspraak gericht tot zijn Joodse stad- en volksgenoten. De verklaring van het Evangelie naar Johannes wordt voorafgegaan door een ‘Aanspraak tot het Oude Israel, gesproken uit de Adelyke Stamme van Juda, en daarom dragende de loffelyke naam van Joden.’ Het opschrift boven de voorreden van *Paradysse God-Geleerdheid* luidt: ‘Aan Het huis Israëls, gesproken uit de Edele Stamme van Juda, waaruit de Messias, eerst in het Paradijs beloofd, geboren souw werden.’

In de voorrede die voorafgaat aan *Het Waare Heiligdom* richt hij zich tot het ‘Oud en Nieuw Israel’. De aanspraak in *De Saligheid uyt de Joden* is aan ‘ons tegenwoordig Israel, Gesproken uit de Adelyke Stam van Juda.’ Hij spreekt de Joden aan als ‘Eerwaardige en Opmerkende Mannen van den Huise Israël’ en groet hen met een heilvolle wens: ‘Genade zy U en Vrede van de Magtige Jacobs, en Heilige Israëls, haar Verlosser van Ouds af.’ Ook in de tien pagina’s tellende voorrede in **Christiaan Meyers** *Uitroeijing van de Messias* richt Sibersma zich regelrecht tot de Joden. Hij wenst hun toe ‘de zaligheid in de God de Vader en hun Verlosser van ouds af.’²³

---

²³ De volledige titel van het boekje dat in 1721 in Amsterdam uitkwam, luidt: De Schrickelyke en zeer Strafbare Uitroeijing van de Messias, Als zynde De Oorsprong Van de Langduurige Rampen der Jooden. Hoe dat dezelve, naa ‘t Bevel Gods, niet alleen van hunne lichamelyke, maar oock van de Geestelyke Melaatsheid der zonden door den Hogen-Priester, de Messias moeten gereinigt worden. Nevens hunne XIII. Geloofsartikelen; vgl. T. Brienen, Christiaan Meyer, 54-56.

In de bibliotheek van de Vrije Universiteit te Amsterdam bevindt zich een tweede druk van dit werkje, in 1726 uitgegeven te Amsterdam en eveneens met een voorrede van Sibersma. Deze editie is samengebonden met een opmerkelijk geschrift van **Johann Christoph Gottfried**, ‘De Heerlykheit van den Messias, Als den Zoone Godts, En gevolgelyk ook het schriftmatig Leerstuk der H. Drie-eenheit; Aangedrongen, en opgeheldert uit eenige aanmerkelyke en

Tamelijk curieus is de opdracht van het omvangrijke werk *De Tente van Hagar en Sara*. In deze aanspraak richt Sibersma zich namelijk tot het vrouwelijke deel van zijn Joodse tijdgenoten. Hij spreekt hen aan als ‘Eerbare en Agtbare Vrouwen van Israël’ en veronderstelt dat de Joodse vrouwen hem wel erkentelijk zullen zijn voor wat hij schrijft over hun zalige moeder Sara. Welke dochter hoort immers niet graag hoog opgeven van de aartsmoeder waaruit ze is voortgekomen? Een nogal optimistische inschatting. Gelet op het feit dat orthodox Joodse vrouwen zich niet gemakkelijk inlaten met mannen uit een andere cultuur, valt te vrezen dat Sibersma’s onderwijs aan de vrouwelijke nakomelingen van Abraham en Sara is ontgaan.

In deze aanspraken treft ons niet alleen de bewogenheid die Sibersma aan de dag legt ten opzichte van de Joden, maar ook de hoogachting waarmee hij hen bejegt. Dat het meer dan vleierende taal is, blijkt uit het vervolg van zijn boeken. Steeds blijft zijn toon waardig en onthoudt hij zich van laatdunkende of krenkende kwalificaties die we bij sommige andere theologen wel tegenkomen.

Zijn uitingen van dankbaarheid, vanwege alles wat christenen via de Joden ontvangen hebben, zijn authentiek. Hetzelfde geldt van zijn intentie om de Joden op hun beurt de rijkdom van de gekomen en komende Messias te doen zien. In deze vriendelijke en respectvolle benadering van het Joodse volk heeft Sibersma zonder meer iets eigens en voor die tijd zeker ook iets unieks.

Of de boodschap van de Amsterdamse Coccejaan ook daadwerkelijk geland is binnen de beoogde doelgroep mag betwijfeld worden. De respons vanuit de Joodse gemeenschap was gering om niet te zeggen nihil. In de bekendste Joodse overzichtswerken komen we de naam Sibersma niet tegen. Indien zijn aanspraken de Joden al onder ogen zijn gekomen, hebben zijn Joodse tijdgenoten deze voor kennisgeving aangenomen. Kennelijk was de relatie tussen onze Coccejaan en zijn Joodse stadgenoten toch niet dermate vriendschappelijk dat de Joodse partner zich geroepen voelde te reageren. Net als bij andere christelijke auteurs ging het bij Sibersma om een oproep zich tot Jezus te bekeren die over de kloof tussen beide bevolkingsgroepen heen werd gelanceerd in de - veelal ijdele - hoop dat de Joden en hun rabbijnen er gehoor aan zouden geven.

4.8. TWEE MESSIAANSE GETUIGENISSEN

Toch zijn de missionaire inspanningen van Sibersma niet geheel en al vruchteloos gebleven. Door persoonlijke contacten zijn enkele Joden onder zijn invloed tot geloof gekomen in Jezus als Messias. In de protocollen van de Amsterdamse kerkenraad wordt melding gemaakt van een ‘Moorman’, die **Moses Baille** of Balij heette en door Sibersma is gedoopt. Enkele andere dopelingen komen in twee boeken van Sibersma zelf aan het woord. Het eerste verhaal betreft de overgang van de gebroeders **Da Fonseca** die door Sibersma zijn gedoopt en het tweede gaat over de weg die **Isaac de Vry** is gegaan alvorens hij Jezus als Messias erkende. Deze getuigenissen geven ons een beeld van de wijze waarop de Joods-christelijke ontmoeting in die tijd zich voltrok en met name welke rol Sibersma daarin heeft gespeeld. Om die reden laten we

---

verklaarde getuigenissen van den naamkundigen Schrijver der Schar; Zynde een der beroemste Geschriften, en heiligste Boekrollen der Joden: Met eene bijzondere Inleidinge, Tot onderrigting van het ongelukkig Israël’, Amsterdam 1724. Gottfried was een tot het christendom bekeerde rabbijn uit Hamburg. In de lange voorrede van zijn boekje noemt hij professor Meyer te Harderwijk, die hij tevergeefs had verzocht een getuigenis in de voorrede te schrijven. Vermoedelijk was hij niet al te betrouwbaar overgekomen.

een samenvatting van beide verhalen volgen.

4.8.1. *De gebroeders Da Fonseca*

De dooprede die Sibersma uitsprak ter gelegenheid van de overgang van *Aaron en Isaak Dias da Fonseca* is uitgegeven in zijn *Het Oude Geloof en Regte Belydenisse*. In dit werkje is ook de persoonlijke belijdenis van de broers opgenomen. De volledige titel van hun getuigenis luidt: ‘*Emor Haschahar, Dat is, De Opgaande Morgenstond van Israels Bekinging, En de Verheerliking van de Priester en Koning De Messias.*’ Uitvoerig beschrijven de broers hoe ze ‘by trappen’ gekomen zijn tot de oprechte kennis van de ware Messias. Ze waren afkomstig uit een Sefardische familie. Hun ouders waren Portugese Joden en leefden strikt volgens de mitswoth. De broers rekenen hen tenminste tot de pharisesche Secte’. In dit orthodox-Joodse klimaat zijn zij opgevoed en kregen zij religieus onderwijs van de ‘voornaamste Rabbijnen’. Geheel in lijn met de rabbijnse opvattingen geloofden ze dat God naast de schriftelijke Thora aan Israël ook een mondelinge wet heeft geopenbaard. Op dit punt rezen er bij de broers evenwel gaandeweg twijfels. Ze ontdekten dat de Joodse geleerden dingen toevoegden aan de Joodse feesten of zaken weglieten, die wel in Tenach stonden. Ook kwamen ze er na veel studie achter dat de rabbijnen met een beroep op de orale traditie de schriftelijke leer veranderden. Langzaam maar zeker groeide de overtuiging dat de mondelinge traditie mensenwerk is en niet van God afkomstig. De broers spraken erover met andere Joden, met de bedoeling ook hen uit de ‘duisternisse der Rabbijnen’ weg te halen, maar dat leidde tot felle reacties. Enkele vrienden werden met een briefje naar de rabbijnen gestuurd, waarop een aantal vragen betreffende de feestencyclus (Lev. 23) stond geformuleerd. Het antwoord dat ze kregen, behelsde slechts het verbod om te spreken met christenen. Vrienden van de broers Da Fonseca gingen vervolgens in de Portugese synagoge en op straat in discussie met Joodse volksgenoten en kwamen tot de slotsom dat Aaron en Isaak gelijk hadden: ‘hoe meer een Rabbijn studeert hoe dommer dat hy word’.¹³⁸

Samen met een tiental andere Joden kwamen ze met enige regelmaat bijeen voor schriftstudie. Hun nieuwe inzichten bleven niet onopgemerkt. Meer dan driehonderd van de ‘deftigste van de Natie’ ontdekten de exclusieve betekenis van Mozes en de profeten. Sommigen kwamen ‘s nachts naar de broers toe om te spreken over geestelijke zaken, net als Nicodémus ooit tot Jezus kwam in het nachtelijk uur (Joh. 3). Drie jaar lang spraken ze met elkaar over de Schriften. De opperrabbijn kreeg er echter lucht van doordat een zekere Lusitano hem schriftelijk op de hoogte stelde van wat er gaande was. Hij meldde dat er gemeenteleden waren die tegen de rabbijnen ingingen en verkondigden dat de Talmoed wel verbrand kon worden. De Da Fonseca’s en een tiental vrienden werden met naam en toenaam onder aan het schrijven aangeklaagd. Nadat de opperrabbijn en de ouderlingen van de synagoge hen ontboden hadden, herriepen de meeste verdachte Joden hun nieuwe inzichten en beloofden dat zij nooit meer de ‘heilige Rabbijnen’ zouden tegenspreken. De broers waren, samen met een Joodse vriend, de laatsten die bij opperrabbijn Salomon Elion moesten verschijnen.²⁴

Toen ze bleven ontkennen dat Mozes op de Sinaï een mondelinge leer had ontvangen en volhardden in hun weigering om het gezag van de rabbijnen te aanvaarden, kregen ze te horen dat ze tot nader order niet meer in de synagoge mochten verschijnen.

Op 26 februari 1712 - de dag na de ontmoeting met de opperrabbijn - kwam de vader van Aaron en Isaak Dias erachter dat ze een conflict hadden met de kerkenraad. Deze

²⁴ Salomon ben Jakob Elion (ca. 1664-1728, ook wel Aylion of Ayllon genoemd) was geboren in Saloniki en volgde in Amsterdam rabbijn Selomo d’Oliveyra op als chacham.

gelastte hen onmiddellijk het ouderlijk huis te verlaten. Zonder te weten waar ze de avond moesten doorbrengen, vertrokken ze na afscheid van hun zusters te hebben genomen. Tot hun verrassing vonden ze toch nog een kamer bij de een of andere burger en de volgende dag besloten zij via een notaris aan de kerkenraad van de Portugese synagoge te laten weten dat ze zich aan de gemeente onttrokken. Ze hoopten op deze wijze te voorkomen dat ze in de ban werden gedaan, maar dat gebeurde evenwel alsnog. Op 28 februari 1712, zo meldden zij, 'hebben zy ons in den Ban gedaan / ende ieder viermaal in de Portugese Joodsche Kerk vervloekt en verdoemt uitgeroepen / dat niemand van al de gemeente met ons soude spreken of handelen.'

In Joodse publicaties over de Spaans-Portugese gemeenschap vindt men weinig terug van deze affaire. Lange tijd heeft men bewust of onbewust deze episode buiten de historiografie van het Amsterdamse Jodendom gehouden. Intussen was er sprake van een heftige beroering die de gemeente deed trillen op haar grondvesten. Een nauwkeurige analyse van de gang van zaken heeft Yosef Kaplan in 1990 gegeven in zijn artikel 'Karaites" in Early Eighteenth-Century Amsterdam.' Aaron en Isaak waren niet de enige zogeheten Karaieten die de mahamad - het college van parnassim - hoofdbreken bezorgden. In *Gans Israël I* hebben wij breedvoerig aandacht besteed aan de rol van Karaieten en Rabbanieten in Amsterdam.

Y. Kaplan heeft op basis van Joodse documenten vastgesteld dat Aaron en Isaak tussen 26 februari en 8 maart 1712 in de ban werden gedaan, samen met een derde Karaiet, David Mendez Henriques alias David Almanza, een overigens onbekende persoon binnen de Joodse gemeenschap. De zeven parnassim die ondertekenden, waren Abraham Bueno Henriquez, Mosseh de Pinedo, Jacob Aboab Osorio, David Jsirun de Acuna, Ishac Levy Ximenez, Moises Mendez da Costa en Moseh de Joseph Mocatta. De bewoordingen van deze cherem zijn vrijwel identiek aan de ban die over Baruch de Spinoza (1632-1677) in 1656 werd uitgesproken. Daaruit blijkt hoe hoog de kwestie door de leiding van de sefardische gemeenschap in Amsterdam werd opgenomen. De derde Karaiet keerde ruim een jaar later op zijn schreden terug. Op 28 juni 1713 beleed hij publiekelijk zijn 'ernstige afwijkingen en zonden' en vroeg vergeving, waarna de cherem herroepen werd.

Met de broers Da Fonseca ging het anders. Op zondag 27 augustus 1713 verklaarde de mahamad in de synagoge vanaf de bima dat er weer gesproken mocht worden met de broers. Merkwaardigerwijs werd er geen officieel einde gemaakt aan hun excommunicatie. Kaplan vermoedt dat deze manier van optreden verklaard moet worden uit het feit dat twee dagen tevoren, op vrijdag 25 augustus, in de Westerkerk van Amsterdam gedoopt werden 'Aharon en Isaac da Fonseca, twee broers die tot ons gekomen zijn uit het Jodendom,' zoals de doopboeken van de hervormde gemeente in de hoofdstad melden.⁴⁵ De mahamad zou haast hebben gemaakt met de beslissing uit vrees dat de broers zich tot de overheden zouden wenden en er van deze zijde moeilijkheden zouden komen.

Het karaietisch judaïsme weigert tot op de dag van vandaag de orale traditie te erkennen en zich te onderwerpen aan de leringen van de rabbijnen. De Talmud wordt verworpen, alleen de Thora is voor hen gezaghebbend. Een belangrijke rol in het verzet tegen de buitenbijbelse traditiewerken speelde Anan ben David die leefde in de achtste eeuw. De naam Karaieten dateert uit de negende eeuw. Het aantal van driehonderd Karaieten in Amsterdam dat in de geloofsbelijdenis van de beide broers genoemd wordt, is wellicht aan de royale kant. Vast staat echter dat

zich aan het begin van de achttiende eeuw veel aanhangers van deze stroming in Mokum ophielden.

In 1828 schreef de Franse priester Henri Grégoire dat er zo'n honderd jaar geleden vijftig Joodse families in de Hollandse metropool zichzelf beschouwden als Karaieten. Omdat de Joodse autoriteiten hen bestreden, zouden enkele families zich via de doop tot het christendom bekeerd hebben. De brieven van Lusitano blijken daarbij een belangrijke rol te hebben gespeeld. De eerste werd op 14 februari 1712 bezorgd bij rabbijn Salomon Elion, die onmiddellijk de mahamad op de hoogte stelde. In de brief werd gemeld dat sommige leden van de Spaans-Portugees Joodse gemeenschap er opvattingen op nahielden die ingingen tegen de Thora van Israël. Wie er achter het pseudoniem **Lusitano** (Portugees) schuilging, is nooit opgehelderd. De mahamad deed tot twee keer toe in de synagoge een indringend appèl aan de brieveschrijver om zijn identiteit bekend te maken en aan de gemeentelieden om informatie over de afzender te verschaffen. De enige reactie was een tweede anonieme brief met dezelfde ondertekening waarin de beschuldigingen werden herhaald. Op 23 februari 1712 werd Lusitano geëxcommuniceerd.

Vertaling tekst cherem

Bepaling volgens welke David Mendez Henrig(ue)s alias David Almansa, Aron en Ishack Dias da Fonseca onder cherem werden gesteld. Het volgende werd gelezen op de teba (in adar Rison). Van de heren van de mahamad kwam het bericht dat David Mendez Henriques, alias David Almansa, Aren en Ishack da Fonseca de sekte van de Karaieten volgen, handelen als zodanigen, en de overlevering van de mondelinge leer, die de basis en grondslag is van onze heilige wet, geheel ontkennen.

En voornoemde heren van de mahamad, samen met de heer chacham, hebben getracht om hen te overtuigen van hun verkeerde weg en hen terug te brengen tot de waarheid, maar dit was niet mogelijk door hun halsstarrig blijven volharden in hun verderfelijke en ketterse overtuigingen.

En zo, zowel vanwege de verplichting die op ons ligt, het kwaad vanuit ons midden te verdelgen, alsook om te voorkomen dat dit zo besmettelijke kwaad zich zal verspreiden en anderen besmetten, besluiten de heren van de mahamad eensgezind, in aanwezigheid van de heer chacham, de genoemde drie personen, boven vermeld, onder cherem te stellen en hen te verwijderen van het volk.

Zo verklaren wij u dit op de volgende wijze, met de deuren van de hechal geopend om aan de Almachtige wraak te vragen tegen hen, die sektariërs en verstoorders van de algemene orde zijn. Met het oordeel van de engelen, met de uitspraak van de heiligen stellen wij onder cherem, verwijderen, vervloeken en bezweren wij David Mendez Henriques, alias David Almansa, Aron en Ishack Dias da Fonseca, met instemming van de Gezegende God en met instemming van heel deze Kahal Kados, vóór de heilige boeken, met de 613 bepalingen die daarin geschreven zijn. Zoals de cherem waarmee Jozua Jericho onder cherem stelde, met de vervloeking waarmee Eliza de jongens vervloekte en met al de vervloekingen die zijn geschreven in de wet. Vervloekt zullen zij zijn overdag, vervloekt zullen zij zijn in de nacht, vervloekt zullen zij zijn in hun liggen, en vervloekt zullen zij zijn in hun opstaan, vervloekt in hun uitgaan, vervloekt in hun ingaan. Moge God hen niet willen vergeven; dat dan de toorn van Adonai in zijn naijver tegen hen moge ontbranden. En op hen zullen rusten al de vervloekingen geschreven in het boek van deze wet. En moge Adonai hun namen van onder de hemel verdelgen; en Adonai zal hen verwijderen ten kwade, uit alle stammen van Israël, met al de

vervloekingen van het firmament geschreven in deze wet.

En u, die zich vastklampt aan Adonai uw God, u bent vandaag allen levend.

Wij wijzen erop, dat vanaf vandaag en voortaan niemand met hen mag spreken, mondeling noch schriftelijk, noch hen op directe of indirecte wijze gunst verlenen, noch enig papier lezen, dat is gemaakt of geschreven door hen. Alleen wordt aan hun vader en broers toegestaan hen te spreken.

Adonai door zijn barmhartigheid sta zijn volk bij en verwijdere het kwaad vanuit ons midden en zegene ons met vrede amen.

Abraham Bueno Henriquez Mosseh de Pinedo

Jacob Aboab Osorio

David Jsirun (sic) de Acuna

Ishac Levy Ximenez

Moises Mendez da Costa

Moseh de Joseph Mocatta

De chronologische en feitelijke reconstructie van Kaplan spoort in hoge mate met het verslag van de broers Da Fonseca. Tijdens de dagen na hun excommunicatie werd op de Amsterdamse beurs van Joodse zijde uiterst negatief over hen gesproken tegenover christenen. Ze werden ervan beschuldigd dat ze atheïsten ‘ofte Godversakers’ zouden zijn en dat ze een nieuwe sekte wilden stichten. Onder de christenen die hen aanspraken, was een ‘goede Heer’, die ze later zouden gaan zien als een engel van God die tot hen was gezonden om hen verder te geleiden in de weg des Heeren. Hij raadde hen aan contact te zoeken met de ‘vermaarde Leeraar der Gereformeerde gemeente’, de heer Hero Sibersma.

Deze ontving hen graag en ontdekte dat ze beide oprechte aanhangers van het Oude Testament waren. De broers op hun beurt waren verrast door het respect dat Sibersma aan de dag legde voor Mozes en de profeten. Dat stimuleerde hen om de weg naar zijn huis te blijven zoeken. Gedurende enige tijd gaf Sibersma hen nader onderricht en gebruikte daarbij met name zijn eigen *Paradyse God-Geleerdheid*. Gedurende acht maanden verdiepten de broers zich in dit geschrift en ontdekten dat de Messias daarin heel anders wordt beschreven dan ze verwacht hadden. De grootste verrassing was dat de Messias meer moest doen dan koning op aarde zijn en de Joden naar het land Kanaän terugbrengen. In plaats van een aards koninkrijk gaat het om een hemels en geestelijk rijk. Toch bleven er nog heel wat vragen over alear ze konden inzien dat Jezus van Nazareth de beloofde Messias is. Een voor een werden de hindernissen die ze moesten overwinnen, besproken.

Door de gesprekken met Sibersma kwamen ze erachter dat de komst van de Messias niet wordt tegengehouden door de zonden van Israël, maar dat deze juist gekomen is om de schuld van mensen te verzoenen. Daartoe moest Hij niet alleen waarachtig en voluit mens zijn, maar tegelijkertijd ook God. Sibersma maakte hen duidelijk dat het menselijke en goddelijke in de Messias valt af te lezen uit tal van teksten in Tenach. Door de ‘teekenen en graveersels’ van de Messias bij Mozes en de profeten na te gaan kwamen zij tot de conclusie dat de persoon en het werk van Jezus zoals de Evangelien dat beschrijven daarmee overeenstemden.

In de contacten met Sibersma werd hen ook duidelijk dat de ceremoniële wetten van het Oude Testament met de komst van Christus zijn afgeschaft en niet langer onderhouden behoeven te worden. De meeste van deze geboden zijn ingesteld na de zonde met het gouden kalf en kunnen worden gezien als een straf die God het Joodse volk heeft opgelegd. De hasjroet is er een duidelijk voorbeeld van. Door het onderhouden van de spijswetten beleed Israël dagelijks nog niet van de zonde te zijn

verlost. Tevens waren deze wetten bedoeld om de Israëlieten te onderscheiden van de andere volken.

Een ander gesprekspunt betrof de vraag waarom christenen de sabbat niet vierden. Geen van de kerkleden die met de broers Da Fonseca spraken, kon uitleggen waarom de door God ingestelde zevende dag niet door hen als rustdag werd onderhouden. Sibersma wist hen evenwel te overtuigen dat de sabbat in Christus vervuld is en derhalve geen verplichte rustdag meer was. Met behulp van de 'sleutel' van Genesis 3 die Sibersma hen in handen gegeven had, zagen zij dat het schaduwkarakter van de sabbat is opgeheven door het volle licht dat in Christus is opgegaan. De Thora noemt de sabbat weliswaar *een eeuwige inzetting van God*, maar gaandeweg kwamen de broers erachter dat het woord eeuwig (olam) soms ook een beperkte tijd kan aanduiden. De zondag is nu in de plaats van de sabbat gekomen als een teken, dat Christus ons verlost heeft van de heerschappij van de zonde en ons heeft geheiligd, zaken waarvan de sabbat een teken was. Wat van de rustdag geldt, gaat evenzeer op voor de besnijdenis en het Pascha. Het waren tekenen die heenwezen naar de Messias en derhalve thans overbodig zijn geworden.

Het laatste struikelblok dat de broers Da Fonseca moesten overwinnen, was de christelijke belijdenis aangaande de Triniteit. Ook in dit opzicht bleek Sibersma een goede gids te zijn. Ze ontdekten dat de Drie-eenheid op tal van plaatsen in het Oude Testament ter sprake komt. Ten onrechte verdenkt de synagoge de christenen ervan dat ze er drie goden op nahouden. Zij weten net zo goed als de Joden dat God één is (Deut. 6:4). Christenen beweren slechts dat deze ene God zich geopenbaard heeft als Vader, Zoon en Heilige Geest, zonder dat deze drie personen van elkaar gescheiden kunnen worden. In het hele getuigenis van Mozes en de profeten zien we dat God zich nu eens bekendmaakt als Rechter, dan weer als Borg en Verlosser en dan weer als Heiligmaker.

Nadat zij achttien maanden lang intensief met Sibersma gesproken hadden, kwamen de broers door Gods genade zover dat ze zagen dat Jezus van Nazareth de waarachtige Messias is, die eeuwige verzoening heeft aangebracht. Ze beleefden het alsof God een nieuwe ziel in hen geschapen had. Ze namen het de 'Phariseesche Joden' niet kwalijk dat ze hen verdrukt en gesmaad hadden, maar bedankten hen zelfs voor het leed dat ze hun hadden aangedaan.

Op 17 augustus 1712 verschenen zij voor de kerkenraad van Amsterdam en op 25 augustus 1712 werden zij door Sibersma gedoopt in de Westerkerk.

De belijdenis van de broers eindigt met een aanspraak aan hun 'beminde Broeders Israeliten'. Zij roepen hen vooral op te breken met de orale traditie en uitsluitend af te gaan op de schriftelijke Thora. Dat God aan Mozes op de Sinaï ook nog een mondelinge leer gegeven zou hebben, is een leugen, aangezien wij er nergens in de Bijbel iets van lezen.¹⁵⁶ Bovendien komt de mondelinge traditie in het geheel niet overeen met de schriftelijke, maar staat zij vol van lasteringen en fabeltjes. Om de geschreven Thora te verstaan is de mondelinge leer ook volstrekt niet noodzakelijk.

Uit het getuigenis van de Da Fonseca's kunnen we opmaken dat het onderwijs van Sibersma vrijwel geheel vanuit het Oude Testament heeft plaatsgevonden. Pas nadat het beeld van de Messias zoals dat in Tenach getekend wordt helder is, komt het evangelie ter sprake. Deze aanpak sluit naadloos aan bij wat Sibersma elders heeft opgemerkt over de benadering van Joden door christenen. Een tweede opvallend gegeven is dat de Da Fonseca's hun capitulatie voor Jezus van Nazareth hebben ervaren als een radicale en definitieve breuk met het verleden. Hun nieuwe geloof betekende metterdaad een overgang van het Jodendom naar het christendom. Van een poging om iets van hun Joodse identiteit te handhaven, bemerken we niets. De

besnijdenis en het vieren van Pesach - tekenen van het behoren bij het Joodse volk - hebben volledig afgedaan. Ook andere rituelen en symbolen die door sommige Messiasbelijdende Joden in onze tijd nog wel gepraktiseerd worden, behoren voor de broers voorgoed tot het verleden. Kennelijk hebben ze het volgen van Jezus als Messias beschouwd en beleefd als het afscheid van hun Jood-zijn. Ze waren, zoals Sibersma het in zijn dooprede uitdrukte, overgegaan van het oude Israël tot het nieuwe, namelijk het 'Israël in den Geest', het 'ware Sion', de christelijke kerk.¹⁵⁷ Op de titelpagina wordt dan ook veelzeggend aangetekend dat ze 'Gewezene Joden' zijn.

Het getuigenis van Aaron en Isaak heeft diepe indruk gemaakt op een aantal Israëlieten in Amsterdam. Mede naar aanleiding van de doop van de Da Fonseca's zijn zij tot het geloof in Jezus als Messias gekomen. Sibersma zelf noemt in dit verband een zekere **Daniel Cores**, 'een stigtelijke Jood, en geleerd Man ook in Talen, insonderheid in 't Hebreesch en Joodsche Schriften.' Onder de prediking van de Coccejaanse theoloog raakte de Geest van God hem aan. In 1727 verklaart Cores zelf in een geschrift dat hij reeds 15 jaar als christen leeft in Amsterdam; vgl. J.F.A. de le Roi, *Christenheit* I, 418.

J.F.A. de le Roi meent te weten dat door het geschrift van de broers nog diverse andere Joden tot Christus zijn gebracht.

Een van hen was **Emanuel Vieira** (1700-1760), die later predikant te Poederloijen in de Bommelerwaard zou worden. Vieira diende de gemeente van Poederloijen van 1735-1739. Enkele verwanten van Vieira, waaronder de sefardische Jood **Jacob Fundam**, zijn eveneens tot het christelijke geloof overgegaan. Fundam schreef in 1726 zijn *Vorst Messias*, waarin hij herhaaldelijk in gesprek treedt met Joodse geleerden en geschriften. Hij keert zich met name tegen de wijze van schriftuitleg die de rabbijnen erop na houden. Een typische Sibersma-uitdrukking als 'graveerselen van de Messias' komen we ook bij hem tegen. Zie over Vieira en Fundam: M. van Lampen, *Gans Israël* I.

Sibersma spreekt ergens over de twee broers Da Fonseca als voorbeelden van 'eenige Eerstelingen' die God hem gegeven heeft. Hij beschouwt hun bekering als een voorbode van de 'volle Oogst van Israëls Bekeeringe tot God in de Messias' die volgens de profeten verwacht mag worden.

Aaron da Fonseca was 29 jaar oud toen hij overging tot het christendom. Isaak zal iets jonger zijn geweest. Aaron woonde aan de Rozengracht in de Jordaanbuurt. Hier hadden zich ook verscheidene Hugenoten gevestigd. Vermoedelijk vond hij een vrouw onder deze vluchtelingen. Op 3 maart 1715 trouwde hij met Anna Legrand in de Waalse kerk te Amsterdam. Hun dochter Anna Maria werd op 5 januari 1716 gedoopt in de Oude Zijds Kapel. Na het overlijden van Anna Legrand huwde Aaron met Anna Koetsch.

Aaron is, blijkens het getuigenis van Sibersma bij diens vijftigjarig ambtsjubileum, na zijn bekering tot het christendom in Utrecht theologie gaan studeren en vervolgens beroepen tot predikant in Indië.

Zijn broer Isaak trad kort na zijn overgang tot het christelijke geloof in het huwelijk met Johanna Elisabeth Haamstede. Toen zij stierf, vond hij een weduwe om het leven te delen, Adriana van den Burgh genaamd. Zij was getrouwd geweest met Pedro Parera, een Portugees die afkomstig was uit Antwerpen.

W.M.C. Regt vermeldt in zijn 'Joodsch bloed op Christenkansels' enkele interessante details uit het latere leven van de Da Fonseca's. Aaron vertrok in 1720 als kandidaat

theologie naar Oost-Indië, waar hij twee jaar later nog steeds niet tot predikant was bevestigd. Hij woonde in Batavia en het is waarschijnlijk dat hij zelfs in 1730 nog steeds geen vaste aanstelling had gekregen. Omstreeks deze tijd keerde hij terug naar het vaderland en liet zich inschrijven als student te Leiden. In 1733 vertrok hij opnieuw naar Indië, waar hij van 1734 tot 1736 de gemeente van Onrust diende. Van 1736 tot 1739 was hij als predikant verbonden aan de Portugese gemeente van Batavia.

Zijn broer Isaak komen we later tegen als raadsheer in het Oost-Indische Negapatnam. Een heidenzendeling uit Halle die in Oost-Indië werkte, heeft Isaak daar in 1733 ontmoet en werd getroffen door diens vreugdevolle belijdenis aangaande Jezus Christus en door zijn inspanningen om zijn Joodse volksgenoten daar te winnen voor het evangelie.

4.8.2. *Isaac de Vry*

Het tweede getuigenis van een Jood die door toedoen van Sibersma Jezus als Messias aanvaardde, is dat van Isaac de Vry. De persoonlijke belijdenis van deze Israëliet is opgenomen in *Abrahams Vriendemaal op De Speeninge Isaacs, de Vrije Soon van de Vrye Moeder*. Zowel in de keuze van een episode uit het leven van de aartsvader Izak als met het op de titelpagina veelvuldig voorkomende woord ‘vry’ maakt Sibersma bewust een toespeling op de naam van zijn bekeerling. Isaac de Vry is in Amsterdam geboren en rekent zijn familie tot de sekte der Farizeeërs. Hoewel opgegroeid in dit orthodox Joodse milieu is het met zijn kennis van het Hebreeuws niet al te best gesteld. Hij voelt zich duidelijk de mindere van de Da Fonseca's. Zijn leermeester, de Amsterdamse rabbijn Isaac Hadrian, aan wie hij overigens met liefde terugdenkt, neemt hij het kwalijk dat hij in dit opzicht niet meer heeft meegekregen. Isaac neemt zich voor alsnog de heilige taal zich eigen te maken. Met heel veel waardering en respect spreekt hij over zijn moeder. Zijn vader typeert De Vry als een Jood die tot zijn spijt weinig wist!

Tot zijn 31ste jaar verkeerde hij in de kring van het Amsterdamse Jodendom, maar nooit heeft hij er zich ten volle thuis gevoeld. Als elfjarige jongen onderzocht hij de heilige Schrift en begon daardoor vraagtekens te plaatsen bij sommige Joodse opvattingen. Samen met enkele Karaieten bezocht hij wel eens de diensten van Sibersma. De Joodse leiders dreigden hen in de ban te zullen doen indien zij daarmee zouden doorgaan. Anders dan zijn Joodse metgezellen liet Isaac zich daardoor niet afschrikken. Hij ging zijn eigen gang en bleef een aantal jaren weg uit de synagoge. Het vervreemdingsproces ten opzichte van het rabbijnse Jodendom raakte in een stroomversnelling toen een zoontje van zijn zuster overleed. Gedurende zeven dagen bedreven de ouders rouw over het kind, zittend op de vloer en zonder schoenen aan de voeten.

Enkele ‘Talmudisten’ voltrokken ondertussen de voorgeschreven gebruiken. Op de plaats waar het kind op de vloer had gelegen, zette men een klein potje met water neer. Aan de muur werden twee spijkers geslagen. Aan de ene werd een handdoek opgehangen en aan de andere een lamp met olie, die zeven dagen en zeven nachten moest branden. Toen Isaac zijn moeder vroeg wat dit alles te betekenen had, verwees zij hem naar de rabbijnen. Een Joodse geleerde legde hem uit dat de zielen van overledenen verhuizen naar een ander lichaam. Aangezien de menselijke ziel onrein is en daardoor nergens elders een plaats kan vinden, keert de ziel van de overledene ‘s nachts terug en gaat op zoek naar het dode lichaam. Omdat het lijk intussen verdwenen is, treft het in plaats daarvan het potje water aan waarin hij zich reinigt en vervolgens afdroogt met de handdoek.’ Door deze rituele reiniging is de ziel wel

geschikt om in een ander lichaam te verhuizen. De volgende dag nam Isaac in het bijzijn van de rabbijnen het potje water in zijn hand en bekeek het aandachtig. Vervolgens deed hij hetzelfde met de handdoek. Toen de Joodse geleerden hem vroegen wat hij wilde, antwoordde hij dat volgens hem zijn neefje wel een reine ziel had. Immers, het potje water was nog vol en de handdoek nog schoon. Vast en zeker had het zieltje van dit kind al een ander lichaam gevonden. Isaac voegde er een applicatie in de richting van de rabbijnen aan toe. Als het waar was wat zij beweerden, konden zij gerust doorgaan te zweren bij hun ziel zoals zij gewoon waren. Er kwam dan altijd wel een andere ziel van een overleden persoon voor in de plaats. De reactie van de talmoedisten was heftig. Zij begonnen ‘te vloeken en te rasen / na dat sy my eerst voor een Karai en een Mien / dat is / een twyffelaar gescholden hadde.’ Isaac kreeg de kans niet om hen te antwoorden, verliet de kamer en dacht bij zichzelf ‘onder veel honden is de haas dood’.

In de daaropvolgende periode ging hij zich opnieuw verdiepen in de christelijke religie. Hij stoorde zich evenwel aan de grote verscheidenheid onder de christenen. Moeite had hij vooral met naamchristenen aan wie hij zijn existentiële vragen voorlegde, maar bij wie hij voortdurend bot ving. Zij wisten niets anders te antwoorden dan dat Jezus hun Zaligmaker is. Ook na zijn bekering tot het christelijke geloof valt het hem op dat de meeste christenen niet in staat zijn om ‘een geletterde Jood te overtuygen’. Hij hoopt dat ze Christus beter leren kennen, zodat ze Israël tot jaloersheid kunnen verwekken zoals God al beloofd heeft in Deuteronomium 32:21. Intussen had hij tijdens zijn geestelijke zoektocht een sterke neiging zich af te zonderen, zowel van de Joden als van de christenen.

Het overlijden van zijn moeder zou de wending in De Vry's leven brengen. Enkele dagen na haar heengaan kreeg hij bezoek van zijn oude leermeester Isaac Hadrian die hem vermaande weer naar de synagoge te komen om kaddisj voor zijn moeder te zeggen. ‘Want’, zo zei de rabbijn, ‘gy weet dat de kinderen haar ouders met die gebeden konnen in den hemel brengen.

Isaac antwoordde hem daarop dat als zijn moeder niet in de hemel was, hij haar met zijn gebeden daar niet kon brengen en als ze er wel was, hij dan niet voor haar hoefde te bidden. De Joodse geleerde vertelde toen een verhaal uit de Talmoed, dat Isaac echter onmiddellijk naar het rijk van de fabelen verwees. Zijn rabbi verweet hem van de wieg aan getwijfeld te hebben en nog altijd een twijfelaar te zijn. Met die woorden ging hij de deur uit en nooit hebben die twee elkaar meer gesproken.

Als hij er later aan terugdenkt, beklagt De Vry zijn Joodse volksgenoten: ‘Denkt nu eens Christelyke Leser hoe blind dat sulke onnosele schapen gehouden worden door sulke fabelen en afschouwelyke ban / die haar door vrees wederhoud om de Heilige Schrift van Moses en de Propheten te ondersoeken sonder den Talmud te kennen. Isaac is ervan overtuigd dat als Joden de Talmoed de rug zouden toekeren, de ban van hun leiders niet langer vreesden en als de christenen hen de Goddelijke wet, Mozes en de profeten zouden uitleggen naar de Geest der waarheid, er binnen een jaar meer dan honderd Joden zouden overkomen naar de kerk. Hij dankt God ervoor nooit bang te zijn geweest voor de Joodse ban en dat hem het pad van de gerechtigheid geweest is, namelijk de leer van Jezus, die zegt *dat Hij de Weg, de Waarheid en het Leven is* (Joh. 14:6). Met Job mag hij zeggen: ‘Ik weet myn Goël leeft.’

Vurig bidt hij dat Israël net als hij Gods wonderen mag zien ‘op dat sy mogten weten dat de Heere Jesus is de ware Messias. Hij roept zijn Joodse volksgenoten op hun ‘slegtigheden’ te verlaten en zich niet langer door ongeloof en hardnekkigheid tegen Jezus te verzetten, maar door ware bekering te komen tot de goedheid van de Messias in deze laatste dagen.

Evenals voor de Da Fonseca's betekent de aanvaarding van Jezus als Messias voor De Vry het afscheid van zijn Jood-zijn. Hij schaart zichzelf onder de christenen en richt zich vanuit deze positie tot Israël. Veelzeggend is het begin van de aanspraak aan de Joden die we in het tweede deel van zijn belijdenis tegenkomen: 'Het is ons Christenen / o Israel / genoeg bekend uwe blindheid / en uwe verstoktheid en vergeefsche hoop die gy hebt na de komste van een messias / en nog werd gy meer verblind door uwe blinde Leidslien de Rabbynen.' De Joodse geleerden verkijken zich op de armoede en de nederigheid van Messias Jezus. Als ze Mozes en de profeten grondiger zouden lezen, wisten ze beter. Daniël profeteerde immers al dat de Messias uitgeroeid moest worden, niet voor Zichzelf maar ter wille van anderen (Dan. 9:26). De Messias werd arm om ons rijk te kunnen maken (Zach. 9:9; Deut. 18:18). De Joden laten zich verblinden door de Talmoed die slechts spreekt van een menselijke Messias. Maar hoe kan die ons helpen wanneer wij gaan sterven en voor onze Rechter moeten verschijnen? Hoe zal een aardse Messias die zelf een zondig mens is de zonden van anderen kunnen dragen? Geheel in lijn met de Heidelbergse Catechismus probeert De Vry aan te tonen dat de Messias, wilde Hij Borg en Middelaar kunnen zijn, 'niet alleen een waaragtig en heilig mensch moeste zyn / maar ook de waaragtige God.' We herkennen in zijn betoogtrant overduidelijk het onderwijs van Sibersma. Onze menselijke natuur is zo verdorven dat wij alleen door het geloof in de God-mens Jezus van Nazareth gerechtvaardigd worden. Dat leren de Joden niet van de rabbijnen en de verklaring daarvan is dat ze niet geloven in Gods eigen getuigenis dat 'hy Vader is / die een Soon en Geest heeft.'

De belijdenis aangaande de Triniteit vormt blijkbaar het eigenlijke struikelblok voor Joden om tot Jezus te komen. De Vry belooft zijn 'beminde broeders' daarom dag en nacht te zullen bidden dat God hen de Geest der waarheid wil geven die hun de ogen kan openen voor de ware Messias Jezus.

Telkens weer spoort De Vry zijn Joodse tijdgenoten aan te breken met de Talmoed, aangezien die hen verhindert tot het juiste inzicht te komen. Zij moeten zich houden aan Mozes en de profeten: 'gy laat u tugtigen van uwe Leitslien de Rabbynen met hare dwase Talmud / daarom Israel, verlaat den Talmud en de Rabbynen / en handeld verstandelijk / en laat u tugtigen door de Heilige Wet Moses en al de Propheten / en diend den Heere met vresen en verheugd u met beven.' Hij raadt hen heel specifiek aan gedeelten als Psalm 2, Psalm 40 en Jesaja 53 goed tot zich te laten doordringen, die duidelijk spreken van de ware Messias die moest lijden. Hij nodigt hen uit met hem de weg achter Jezus de Messias in te slaan. De drang om de Joden te bekeren beschouwt hij als een dure plicht, als een roeping van Godswege: 'Bekeerd immers zynde / moet ik ook u zoeken te bekeeren, Luc. 22 en u ziele van de dood te verhoeden. Spreuk. 8:36. Jacob. 5:20.'

Zijn medechristenen vermaant onze Messiasbelijdende Jood indringend om hetzelfde te doen. Zij hebben al het mogelijke in te zetten om de bekering van Israël te bevorderen. Daarbij kunnen ze niet volstaan met gebed voor de Joden. De volgelingen van Jezus dienen vooral een voorbeeld te geven van een godzalige en heilige wandel. Ze moeten tonen dat ze niet langer woeste heidenen zijn, maar christenen die door het geloof zijn ingegaan in de tent van Sem en Sara en die het vlees kruisigen door de Geest der heiligmaking. Exemplarisch leven is noodzakelijk om Israël tot jaloersheid te verwekken. Ook in dit opzicht blijkt De Vry een goede leerling van Sibersma te zijn. Bij onze Coccejaan treffen we deze nadruk op een heilige levenswandel met het oog op de bekering van de Joden immers eveneens aan.

Uit waardering voor het onderricht dat Sibersma aan Isaac de Vry en aan andere zonen

van Abraham heeft gegeven, schreef C. Klaarbout een lofdicht op hem. Deze ode kreeg het volgende opschrift mee: ‘Op de Vrucht des Euangeliums, door de dienst van den Heer Hero Sibersma, Gezien in de overgang van Isaac de Vry, Mitsgaders van andere Joden, uit het dienstbare Israël naar het Vrye. Dat is tot de Christenen.’ Het gedicht eindigt met het gebed om de bekering van Israël en geeft hoog op van de inspanningen die Sibersma zich getroost heeft om de Joden met het evangelie bekend te maken. Illustratief is de volgende strofe:

*Dank heeft Heer SIBERSMA, die ons dien Borg aanpryst,
En u di Jacobs kroost, tot dien MESSIAS wylt.
God gunne (door zyn dienst) dat al uw' Synagogen,
Weleer als Noachs duiv' ook komen aangevlogen
Tot Jesus; als een Ark van 't Nieuwe Testament
Beloof in 't Paradys, en Moeder Sara's tent.
Ei waarom zoud dat Volk (Zyn deel) hem langer derven,
Want Jacob is de snoer van Zyn verkoren erven?
God zegene hier toe, 's mans werk en arbeits,
Tot opbouw van 't geloof, en Isrels zaligheid.*

4.9. DE NOACHITISCHE GEBODEN

Op een buitengewoon grote kennis van het Hebreeuws en de Judaïca laat onze Coccejaan zich niet gemakkelijk betrappen. Hij koketteert er althans niet mee zoals sommige geestverwanten plachten te doen. Soms geeft hij aan voorkeur te hebben voor Hebreeuwse zegswijzen, omdat ze beter de oorspronkelijke bedoeling van de Schrift weergeven. Van tijd tot tijd zoekt hij naar een meer adequate vertaling van een kernwoord dan in de Statenvertaling gebruikelijk is. Opvallend is bijvoorbeeld zijn voorkeur om net als de Joodse denker Martin Buber eeuwen later het woord Thora te vertalen met *onderwijzing* in plaats van met *wet*. Verwijzingen naar concrete vindplaatsen in de Talmoed en andere Joodse religieuze geschriften vinden we in zijn publicaties zelden of nooit. Namen van bekende Joodse geleerden komen we evenmin vaak tegen, zoals bij zijn Amsterdamse collega J. d'Outrein bijvoorbeeld wel het geval is.

Indirect toont Sibersma echter wel degelijk bekend te zijn met de Joodse denkwereld. Hij geeft hij er blijk van op de hoogte te zijn van bepaalde typisch Joodse theologische noties. Met enige regelmaat verwijst hij naar opvattingen of exegeses van de ‘Rabbinen’. Een veelzeggend voorbeeld daarvan is de Joodse visie op de zogeheten Noachitische geboden. Zonder schriftbewijs leren de rabbijnen dat de heidenen op een andere manier gered worden dan de Joden, namelijk door zich aan de zeven voorschriften van Noach te houden. Sibersma kent hun opvatting dat de eerste zes daarvan al aan Adam bevolen zouden zijn: 1. geen afgoderij; 2. Gods Naam niet lasteren; 3. geen bloedstorting; 4. geen bloedschande bedrijven; 5. geen roverij begaan; 6. het berechten van misdadigers.

Het verbod om vlees te eten dat niet is uitgebloed, heeft Noach inderdaad van God ontvangen (Gen. 9:4). Sibersma wijst er evenwel op dat dit zevende gebod niet alleen de heidenen aangaat, maar evengoed voor de Joden geldt. Hij herinnert aan Leviticus 17: 10, waar het verbod om bloed te eten herhaald wordt en juist specifiek voor Israël bestemd is. Het bloed wijst heen naar het offer van de Messias, die zijn bloed zal geven om de zonde te verzoenen. Hieruit blijkt reeds duidelijk dat zowel Joden als heidenen slechts op één manier behouden kunnen worden, namelijk door het bloed van het ware Lam, de Messias. Onze Amsterdamse godgeleerde ontkent dat God de eerste zes Noachitische geboden al aan Adam heeft gegeven.

Dat ook voor de heidenen verzoening aangebracht zou worden, kon Noach reeds aflezen aan het teken van de regenboog. De rode kleur daarin duidt op het bloed van de Messias. Dankzij deze rode tint wordt de gele kleurteken van Gods vurige toorn - getemperd, terwijl de groene kleur aangenaam is voor onze ogen en bovendien wijst op geestelijke groei. Wie door de Messias zijn verzoend, zullen 'groenen en groeyen', zodat zij toenemen in heiligheid. Ook de profetie uit Noachs mond wijst erop dat Joden en heidenen op dezelfde manier deel krijgen aan het heil. De nakomelingen van Jafeth - de heidenen - zullen eens worden uitgenodigd om in de tent van Sem te komen, dat wil zeggen te delen in de gemeenschap van het Joodse volk. Als de heidenen op basis van de Noachitische geboden gered konden worden, zou de Messias onnodig zijn bloed voor hen gestort hebben. Waarom heeft de profeet gezegd dat de Thora zou uitgaan van Sion en het woord van de Messias uit Jeruzalem? En waarom maken de Joden zich dan zo druk met het werven van proselieten? Ze konden zich simpelweg beperken tot het wijzen op de Noachitische geboden. Noach heeft geen twee-wegenleer verkondigd. Er is maar één weg, aangezien God en Zijn Naam één zijn.

4.10. JODEN, HOEDT U VOOR DE COCCEJAANSE SCHRIFTUITLEG

De naam Sibersma is verbonden aan een opmerkelijk boekje waarin de Coccejaanse opvattingen met verve worden verdedigd. Het bijzondere van dit werkje, dat de titel *Satans Verantwoording* draagt,²⁵ is dat het werd geschreven onder de schuilnaam Hoseas Stigtenius. De beginletters van dit pseudoniem zijn dezelfde als die van onze Coccejaan. Bovendien vertoont de schrijfstijl veel overeenkomst met die van Sibersma. Toch betwijfelen verscheidene (kerk)historici of het inderdaad van hem afkomstig is. R.B. Evenhuis, W.J. van Asselt en J. Koolen gaan ervan uit dat het geschreven werd door de predikant Johannes Ens (1682-1732), die later hoogleraar in Lingen en Utrecht zou worden. R. Bisschop is van mening dat het polemische karakter van dit geschrift niet strookt met de geest die Sibersma's overige werken ademen.⁹² Ens zou het boekje hebben gepubliceerd in het kader van zijn conflict met de voetiaanse predikant Jacobus Fruytier uit Rotterdam, die de Coccejanen van cartesianisme betichtte.⁹³ Achter de aanvallen op Coccejus ziet de schrijver de invloed van de duivel, die probeert om de mensen van het heil in Christus af te houden. Satan wordt dan ook sprekend ingevoerd om hoogstpersoonlijk uit te leggen waarom hij sommige mensen heeft aangezet om de geschriften van Coccejus te belasteren.

Meteen al in het begin van dit boekje valt de naam van Sibersma. Hij wordt genoemd naast enkele andere theologen die nog bij Coccejus zelf in de collegebanken hebben gezeten. Het springende punt in het betoog van de duivel is de wijze waarop Coccejus en zijn leerlingen met het Oude Testament omgaan en welke gevolgen dat heeft voor met name de bekering der Joden. Klip en klaar tonen zij aan dat de moederbelofte in Jezus Christus vervuld is. Coccejus heeft herhaaldelijk de waarheid van deze *'Paradysse Godtgeleerdheid'* verklaard, maar één van zijn volgelingen heeft deze profetie uit de Hof van Eden tot hermeneutisch principe voor het verstaan van Tenach gemaakt. Er is iemand die 'met Coccejus lang verkeerd heeft / en nog leeft om my te plagen / die een pas verder gaat als Coccejus, wyl hy syn Paradysse Godt geleerdheid,

---

²⁵ De volledige titel luidt: *Satans Verantwoording, Op de Vraag, Waarom Hy sommige menschen heeft aangeset, om de Regtsinnige; Wyse en seer Stigtelyke Schriften van de Salige Professor Coccejus te lasteren, en te verdraaien. Dit Tot een Voorloper van iet Naders Dien aangaande, Amsterdam z.j. Een tweede druk verscheen eveneens te Amsterdam in 1715.*

maakt tot een sleutel van de gansche Bibel, als tonende dat daar in de Messias als Koning en Priester voorkomt.’ De betreffende theoloog - Sibersma dus - is dagelijks bezig om in prediking en geschriften die sleutel van de Schrift te hanteren om de poorten van de hel te sluiten en het koninkrijk van Christus te openen, allereerst voor de Jood en dan ook voor de Griek. Satan is ervan op de hoogte dat deze Coccejaan ‘het geluk heeft gehad / dat eenige Jooden op het horen van hem / en ‘t lezen van syn Paradyse Godtgeleerdheid uyt de Tente van Hagar, in die van Sara zyn overgegaan daar de Messias woond met syn Paradyse goederen.’ Deze bekeerde Joden - ‘eerstelingen uyt Israel’- vormen een bewijs van de effectiviteit van de ‘Paradyse waarheid’. Bovendien hebben de Coccejaanse theologen de gewoonte om zaken als besnijdenis, sabbat, de offercultus en dergelijke te zien als voorbeelden en schaduwen van de wet die heenwijzen naar de Messias. Ook daarmee trachten ze het rijk van de duivel afbreuk te doen en de Joden tot de God van Adam en Eva te bekeren.

Lange tijd is het satan gelukt om de Joden in de duisternis te houden door hen voor te spiegelen dat zij verzoening kunnen ontvangen door het nakomen van uiterlijke dingen als besnijdenis en sabbatsviering. Ook veel hedendaagse Joden leven nog altijd in die blindheid, maar Coccejus en de zijnen ontmaskeren deze dwaling. Zij leren de Joden dat het in de uitwendige ceremoniën ten diepste gaat om de Messias die als het Lam Gods de schuld zou dragen en verzoening aanbrengen. Ook Coccejus’ verklaring van de laatste hoofdstukken van Mozes en de profetieën van Daniël en Ezechiël heeft veel Joden wakker geschud om daarin de ware Messias te vinden.

De Coccejaanse schriftuitleg is volgens de duivel het meest geschikt om Joden tot bekering te brengen, aangezien niemand beter dan Coccejus aantoont dat de Schriften van Mozes en de profeten in Jezus vervuld zijn. Juist de Coccejanen weten vanuit Tenach de Messias uit te tekenen als op een schilderij, met alle kleuren en kenmerken die bij de beloofde Verlosser horen. Zelfs een Jood kan daardoor zien dat Jezus sprekend lijkt op de Man die door de Coccejaanse schriftverklaring geportretteerd wordt. Aan de Joden moet vanuit hun eigen Boek worden getoond waartoe de Messias moest komen, namelijk om de zonde te verzoenen en de gerechtigheid aan te brengen. Het maakt ten diepste niet uit wie dit werk onder de Joden ter hand neemt, of hij voetiaan dan wel Coccejaan is. Maar predikanten die ‘op de Voet van Coccejus’ te werk gaan zullen het meeste succes hebben.

Satan herinnert aan de woorden van Sixtus Amama, Coccejus’ leermeester in het Hebreeuws, die ooit op zijn Fries tegen hem zei: ‘Jan, du suiste nog de Joden Bekeeren door dyn Schriften.’ Amama zag in de Bremer Jan Cock een gezegend instrument om door zijn geleerde boeken de Joden tot de Messias te brengen. De duivel is bevreesd dat de profetie van Sixtus Amama daadwerkelijk in vervulling zal gaan, vooral omdat hij moet constateren dat een andere Fries (lees: Hero Sibersma) zijn best doet om de boeken van Coccejus in de handen van de Joden te krijgen.

Uiteraard heeft de duivel de tegenaanval ingezet tegen de Bijbelse theologie van de Coccejanen. Een nuttig instrument zag hij in sommige Voetiaanse godgeleerden die net als de geestdrijvers menen boven het geschreven Woord uit te groeien. *Hoewel Voetius en Coccejus veel gemeen hebben*, zag satan kans om enkele Voetianen op te hitsen tegen de Coccejaanse theologie. *De verwijdering tussen Coccejanen en Voetianen is niet zozeer aan de Utrechtse hoogleraar zelf, als wel aan enkelen van zijn discipelen te wijten.*

In dit verband valt allereerst de naam van de predikant Bruinsveld te Leeuwarden, een ‘makker’ van Koelman en à Brakel. De auteur van Satans Verantwoording moet weinig hebben van de puriteinse invloed die met name via het vertaalwerk van

Jacobus Koelman in de Republiek manifest geworden is. Ook de uitstraling die Jean de Labadie in de richting van de Voetiaanse beweging heeft gehad, kan hem niet bekoren. De schrijver meent dat de duivel vooral zijn slag heeft geslagen onder de 'Ernstige Dienaars' in Rotterdam, waar voornamelijk Voetiaanse predikanten werden beroepen. Satan bezocht er enkele conventikels en proefde er een ongezond klimaat. Eindeloos sprak men over de wedergeboorte en de kenmerken daarvan. De geest van Koelman en de zijnen heeft ertoe geleid dat de 'Broertjes' en Susjes' in Rotterdam voornamelijk gericht waren op innerlijke ervaringen, zodat de zaken van het heerlijke koninkrijk van Christus niet aan de orde kwamen. Satan beseft heel goed, dat zolang zij zich daarmee bezighouden hij van Voetiaanse zijde niet veel te duchten heeft wat betreft de mogelijke bekering van Joden en niet-Joden. Men kan hem geen grotere dienst bewijzen dan mensen van het Woord Gods af te leiden, aangezien dat het middel bij uitstek is om Jood en heiden te bekeren.

Door de Coccejaanse Bijbelstudie wordt evenwel de invloed van de Voetianen met hun 'Schotse tractaatjes / en geestelose pratyk boekjes' tegengegaan. Men zij gewaarschuwd: 'Holland is in last om van de Hel afgeleid te worden / en de Joden in gevaar om in den Hemel ingeleid te werden door dat Schriftmatig verklaren van Godts Woord,' zoals Coccejus en zijn vrienden doen.

In Amsterdam, waar het predikantencorps in meerderheid uit Coccejanen bestond, ging het anders toe dan in Rotterdam. De duivel typeert de plaats als 'die overgrote Koopstad / daar men de waarheid die in de Messias woont in de Tente van Sara so heeft te kopen, dat mense niet en verkoopt, als Salomon seid / maar egter de selve wel mag mede deylen aan andere als Hiskias leerd / Esa. 38. en voornamelyk aan Israël die in de Stad blyft wonen in de Tente van Hagar.' De verklaring van het feit dat de meeste Joden toch nog leven buiten de Messias is dat de Amsterdammers geen lust en ook geen kennis genoeg hebben om hen de gordynen van Saras Tente / dat is het Koningryke Christi / en syne Geregtigheid te openen.

De duivel verhaalt hoe hij in de hoofdstad in een conventikel terecht kwam van 'bevers ofwel quakers'. Zo goed als zeker doelt de auteur op de - door de gereformeerde predikanten verfoeide - bijeenkomsten van quakers aan de Elandsgracht in Amsterdam. De naam 'bevers' is afgeleid van quakers, sidderaars of schudders. Zij werden door tegenstanders spottend zo genoemd omdat ze een tamelijk geëxalteerd christendom propageerden, waarbij de geestelijke ervaring bovenaan stond. De quakers waren afkomstig uit Engeland, vanwaar zij - gedreven door missionaire motieven - overstaken naar het Europese continent. In Nederland werden ze aanvankelijk gastvrij ontvangen door de doopsgezinden. Later zouden zij beschuldigd worden van het sympathiseren met het quintomonarchiaanse, revolutionaire complot. Satan verbaasde zich erover te vernemen dat sommige quakers bij predikanten naar de kerk gingen. Dat moesten dan wel voetiaanse voorgangers zijn die in hun manier van spreken leken op deze 'buitenpoortige en buitensporige Bevers / en Talmerye praters'. Hij werd in deze veronderstelling bevestigd door het feit dat enkele quakers aan christenen die uit Hagars tent waren overgegaan in die van Sara - Messiasbelijdende Joden dus - vroegen of ze wel wedergeboren waren. Ze deden dat met bewoordingen die de bewuste predikanten ook bezigden. Het is echter een dwaze vraag die de quakers aan de christenJoden voorleggen, want hoe kun je nu messiaan (sic) worden zonder geloof in Christus? En iemand die gelooft, is immers ook wedergeboren!

Voorts klonk in dit gezelschap de vraag of Joden in Amsterdam die tot de Messias overkwamen geen Coccejaanse christenen werden. Wie zo'n kwestie aan de orde stelt, moet wel met de 'Talmeryen' van de voetianen zijn besmet. Of het betreft een Coccejaan die zich van de vergezochte Voetiaanse taal bedient, omdat hij meent

daarmee de praxis pietatis te bevorderen. Zo'n Voetiaanse Coccejaan heeft echter de boeken van Coccejus nog nooit aandachtig gelezen.

Het boekje eindigt zoals het begonnen is, namelijk met de invloed die de duivel vanuit de Coccejaanse schriftuitleg ziet uitgaan op de bekering der Joden. Satan is bang dat daardoor de synagoge van Israël nog eens verlicht zal worden, zodat zij de Zoon die haar gegeven is, zal kussen en het kind dat uit haar geboren is, net als Simeon, zal omhelzen.

Het is niet moeilijk in Satans Verantwoording de herkenningspunten met de persoon en het werk van Hero Sibersma aan te wijzen. Het woordgebruik, de beeldtaal en de inhoudelijke concepten lijken rechtstreeks uit diens pen te zijn gevloeid. Herhaaldelijk komen we termen als 'Messianen', 'christianen', 'Moses jok', 'Hagars Tente', 'het boven Jerusalem', 'de vrye Moeder' (Sara) en andere typische Sibersma-uitdrukkingen tegen. Zijn geschriften worden bij name genoemd en zijn (succesvolle) activiteiten onder Joden worden gestipuleerd. Veel pleit er voor het auteurschap van Sibersma. Een aantal overwegingen ondersteunt deze conclusie. (...)

3. ENIGE HERINNERINGEN EN ERVARINGEN, UIT HET LEVEN VAN
ABRAHAM HIJMANS,
 BETREFFENDE ZIJN UITLEIDING UIT HET DUISTERE JODENDOM TOT
 CHRISTUS JEZUS, HET LICHT DER WERELD, DOOR HEM ZELVEN
 OPGETEKEND.

IN HET LICHT GEGEVEN DOOR L. HIJMANS,
 PREDIKANT DER HERVORMDE GEMEENTE TE KOUDEKERKE.

Voorwoord

Met het in druk brengen van de volgende ‘Herinneringen en Ervaringen’, door mijn onvergetelijke vader zelf opgeschreven, vervul ik een belofte, hem gedaan terwijl ik aan zijn ziekbed stond, dat weldra zijn sterfbed zou worden.

Vader deelde mij toen mede, dat we na zijn dood deze herinneringen zouden vinden; dat hij ze vroeger reeds beschreven had, maar ze weer had vernietigd, Zijn hart had daar echter geen vrede mee. Hij gevoelde zich geroepen om van Gods liefde in Christus hem bewezen, te getuigen. Het mocht immers nog anderen tot een heilige jaloersheid brengen, om mede ‘de lieflijkheid van des Heeren dienst te aanschouwen en te onderzoeken in Zijn tempel’.

Daarom vroeg hij mij als oudste zoon deze ‘Herinneringen’ voor vrienden en belangstellenden door de druk bekend te maken. En het is mij een, hoezeer weemoedige, toch aangename taak, de belofte aan mijn stervende vader gedaan, nu te vervullen.

Die hem gekend hebben, zullen het toestemmen wanneer ik hier neerschrijf, dat kinderen God nooit genoeg ervoor kunnen danken zulk een vader gehad te hebben. Waar hij nu van ons is heengegaan naar het Vaderhuis met zijn vele woningen, daar is ook door hem de wolk vermeerderd van die getuigen, die ons toeroepen: ‘Gij hebt met een getrouwe Zaligmaker te doen.’

Dit ons te zeggen in deze ‘Herinneringen’ was zijn enig doel en het zal mij een blijdschap zijn, als voor die hem kenden ‘Vader Hijmans’ nog eens in de herinnering optreedt, sprekende nadat hij gestorven is. Zijn bazuin gaf nimmer een onzeker geluid. Ik heb gemeend, dáár, waar de ‘Herinneringen’ als zodanig eindigen, nog enige regelen er aan te moeten toevoegen.

Mogen ze voor zijn vrienden, en allen die hem gekend hebben, als een aandenken strekken en door de Heere der gemeente nog tot een zegen gesteld worden.

Koudekerke, 5 januari 1895

L. Hijmans

Deze herinneringen uit mijn levenservaringen in de weg, die de Heere met mij gehouden heeft, worden door mij opgedragen aan mijn zeer beminde vrouw en mijn dierbare kinderen.

Gods vrije genade, mij bewezen in Zijn wonderlijke en aanbiddelijke weg met mij gehouden, wens ik u in deze bladen getrouwelijk mede te delen.

Ik heb de Heere gebeden om Zijn indachtmakende Geest, dat Die mij leiden en besturen mocht.

Het doel dat ik mij voorstel met dit verhaal van mijn uitleiding uit het Jodendom tot de Christus Gods, is noch roem noch eer te bejagen, maar veel meer te roemen de deugden Desgenen, Die mij geroepen heeft uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht. Moge de Heere het daartoe zegenen, dat ook gij Hem, Die mij trok uit mijn diep jammerlijke en ellendige, onbekeerde staat en door Zijn Geest mij onderwees en genadig leidde op de weg der gerechtigheid, leert zoeken, vrezen en dienen bij de aanvang. Opdat daardoor in u zij en kome meer en meer een besliste keuze om, ware het mogelijk, naar alle geboden Gods te leven en te wandelen.

Ik weet de dag mijns doods niet en daarom durf ik deze arbeid niet langer uitstellen.

In de aanbiddelijke weg des Heeren werd ik te *Klaaswaal geboren de 24e oktober 1818* uit Israëlitische ouders uit de burgerstand, die mij een goede opvoeding gaven, alsook voldoende onderwijs geven lieten door een zeer bekwaam onderwijzer. Ik erken dit als een zeer groot voorrecht, daar deze onderwijzer er veel werk van maakte om mij door alle beschikbare middelen de nodige kennis te doen verkrijgen, waardoor ik mijn volgend leven als een bekwaam en nuttig lid der maatschappij zou kunnen optreden. En daar de Heere mij vatbaarheid en scherpzinnigheid tot het leren gegeven had, zo wilde mijn goede vader, dat ik als kwekeling in de school zon arbeiden en tot onderwijzer zou worden opgeleid. Dat beviel mij echter niet lang en ik wenste de school met de handel te verwisselen en mijn vader had daartegen geen bezwaar. Zo werd ik dan koopman en kreeg als zodanig meer verkeer en omgang met mijn dorpsgenoten en met de bewoners van omliggende gemeenten.

Mijn omgang met de christenen bracht mij vele malen in de gelegenheid om met hen te spreken over de aard en het wezen van het christendom, over het christelijk geloof, over het al of niet zekere der komst van Christus in het vlees, als de door God beloofde Messias (Genesis 3 vers 15: *En Ik zal vijandschap zetten tussen u en tussen deze vrouw, en tussen uw zaad en tussen haar Zaad; Datzelve zal u den kop vermorzelen en gij zult Het de verzenen vermorzelen*). In volle overgave des harten bestreed ik dan standvastig en sterk een ieder, die zich tot mij richtte en mij trachtte te overtuigen, dat de Christus reeds in het vlees verschenen zou zijn. Door dit alles was ik genoodzaakt voortdurend de Bijbel te lezen en te onderzoeken opdat ik mijn tegenstanders inzake onze godsdienstige verschillen wilt zou hebben te antwoorden. Op deze wijze vermeerderde niet weinig mijn kennis aangaande de historische, profetische en leerstellige gedeelten der Heilige Schrift, waarbij echter mijn beginsel en mijn opvatting van het Goddelijk Woord onveranderd dezelfde bleven. Ik was in beginsel een orthodox Israëliet en was er niet voor en evenmin ertoe gestemd om te onderzoeken en te weten te komen welke toch de gronden zijn, waarop de Joden de hoop hunner zaligheid en toekomstige heerlijkheid bouwen. Ik hield het ervoor en vertrouwde, dat het volk Israël als volk der belofte onweersprekelijk in het eeuwige leven en de eeuwige rust daarboven zou ingaan. En dat wel om het Verbond, dat Jehovah had gemaakt met onze vaderen Abraham, Izak en Jakob.

Menige indruk gaf de Heere mij aangaande dood en eeuwigheid, aangaande eeuwig wel en wee. Als kind van acht of tien jaren werd ik reeds bepaald hij en veel ingeleid in de ontzaglijkheid van het eindoordeel, dat na de lood voor ieder mens zal aanbreken, terwijl alsdan alle onbekeerden, alle ongelovigen ten eeuwigen verderf zullen worden verwezen, waar hun plaats zal zijn in het eeuwige vuur en waar wening is en knersing der tanden. Menigwerf drong mij dan de angst en benauwdheid om een vinger in het vuur te steken en te beproeven, hoelang ik de pijn zou kunnen dragen. En de ondervinding dat het niet uit te staan was, moest mij bij ernstig nadenken tot de slotsom brengen: 'Hoe ontzaglijk zal het dan wel zijn eeuwig met ziel en lichaam in het onuitblusselijk vuur geworpen te worden!'

Allengs werd mijn gemoed overgebogen tot enige overtuiging, dat ik bekeerd zou moeten worden om recht gelukkig te kunnen zijn. Doch had men mij gevraagd, wat er dan met mij zou moeten plaatshebben en welke uitwerking deze bekering dan in mij moest openbaren, ik zou niet in staat geweest zijn daarop een behoorlijk antwoord te geven. Maar later, na vele jaren, zou de Heere het mij leren, opdat ik het dan zou kunnen verstaan. Dat neemt niet weg, dat onder dat alles mijn hart onrustig was, zodat ik nu meer dan vroeger lette op de getrouwe waarneming van mijn godsdienstige plichten volgens de Joodse ritus, om zielsrust en zielenvrede daardoor te verkrijgen, want de hoofdzaak in de Joodse godsdienst is eigengerechtigheid en werkheiligheid. Door doen en niet door geloven denkt de Jood zalig te worden, want hij kent zijn zonde niet en betreurt ze niet als zonde tegen de Rechtvaardige bedreven. Onder Israël hoort men van geen berouw en evenmin van behoefte aan verlossing spreken; behoefte aan een Middelaar of Zaligmaker kent Israël niet meer. Misschien druk ik mij het beste uit, indien ik het hedendaagse Jodendom een harteloze, vleselijke godsdienst noem, waarin ook de ware liefde gemist wordt. Hoe ouder ik werd, des te groter zondaar leerde ik mij kennen. En ofschoon ik als jongeling in het maatschappelijk zowel als in het militaire leven als onberispelijk van zeden en wandel bekendstond, bij de Kenner der harten en Die de nieren proeft en Die ook mijn binnenste gedachten weet, stond ik (dat voelde ik) bekend als een goddeloze overtreders van Zijn heiligste geboden, wetten en instellingen. Menigmaal bad mijn ziel in deze overtuiging: 'O Heere! Gedenk niet de zonde mijner jonkheid en tred met mij niet in het gericht, want op duizend vragen kan ik er niet één beantwoorden.'

Intussen nam ik zeer toe in de kennis der Heilige Schrift door voortdurend onderzoek. Meerderen van ons gezin waren in de omgeving bekend als belezen in Gods Woord. Daartoe had ook bijgedragen de vrijheid die wij hadden om de Bijbel te lezen. Wat mijzelf aangaat, had ik nog veel te danken aan de omgang met een oud, ervaren, Godvruchtig man, die mij voortdurend onderhield over Oudtestamentische geschiedenissen en profetieën, over de beloftenissen aan Israëls volk in het Oude Verbond gedaan aangaande de komst van de Messias, de wederbrenging als volk uit de ballingschap naar het beloofde land. Dat wist deze man op zulk een wijze en met zoveel zachtmoedigheid te doen, dat ik er groot genoeg in vond om er veel gebruik van te maken. En steeds legde hij er zich met bijzondere tact op toe, dat ik door trouwe naspeuring in Gods Woord wat te antwoorden had bij de volgende samenkomst. Ik moet hier evenwel bijvoegen, dat deze met veel kennis toegeruste christen mij nooit rechtstreeks ernstig over mijn geloof of ongeloof aangaande de Christus Gods gesproken heeft. Tal van jaren daarna sprak ik met een innig gelovige christin, genaamd Betje,' die in mijn jongelingsjaren in mijn geboorteplaats woonde en veel met mijn oude vriend G. Maasdam in geloofsgemeenschap verkeerde. Deze deelde mij toen mee, dat zij hem er wel eens over gesproken had en hem met name

gevraagd had, waarom hij mij over het geloof in de Heere Jezus Christus niet beslist sprak, daar zij toch meende, dat dit zijn duurste roeping was en hij zich daaraan niet mocht onttrekken. Hij had haar echter geantwoord, dat hij zich bewust was: *de Heere zal hem op Zijn tijd wel terecht brengen.*

Niet zelden werd mij door christenen verzocht mijn mening te zeggen aangaande de inhoud van de een of andere tekst in de waarheid of een duistere plaats toe te lichten; of werd mij gevraagd hoe sommige schijnbare tegenstrijdigheden opgelost moesten worden. Ik herinner mij, dat ik eens wegens koopmanschap bij de landbouwer P. Kruijthoff aan huis moest wezen. Deze was een welgesteld man, bescheiden en vriendelijk, en die gaarne over de waarheid hoorde spreken. Met dat ik de deur opende, hoorde ik hem zeggen: wij zullen dat aan Hijmans vragen; waarop de andere vriend, een zekere J. de Duitscher, een vroom man, ten antwoord gaf: ‘Wat zal daar een Jood van weten?’ Deze christen zal mij niet gekend hebben, want hij woonde te Oud-Beijerland. Zijn woorden grieden mij echter zeer en hen gegroet hebbende en gezeten zijnde, werd ik in hun gesprek gemengd door een vraag van de landbouwer aan mij: ‘Zeg eens, Hijmans, wat denkt gij van de worsteling van Jakob aan de beek Jabbok met de man, die hij daar ontmoette?’ Ik antwoordde hem met de wedervraag: ‘Wat zal daar een Jood van weten?’ De gastheer zei echter: ‘Trek u dat niet zo aan, Hijmans! Ik weet wel, dat ge ons op de hoogte zult kunnen brengen, indien ge dat wilt doen.’

Ik deelde hem mijn gedachten erover mede. Ik wees hun allereerst op de zonden en ongerechtigheden van Jakob. Op de schuld, die hij op zich geladen had, daar hij moedwillig bedrog gepleegd had aan zijn oude, blinde vader. Op het snood onrecht zijn broeder Ezau aangedaan en op de daarop gevolgde bittere wegen, die de Heere met hem hield door zware bezoeken en kastijdingen over hem te brengen en dit voornamelijk in het huis van zijn schoonvader Laban. Daar kwam hij in zware strijd en bitter lijden en moest hij ondervinden: *Met de maat, waarmede gij meet, zal u weder gemeten worden.* Maar de Heere verlostte hem en leidde hem uit Labans huis, redde hem uit alle nood en gevaar en deed hem optrekken naar Kanaän, naar het huis zijns vaders. Al het hem toebehorende over de beek geholpen hebbende, bleef hij alleen over met zijn God. Daar stelde zich tegenover hem een onbekende man, welke met hem de ganse nacht worstelde en hem niet overmocht. Mijn mening openbaarde ik hun, dat deze worsteling niet zozeer en niet alleen een lichamelijke geweest is, maar allereerst en allermeeft een geestelijke worsteling (Hoséa 12:4 en 5) in gebeden en smekingen tot God, in belijdenis van schuld en zonde. Het was een bukken en buigen voor de troon der genade om vergeving van zonden, om vrede der ziel, om vernieuwde verheffing van des Heeren vriendelijk aangezicht over zich te mogen ontvangen. En de Heere verhoorde hem en hij ging zijns weegs. Dit is een weinig van hetgeen ik hun mededeelde omtrent mijn gedachten over Jakobs worsteling met de Engel des Verbonds.

Alzo begon men meer en meer te bemerken, dat er *christelijke gevoelens* in mij waren omtrent de opvatting van de leer des Bijbels. En daar ik door mijn reizen en trekken meerdere zodanige ontmoetingen had, werd ik er neer door geoefend en leerde ik de Heilige Schriften in doel en strekking beter bevatten. Evenwel veranderden hierdoor mijn beginselen omtrent de godsdienst nog niet. Ik behield hetzelfde onbekeerde, wereldse, zondige hart, bleef voortgaan in mijn natuurlijke blindheid, in mijn ongeloof en zondige weg, bleef voortgaan te leven in begeerlijkheid der ogen, begeerlijkheid des vleses en grootsheid des levens, de wereld met haar zondige vermaken

aanklevende met mijn ganse hart en lust. Toch werd menigmaal mijn ziel bepaald bij het verschrikkelijk einde, dat na zulk een levenswandel mij wachtte en als ik dan aan zulk een toekomst dacht, die gewisselijk komen zou, dan grepen angst en benauwdheid en vreze mij aan.

O, hoe menigmaal, wanneer mijn geweten mij aanklaagde van schuldige bedrijven en zondige handelingen, week de rust mijns harten soms weken achtereen, totdat er weer enige tijd overheen gegaan was en de herinnering eraan verflauwd.

Inmiddels had ik mij zeer beijverd in het onderzoek der Heilige Schriften voort te gaan. En ik gevoelde enige belangstelling om wetenschap en zekerheid te bekomen omtrent de beloften des Heeren aangaande de Messias aan Israël verkondigd door de profeten vanaf Genesis 3 vers is tot de laatste belofte in de profetie van Maléachi. Mijn hart werd zachtens aan zo overtuigd van de waarheid en zekerheid van die profetieën, dat het tenslotte bij mij vaststond: *“De Heere Jezus Christus is de beloofde Messias, is het Zaad der vrouw, dat de slang de kop zou vermorzelen. Die, God zijnde uit God, uit de maagd Maria geboren, de menselijke natuur heeft aangenomen en met Zijn Goddelijke natuur verenigd, God en mens in één Persoon werd, de mens in alles gelijk, uitgenomen de zonde.”*

Maar nu kreeg ik ook te zien, dat de godsdienst van de hedendaagse Joden waarde noch kracht voor mij had, daar hij geen enkele behoefte der ziel kan voldoen, noch enige vrede of rust of troost aan het om der zonden wil verslagen gemoed kan toebrengen. Ik leerde inzien, dat de ganse inrichting van de hedendaagse Joodse eredienst niets anders is dan vormelijke onderhouding van geboden en verboden door vroegere en latere rabbijnen van de Joodse gemeente opgelegd en die door velen van hen stipt worden onderhouden, welke menen daardoor behouden te kunnen worden. Daartoe lezen ook de orthodoxe Joden, zichzelf in hun blindheid misleidende, ijverig in de Talmoed, de boeken genaamd Mischma, Abarbenel en een zeer groot aantal andere rabbinale schriften, vol van menselijke instellingen en van bijgeloof, doch niets, wat enig licht verspreidt over de belofte aangaande de komst van de Christus Gods in het vlees als de beloofde Verlosser en Zaligmaker tot verzoening der zonden. Integendeel, al wat in de profetieën van het Oude Verbond daarop betrekking heeft, wordt verwrongen om wat anders te zeggen en in plaats van de rechte verklaring van Gods beloften in het Oude Verbond geven de rabbijnen oppervlakkige en bijgelovige voorstellingen, waardoor het verstand wordt beziggehouden met verbod van onderscheiden spijzen en gebod van allerlei reinigingen van het lichaam, vormelijke geboden, vasten en zoveel meer, waardoor het hoofd wordt opgevuld, maar het ware levensvoedsel aan het hart onthouden wordt. Alzo bouwt de Jood zich in eigengerechtigheid op, zodat hij meent daardoor recht en aanspraak op de hemel der zaligheid te verkrijgen. Er is niets in de Joodse eredienst, dat erop toegelegd is de mens in eigen oog zondaar voor God te doen worden, of behoefte aan de Messias, de Verlosser en Zaligmaker van de zonden te wekken of aan te kweken. Zij is in tegendeel niets anders dan een dorre, koude en dode vormendienst, die alle kracht mist om de verloren zondaar tot Christus te leiden.

Het Woord Gods, gegeven om ons wijs te maken tot zaligheid en dat God gaf, opdat het zou zijn een lamp voor onze voet en een licht op ons pad, wordt door de rabbijnen omgezet in een onverstaanbaar en menigmaal niets beduidend allerlei en wel door hun kabbalistische uitlegging en verklaring. Alzo ontnemen zij aan dat Woord alle onderwijs naar de mening des Geestes. En in plaats van de lezer hunner geschriften licht in Gods Woord te geven, dat hem tot God en de Heere Jezus Christus zou kunnen leiden en hem zichzelf zondenaar doen kennen als een doemwaardige en doodschuldige, die genade behoeft, doen zij hem nog dieper in de duisternis en de verharding des harten

zinken en hem daardoor troosteloos en reddeloos verloren gaan.

O, welk een grote genade Gods, die mij uit zulk een duisternis en onwetendheid geliefde te redden en uit zulk een blindheid wilde uitleiden door de bestraling des Heiligen Geestes, tot verlichting des verstands, en mij geliefde de kracht Zijner genade tot bekering te schenken. Alzo was de wille Gods mij te leiden tot de erkenning, dat Jezus Christus de te Bethlehem uit de maagd Maria Geborene, de aan de vaderen beloofde Messias is, de Koning Israëls.

Ware het niet verder tot ontdekking met mij gekomen aan mijn schuld voor God, wat zou dan van mijn arme, onbekeerde ziel geworden zijn? Want wat baat de mens de zuiverste belijdenis der waarheid van de weg des heils in Jezus Christus en wat baten de geleerdste beschouwingen en verklaringen der geloofsstukken aangaande des mensen eeuwige behoudenis en de zalige verwachting der ziel, indien men niet wedergeboren is uit de Heilige Geest tot vernieuwing des levens? Al heeft iemand al de kennis en hij heeft de liefde niet, dan is hij niets voor God. Uit het leven des geloofs, uit de geestelijke kennis der ziel komt een Gode welgevallige belijdenis voort, gepaard met nederigheid en ootmoed voor God en een bukken en buigen voor Zijn genadetroon. Een getuigen en belijden met de lippen daarentegen van de zaken Gods en van Zijn dienst, hetgeen niet uit het hart voortkomt, voert tot hoogmoed en zelfverheffing. Dan bedoelt men niet de ere Gods, maar eigen eer, doch geheel in tegenstelling van wat de psalmist ons voorhoudt in Psalm 115:1: *'Niet ons, o HEERE, niet ons, maar Uw Naam geef eer!'*

Indien ik mij niet bedrieg, bleef ik twee jaren in de algemene overtuiging, dat Jezus van Nazareth de Zaligmaker der wereld is, en toch was mijn leven en wandel gewijd aan werelds genot en aan de begeerlijkheden der wereld. Intussen, in 1845 stierf mijn brave vader en moest ik niet alleen in zijn werk treden, maar ook als het hoofd der gehele zaak fungeren, hetgeen mij veel zorg baarde. Het was een groot huisgezin, waarvoor de zorg nu op mij rustte. Doch reeds geruime tijd voor zijn dood was vader te zwak geweest om nog iets te kunnen uitvoeren, zodat het mij bij zijn sterven niet zo geheel vreemd was het beheer over te nemen en de Heere hielp mij. Met mijn gehele hart mocht ik mij uit liefde tot mijn moeder daaraan wijden. Dag en nacht gevoelde ik mij daartoe bereid. En dat viel mij niet zwaar, daar ik wist, dat het mijn dure plicht was. En niet weinig was ik in mijn schik, als moeder zo weltevreden haar genoeg te kennen gaf, dat alles zo goed ging.

Duidelijk bleek het mij ook, dat Gods zegen mijn werk voorspoedig maakte. Tot op de huidige dag heb ik steeds met dank aan God mij verblijd en verheugd, dat de Heere mij getrouwheid, bekwaamheid en plichtsbesef schonk, zodat ik getrouw en eerlijk en met alle macht in het werk van mijn moeder werkte, haar leven mocht veraangenamen en veel mocht doen tot leniging van haar rouw in haar weduwschap. Zij was een brave, deugdzame en teder lievende moeder voor haar kinderen, en al wat ik voor haar deed, was ik aan haar duizendmaal verschuldigd, zodat ik meermalen er vreemd van opzag, dat zo vele kinderen jegens hun ouders als nagelen aan hun doodkist zijn. Laten kinderen, indien zij bij machte en in de gelegenheid zijn hun ouders wel te doen, nimmer denken dat het hun schaden zal. Gewisselijk zal de goedkeuring Gods daarop niet ontbreken, waar Hij immers op Horeb deed horen: 'Eer uw vader en uw moeder, opdat uw dagen verlengd worden in het land, dat u de HEERE uw God geven zal.' Dikwijls wilde moeder mij geschenken geven met het oog op mijn opofferingen voor haar en het huisgezin. Ik moest die weigeren, daar ik voor mijzelf nog een privé-handel dreef en alzo haar ondersteuning en haar giften niet nodig had, terwijl een zekere fierheid mij mede verbood die fan te nemen, hoezeer dit niet altijd naar haar

zin was. O, welk een goedheid Gods is het, als Hij ons leidt en bestuurt en in het hart geeft om onze ouders genoeg te doen. Welk een voorrecht om hen van zware zorgen te mogen en te kunnen ontlasten, voor hen in de bres te mogen treden en zo van onze kinderschuld, die zeer groot is, door onze liefde iets af te doen. Mijn moeder was mede door wat ik noemde zo aan mij verbonden, dat zij bij de eindelijke scheiding, toen ik het ouderlijke huis verliet, in de heftigste droefheid en in tranen badende uitriep: ‘Tot hiertoe heb ik het niet gevoeld dat ik weduwe was, maar nu treft het mij dubbel.’

Nu ben ik genaderd aan het gewichtigste keerpunt in mijn leven; en met heilige ernst vervult mij de gedachte, hoe de Heilige, de Verhevene, de Allerhoogste Zich opmaakte om een tomeloze, tot zijn eeuwig verderf hollende zondaar staande te houden en om te keren op de weg des verderfs, door Zijn Woord aan hem te bevestigen: ‘Ik heb geen lust in den dood des zondaars, maar daarin heb Ik lust, dat de goddeloze zich bekere en leve.’ Hij strekt daartoe Zijn machtige arm tot hem uit om de slavenketen te verbreken, die hem aan de zonde en aan de wil en het werk des satans gekluisterd houdt. Om hem door de koorden Zijner eeuwige nederbuigende zondaarsliefde tot Zich te trekken en hem te leiden naar Zijn eeuwige raad. Om zijn verstand met Goddelijk licht te bestralen, de schellen van zijn ogen weg te nemen en hem te verlichten met Zijn geestelijk licht, opdat hij Hem zou leren kennen en begeren Die, als de gave Gods bij uitnemendheid, in de wereld is gekomen, opdat een iegelijk die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe.

God de Heere helpe mij om het gewichtigste tijdstip in mijn leven naar waarheid te verhalen en schenke mij Zijn indachtigmakende Geest om de wille der zoen- en kruisverdiensten Zijns Zoons en geve mij een heilzame indruk van die onbevattelijke, grenzeloze liefde, uit vrije gunst mij bewezen.

Weldra dan brak de ure aan die de tijd der minne was, de dag van des Heeren welbehagen om de zondaar, dood zijnde door de misdaden en de zonden, uit de dood tot het leven, nit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht over te brengen door Zijn wederbarende genade aan hem te verheerlijken en groot te maken. Aan die zondaar, die rijk en verrijkt in zichzelf geens dings gebrek had, bekend te maken dat hij was arm, ellendig, jammerlijk en naakt. Hij, de eigengerechtigte, moest nog bij ervaring leren, dat zijn beste en uitnemendste werken niet beter waren dan een wegwerpelijk kleed voor God, dan schade en drek. Ja, hij moest leren gans melaats te zijn en onrein van het hoofd tot de voetzolen toe en daarbij beroofd van macht en wil om zich te verbeteren. Want inderdaad, zomin de Moorman zijn huid kan veranderen of een luipaard zijn vlekken, evenmin kan een mens goed doen, die geleerd heeft kwaad te doen.

Het was augustus 1847, dat ik met een broeder en twee zusters de reis deed naar Rotterdam bij gelegenheid van de kermis, om ons daar te vermaken en onze zusters daarmede genoeg te doen. Ik gevoelde mij daar niet opgewekt en ook niet op mijn gemak. Het zou dan ook het laatste kermisfeest zijn dat ik zou bezoeken met hartelijke instemming. Daarbij werd ik treurig gestemd over het lot van een beminnelijk meisje, dat met ons in gezelschap was en de tering had, die reeds zulke vorderingen had gemaakt, dat zij, die nog lust had in zulke vermaken, naar huis gebracht moest worden, terwijl zij spoedig daarna is gestorven. Ik had stof genoeg om de kortstondigheid des levens en de vergankelijkheid der aardse verwachtingen te overdenken. Hoe schoon zij was, hoezeer ook nog pas in de lente van haar leven en hoe zij zich ook mocht vastklemmen aan het bedrieglijke schoon der aarde, weldra

moest ze als een wisse prooi des doods dat alles verliezen. Bij zulke overwegingen kon ik niet langer genieten van al dat ijdele vermaak, en ik was dan ook verheugd dat we de thuisreis aanvingen. Wij keerden per rijtuig terug.

Waarschijnlijk deed ik gedurende deze reis verkoudheid op, want twee dagen daarna werd ik door een zware ziekte (tyfus) op het ziekbed geworpen. Deze ziekte was algemeen verspreid door de gemeente en vele mensen stierven er aan. Ik leed hevige pijn door het hele lichaam van het hoofd tot de voeten. Door de spieren en zenuwen gevoelde ik een onuitstaanbaar lijden. De koorts namen toe, dag noch nacht kon ik rusten, de slaap week van mijn ogen en al spoedig werd mijn toestand levensgevaarlijk. Bij ogenblikken raakte ik mijn bewustzijn kwijt. De dokter, die gekomen was om mij te onderzoeken, zei tot de huisgenoten: 'Indien de patiënt door de middelen tot zweten komt, dan is er hoop, zo niet, dan vrees ik dat de dood er mede gemoeid is.' Als een stem des oordeels en des gericht's sneed mij deze boodschap door de ziel, en ging mij door merg en been. De gedachte greep mij aan: 'Hoe zal het met mij gaan als ik voor God zal verschijnen, voor de vlekkeloos heilige God, de onkreukbaar Rechtvaardige, Die de schuldige geenszins onschuldig houdt en voor de overtreder buiten Christus een verterend Vuur is en een eeuwige Gloed, bij Wie niemand wonen kan?'

Als een gewapend vijandelijk heirleger kwamen mijn zonden, misdaden, schulden en ongerechtigheden tegen mij op, die immers bedreven waren tegen Hem, Die mij van der jeugd aan had gedragen, ja, als met weldaden overladen en mij tot dusverre steeds gezegend had. Daarentegen had ik mij steeds schuldig gemaakt door te doen wat kwaad is in Zijn ogen, door Zijn wetten te verlaten, door Hem in Zijn heilige instellingen door mijn natuurlijke vijandschap te beledigen, te smaden, te lasteren, te vloeken. Mijn schuld werd mij voor ogen gesteld, tot de hemel hoog geklommen, als een schuld van tienduizend talenten, terwijl ik geen penning had om te betalen. Mijn ziel gevoelde dat ze onder het vonnis van het rechtvaardig oordeel lag en beide naar ziel en lichaam was mijn lijden duldeloos, zelfs niet hij benadering te beschrijven.

Onder de talrijke bezoekers die belangstellend naar mij kwamen zien, was een dorpsgenoot, die naar zijn geestesrichting in deze tijd niet anders zou genoemd worden dan volbloed modern en die zich in zijn wandel door en door wereldsgezind betoonde. Deze ongodsdienstige man deed mij de eenvoudige vraag: 'Hoe staat het met u voor de eeuwigheid?' Ik werd door deze vraag geschokt door mijn ganse wezen. Angst en benauwdheid folterden mijn arme ziel. Immers (en dat voelde ik), het zou vreeslijk zijn te vallen in de handen van de levende God.

Uit deze benauwdheid en vreze riep ik de Heere aan. Ik bad en smeekte Hem om genadige vergeving mijner zonden en uitdelging mijner schuld, om ontferming en genade. Ik beleed voor Hem het kwaad dat ik misdreven had. Ik kon niet ophouden met dat te belijden in droefheid, berouw en leedwezen. En Hem aan te lopen als een waterstroom, worstelende om rust, troost en vrede in deze jammerlijke staat. En als een dood- en doemwaardig booswicht boog en bukte ik in het stof en gevoelde mij als een worm en made in mijn nietigheid en onwaardigheid voor de heilige God.

De hevigheid en het gevaar der ziekte nam zeer toe. Met de dag klom de koorts, ik geraakte buiten kennis en werd ijelhoofdig. Zonderlinge visioenen deden zich aan mijn verbeelding voor. Ik zag een verschrikkelijke gevangenis is voor mij met afschuwwekkende poorten, sloten en grendelen. Vreemde mannen traden op mij toe, grepen mij op eenmaal aan, bonden mij en sloten mij in deze gevangenis op. Daar lag ik nu, beroofd van mijn vrijheid in het duister en had geen andere verwachting dan dat ik daar mijn jeugdige leven zou moeten eindigen en in de kracht en de bloei mijner jaren uit het land der levenden zon worden afgesneden. Ik bad en smeekte om vrijheid,

zag uit naar redding en verlangde dat deze of gene redder zich mocht opdoen om mij opening der gevangenis te schenken, mij te verlossen mij in mijn vorige staat te herstellen. Ongedacht en onverwacht stond daar een schoon en vriendelijk man voor mij en vroeg mij: 'Wat is uw verzoek?' Want hij kwam om mij goed te doen. Toen antwoordde ik hem, dat ik wenste verlost te worden uit mijn gevangenschap en tot mijn vorige vrijheid weder te keren. En zie, daar strekte hij zijn hand tot mij uit, leidde mij heen door de deuren, die zich openden en bracht mij naar een sierlijke woning, van alle gerieflijkheden voorzien, waar ik naar de lust en de begeerte mijns harten mocht leven, waar mij niets ontbrak en waar geluk, vrede en aangenaamheid mijn deel was.

En ten tweeden male zag ik een visioen. Er rees namelijk een hoge toren voor mij op, waarop ik mijn aandacht vestigde. Terwijl ik die, onbewust van enig gevaar, stond te bezien, nam mij onverwacht iemand op, stelde mij boven op de toren en liet mij daar staan in het grootst en bangst gevaar, in angst en schrik, terwijl er geen middel te verwachten was tot redding en waarschijnlijk zou niets anders mijn lot zijn dan tot verplettering naar beneden te storten. Een wisse en zekere dood wachtte mij en het angstzweet brak mij uit, waar alles voor mij verloren scheen. Daar zag ik naar beneden en... daar stond een menslievend heer, die uit ontfermend mededogen mij toeriep: laat u los! In uw val zal ik u opvangen en gij zijt gered!' Ik liet mij los, viel naar beneden, werd vriendelijk opgevangen en heengebracht naar een schoon lustoord, welks pracht en heerlijkheid boven alle bedenking was, waar ik van al het goede kon genieten en in blijdschap leven mocht.

Waartoe moer nu het verhaal van deze dingen dienen, daar het wellicht vruchten zijn van een ontstelde verbeelding? Omdat ik eenvoudig en naar waarheid wens te verhalen datgene, dat in de weg des Heeren diende tot toeleiding uit het Jodendom tot de Christus, de enige Weg ten leven, de enige Behouder onzer zielen.

Alhoewel ik in die tijd de betekenis van het boven verhaalde niet begreep, later, zo ik mij niet vergis, werd mij dat tot vertroosting des gemoeds en tot versterking des geloofs in dier voege opgeklaard: Van nature zijn wij slaven der zonde en des duivels en zijn gewillig en vergenoegd die slavenketen te dragen en nochtans in de mening, dat wij vrij en eigen heer en meester zijn en gevoelen ons in die staat van onze dienstbaarheid gelukkig. Vanwege onze blindheid zien en kennen wij niet het vreeslijk lot als het einde van die dienst, dat ons allen aan de eindpaal van ons leven wacht. Want er staat geschreven: *Wijd is de poort en breed is de weg, die ten verderve leidt en velen zijn er, die op denzelve wandelen.* Maar komt de Heere ons aan dat verderf te ontdekken en wat ons naar Zijn Woord te wachten is, dan krijgen we door genade met de staat van vloek en verdoemenis voor eigen hart te doen en onze toestand voor God komt ons dan voor niet ongelijk aan een gevangenis, waaruit van de zijde der gevangenen geen ontkoming denkbaar of mogelijk is. Maar komt nu de Heere Jezus tot de overtuigde en ontdekte zondaar, dan spreekt Hij tot ons door Zijn Woord en door Zijn Geest van verzoening en vrede uit genade om Zijn albetalend zoen- en offerbloed, dat betere dingen spreekt dan Abel. En Hij voert ons uit de staat der gevangenis tot de vrijheid der kinderen Gods, waar we aanvankelijk de gewenste rust verkrijgen, die overblijft voor het volk van God.

Deze beide visioenen merkte ik aan als aanwijzingen, als moedgevingen voor mijn zo hevig bestreden, beangste en bekommerde ziel, opdat ik van de Heere alleen mijn heil en zaligheid verwachten zou, ook dan wanneer van mijn zijde alle hoop zou zijn afgesneden, omdat het immers juist Gods genadewerk is, 'een afgesneden zaak te doen'.

Ik zweefde omtrent veertien dagen tussen leven en dood, doch de Heere had gedachten des vredes over mij en zou dat in mijn oprichting openbaren, want op de achttiende dag van de ziekte kwam de crisis, en wel een gunstige. De koortsen verminderden, de natuur werkte mede met de middelen, het zweet brak door en door Gods barmhartigheid viel ik in een zoete, verkwikkende slaap. Bij het ontwaken waren pijn, smarten en woeligheid verdwenen, mijn kennis en bewustzijn had ik terug en ik was als uit de dood opgestaan. Hoewel onbegrijpelijk zwak zijnde, herstelde ik ook spoedig. De hovenier spaarde de boom, legde er mest om na dezelve omgraven te hebben en wachtte alzo dat hij vruchten dragen zou ter ere van Zijn nooit volprezen Naam.

Maar met de herstelling van het lichaam *nam de ziekte der ziel toe*, heftig toe, en door de onderwijzing des Heiligen Geestes leerde ik kennen, dat ik lang en zwaar gezondigd had, goddeloos van Gods geboden, rechten en inzettingen was afgeweken en geen derzelve had gehouden, maar ze alle overtreden. Ik gevoelde, hoe ik misdaan had tegen de Heilige en Rechtvaardige, Die de schuldige geenszins onschuldig houdt, maar gewisselijk recht doen zal, alzo Hij elke overtreder vergelden zal naar zijn werken, de rechtvaardige doen ingaan in de eeuwige vreugde, de onrechtvaardige in de eeuwige pijn.

Ik leed alzo zwaar, beide naar ziel en naar lichaam, maanden achtereen en mijn ziel werd afgemat en gedrukt door de vrees van eeuwig te moeten verloren gaan. Voortdurend kwam de Heere mij voor in Zijn rechtvaardigheid en heiligheid, alzo dat Hij van Zijn recht geen afstand kan doen. En ik zag voor mij de tienduizend talenten schuld, terwijl ik geen penning had om te betalen. De bloedwreker mij op de hielen, de hel met haar verschrikkelijke en opgesperde kaken voor mij en het gevaar voor mij van elk ogenblik daarvan aangegrepen te worden.

O, welk een desolate toestand te dier tijd! Ik durfde er met niemand over spreken, want ik wist zeker, dat mijn bloedverwanten in vijandschap tegen mij zouden ontsteken, want onder de Joden wil men de Naam van Christus niet horen noemen. Bij het horen van die Naam openbaart zich hun ergernis in de hoogste mate. Daardoor was ik genoodzaakt alleen met God de goede strijd te strijden, en dat is zeker in des Heeren weg ons goed, want het is beter in de hand des Heeren te vallen dan in de handen der mensen, want Hij is barmhartig en genadig en groot van goedertierenheid. Die het werk der bekering in mij aanvankelijk wrocht, Hij liet mij niet alleen in die strijd, maar betoonde aan mij, dat Hij door Zijn almachtige kracht en eeuwige trouw zal voleinden. Hij werpt ze nimmer uit, die tot Hem komen om redding en behoudenis van hun zielen. En dat werd ook bewaarheid aan mij in die grote zielennoed waarin ik verkeerde, en waarin ik meende eeuwig te zullen omkomen. Ik zag daarbij terug op mijn goddeloze, godonterende weg, welke ik klaar en duidelijk beschouwde als een weg des doods en mijzelf kon ik niet anders zien dan als een ter dood verwezene, zonder enige hoop op redding tot zaligheid.

Thans betreurde en veroordeelde ik mijn levensgedrag en mijn wandel van ganser harte en oprecht nam ik mij voor, naar Gods wil te leven, de zonden te haten, te laten en te vlieden, om daardoor des Heeren welgevallen te mogen ontvangen. Door de stipte naleving van Gods wet hoopte ik de verloren vrede en de rust mijner ziel te verkrijgen. Doch ik verstond niet, dat ik daardoor in het verbroken werkverbond de hulp zocht die ik zozeer verlangde, maar nimmer langs deze wettische weg kon verkrijgen. In de staat waarin ik mij toen bevond, van alle zijden in de enge gedreven, zonder enige opening tot uitkomst, is het niet te verwonderen dat mijn zuchten en beden naar boven gingen en de vraag uit de ziel oprees: *'Heere, wat moet ik doen om zalig te worden?'*

En toch werd mij soms weer dat zoeken en bidden als een werk, waardoor ik mijzelf misschien bij God verdienstelijk kon maken. Ik was nog niet ten volle overtuigd dat door de werken der wet geen vlees zal gerechtvaardigd worden voor God. Vandaar dat ik ook weer een weinig hoop schepte om door verbetering van gedrag, zeden en leven, een stiptere onderhouding van Gods geboden en een nauwer leven, het voor de Heere God er beter af te maken. Ik wilde voortaan vlieden van de zonde, afstaan van de wereldse begeerlijkheden, werken, trouw en eerlijk zijn in handel en wandel, onberispelijk zijn in de omgang met familie en dorpsgenoten. Goede voornemens bedacht mijn ziel, en (dat alles om Gods gunst te verwerven) dáártoe wilde ik het aanleggen, dat ik van een vloeker een bidder werd en zelfs in de gesprekken zou openbaren, dat van die tijd aan het leven mij ernst was geworden.

Maar ik werd tevens hoe langer hoe meer sterk uitgedreven tot bidden en smeken. Het was een voortdurend biddend leven, dag en nacht. En wanneer ik mij in het stille late avonduur alleen op mijn leger neerlegde, dan doornatte ik mijn bedstede met mijn tranen en het werd mij dan menigmaal een 'eenzaam met God gemeenzaam'. Alsdan verlevendigde de hope weer eens, daalde enige vrede in mijn ziel neder en kwam er wel eens een straaltje geloof in mij, dat de Heere het op Zijn tijd wél maken zou. Doch dat was niet altijd zo. Het waren korte stonden van verademing, terwijl daarna de strijd opnieuw kwam, vooral wanneer ik ontwaarde, dat mijn verwachting om het voor God beter af te maken bij de hand werd afgebroken en het steunen en leunen daarop mij ontviel. Dan, ja, werd het telkens een vernieuwd vluchten tot de Hoorder des gebeds. En als ik dan ten tijde der schemering of in het nachtelijk uur in een duistere hoek op de zolder of in de tuin tussen de staken van de boonbedden of het veld tussen de hoog opgegroeide korenakkers of elders, waar mij niemand zag of hoorde, mijn hart voor de Heere uitstortte, dan was de Hoorder des gebeds niet altijd een dorre woestijn, noch ook een land van de uiterste wildernis. Dan kon het wel eens zo met mij gesteld zijn, dat ik niet gaarne mijn vorige weg met deze meer zou willen verwisselen, en dan verminderde de vlijmende zielensmart enigszins. Intussen bleef in een uitzien op Hem, Die 'nooddruftigen zal verschonen, aan armen, uit gena, Zijn hulpe ter verlossing tonen.' Van Hem zegt de dichter: *Wie op den hogen God vertrouwt, heeft zeker op geen zand gebouwd.* Hij zal Zijn werk voleinden, al komt de ganse hellemacht met al de vijanden van Gods kinderen ertegenop. Hij laat Zich geen enkele ziel ontscheuren, die Hij ten eeuwigen leven verkoren heeft.

Hoe echter vijanden mij aanvielen, mij bestreden, mij verzochten, mij in vertwijfeling brachten, alle uitkomst en redding mij als afgesneden en onmogelijk voorstelden en mij durfden aanraden, ja, sterk erop aandrongen, dat ik mij met eigen hand het leven zou benemen. Dat heb ik zelfs menigmaal moeten ondervinden. Maar de Heere zij gedankt, Hij was mij een Hulpe in de benauwdheid. Hij hielp mij uit en bewaarde mij krachtig, want nooit miste het, dat, wanneer ik tot zulk een wanhopig bedrijf werd aangezet, dat dan van 's Heeren zijde een sterke voorstelling tot mij kwam, dat achter de dood een eeuwig oordeel ligt; en ik mocht in Gods kracht de verleider der zielen tegenstaan en hij had aan mij niets. In dit zijn werk gelijkt satan op een herdershond, die ja menigmaal de schapen bijt, maar hen daardoor slechts tot de herder drijft. Alzo worden de schapen van de Goede Herder door de aanvallen des satans des te meer uitgedreven om hun toevlucht te nemen tot Hem van Wie Gods Woord ons meldt:

*God is een toevlucht voor de Zijnen;
Hun sterkt', als zij door droefheid kwijnen;
Zij werden steeds Zijn hulp gewaar
In zielsbenauwdheid, in gevaar.*

De vorst der duisternis heeft slechts een verleende macht; daardoor wordt mede Gods

eeuwige raad uitgevoerd en verheerlijkt, het heil van Gods kinderen bevordert en hun vertrouwen gewekt en versterkt in de Heere, Die hen verlost en uithelpt, ook uit de listige omleidingen des satans. Ja gewisselijk, Hij redt ze uit alle noden. Het water moge hen tot aan de lippen komen, er over komen zal het niet. Dan klinkt Zijn machtig bevel: ‘Tot hiertoe en niet verder!’ En die Hij liefheeft, die heeft Hij lief tot het einde.

O, hoe dikwijls was ik afgunstig in mijn hooggaande zielenstrijd op de dieren zoals paarden, koeien, ja padden, spinnen enzovoort, daar deze na hun dood geen ziel te verliezen hadden, gelijk ik. Een ziel, die voor eeuwig verloren kon gaan en voor welke ik nog zo weinig hoop op behoudenis had, zodat ik menigmaal twistte met de Hemelheer, mijn Maker, dat Hij mij alzo gemaakt had en niet zoals mijn begeerte was. Trouwens, in onze blindheid, in de duisternis van onze harten en in onze natuurlijke vijandschap tegen God leggen wij eerder de schuld op de Heere dan zelf schuldenaar te worden en spreken alsdan gelijk Adam na de val: ‘De vrouw, die Gij bij mij gegeven hebt, die heeft mij van dien boom gegeven en ik heb gegeten.’ O, wat moet er al niet gebeuren voordat een overtuigde, aan zichzelf ontdekte zondaar het de Heere gewonnen geeft, in de schuld valt, zijn zonden Hem belijdt en zich op genade als een veroordeelde overgeeft om zich te laten zaligen. Ja! ...

*Zalig hij, die in dit leven,
Jacobs God ter hulpe heeft!
Hij, die, door den nood gedreven,
Zich tot Hem om troost begeeft;
Die zijn hoop in ‘t hachlijkst lot
Vestigt op den HEER’, zijn God.*

Daar zal en daar moet het heen met al Gods kinderen. Zij moeten alles verliezen, waarop buiten God hun redding gebouwd is, opdat ze niets hebben in zichzelf waarin ze zouden kunnen roemen, want alle roem is uitgesloten, opdat de roem alleen Godes zij.

Onder biddend opzien tot en uitzien naar God om leiding, getrouwheid en onderwijzing des Heiligen Geestes gingen weer weken voorbij. Weken van droefheid en tranen, zodat ik met de dag vermagerde, bijna niet at en de moed niet meer had vanwege het gevoel van mijn onwaardigheid om mij behoorlijk te kleden. Alles was door de zonde verbeurd, ik had een walg aan al wat sierlijk was, ik kon het niet meer met genoeg dragen. Het werd mij een tegenstrijdigheid, dat de mens in de staat der rechtheid het pronkjuweel van Gods schepping en met Zijn deugdenbeeld versierd, in zijn naaktheid een lust was in des Heeren ogen, maar nu gezondigd hebbende en zich schamende, om deze naaktheid schandklederen dragen moet, die hem telkens herinneren moeten aan zijn zonde. Maar nog tegenstrijdiger, dat diezelfde mens daarvan pronk-, ja spotklederen maakt om zich daarop te verhovaardigen. Ik kon of durfde mij ook generlei geoorloofd vermaak toestaan, gevoelde mij te onwaardig om de zegeningen Gods te gebruiken, die Hij mij geliefde te schenken. En ze hadden ook door het gezicht in een duistere toekomst hun waarde voor mij verloren.

Daarbij bezwaarde mij tevens de vrees, dat ik wellicht uit zwakheid in de aangevangen strijd niet standvastig zou blijven, omdat ik niet anders dan met beving kon denken aan de eventuele scheiding die mij te wachten stond van allen, die mij dierbaar waren. Wat moest er toch veel verloochend en verlaten worden! Wat al geduld en geleden worden! Ik kon niet gerust zijn, want ik vreesde, daartoe niet in staat te wezen. Uit die vrees smeekte ik de Heere vurig om mij te helpen en bij te

staan, dat ik mocht overwinnen in Zijn kracht. Wat zielsworstelingen! En die nog sterker werden door de aanvallen des satans, die zijn vurige pijlen op mij afschoot, opdat ik verschrikt tot zijn dienst zou wederkeren. Maar God stond mij bij en was geen ledig aanschouwer ook van deze toestand mijner ziel en Hij deed mij ervaren: 'Bij de Heere is raad en sterkte en overvloeiende verlossing.'

Hij toonde dat mij in die nacht, dat ik mij ter ruste gelegd had op mijn bed en het geheel donker was in de kamer. Daar daalde van de hemel een ongekende kalmte en vrede in mijn ziel neder, die alle verstand te boven gaat en er verspreidde zich een licht om mij heen, dat de glans en de schoonheid en heerlijkheid der zon verre te boven ging. En een niet uit te spreken noch te bevatten zaligheid vervulde mijn hart en deze woorden kwamen duidelijk en klaar tot mij: 'Niemand zal in eeuwigheid u uit Mijn hand rukken!' (Joh. 10:28). En enige tijd later onder dezelfde tekenen sprak de Heere weder tot mij: ***Niemand zal in eeuwigheid u uit Mijn hand rukken noch uit de hand Mijns Vaders.***

Toen ik mij had nedergelegd, verhief zich mijn verslagen en verbroken hart hemelwaarts in zuchten en in kermen, daar ik dag en nacht des Hoogsten bijstand wachtte. En nu had ik vanuit de hoge hemel antwoord ontvangen! Nu wist ik wat God mij zou doen en hetwelk geen schepsel zou kunnen keren; Zijn raad zal bestaan en Hij zal al Zijn welbehagen doen.

O, in die ogenblikken was ik opgetogen van zielenvreugde en blijdschap, in de volle genieting van deze uitvloeiende daad der liefde Gods in mijn ziel, en ik bad Hem om mijn ziel tot Zich te nemen. Ja, dat gezicht, zo hemels, zo zalig, had mijn gestel zo aangedaan, dat ik mij 's morgens naar het lichaam zeer verzwakt gevoelde en deze geestelijke ervaring kan in geen bewoordingen gebracht, noch geopenbaard worden.

Deze dingen mogen de werelddienaar als dwaas, de zondeslaaf ongelooflijk, de vijand van het genadeleven bespottelijk voorkomen, aan Gods kinderen zijn ze echter in meerdere of in mindere mate niet vreemd. Velen onder hen zullen er wel kennis aan hebben en ook weten, hoe hun ziel daardoor is bemoedigd en getroost geworden. Ook ik mocht hierdoor een gezegende en heilzame versterking in het geloof in Jezus Christus ontvangen en vertrouwd, dat door Zijn lijden en dood ook voor mij verzoening was verworven en aangebracht, waardoor de liefde tot Hem in mij sterk toenam en ik verheugd en verblijd mijn weg mocht bewandelen.

Zo nu en dan nam ik de vrijmoedigheid door de drang van de liefde des harten tot de kinderen Gods, enigen onder hen te bezoeken en met hen te spreken over wat Hij ons deed ondervinden in de weg der bekering ten leven. Over de strijd die we hadden te strijden en over de hoop en het vertrouwen welke ons geschonken werden, dat de Heere uithelpen en volkomen verlossing schenken zon. En zo wekten we elkander op, op 's Heeren beloftenissen ons te gronden, waarop steunende Gods volk nimmer beschaamd uitkomt. Door deze samensprekingen en deze omgang met vrienden en vriendinnen genoot ik veel vertroosting en bemoediging in mijn druk. Ook uit hun ervaring en hun onderricht werd mij de waarheid, die uit God is, duidelijker en klaarder, zodat ik met doel en strekking daarvan beter bekendgemaakt werd, hoewel ik onder die vriendjes er sommigen heb ontmoet, die ik vanwege hun bijgelovige denkbeelden, vreemde gezichten, uit de lucht gegrepen wonderen, enzovoort, verslagen moest aanzien, omdat die onnozele mensen daarop het meest als grondslag hun zaligheid bouwden. Ik trachtte die mensen met alle ernst daarover te onderhouden, hun duidelijk te maken dat zulke dingen voor de mollen en vleermuizen geworpen moesten worden en de Heere Zijn kinderen door Zijn Geest en Zijn Woord leert en niet door fabelen en bijgeloof. Maar ik verzeker u, dat is geen licht werk om

aan te vatten. Er behoort moed toe en geduld en meestentijds schijnt het onvruchtbaar en nutteloos werk, want men wil de speelpoppen niet kwijt, en dan alleen zal men voor de zodanigen nuttig zijn, als de Heere door Zijn Geest medewerkt.

Onze godvruchtige oudjes in vorige jaren merkten, hierop ziende, wel eens op dat het er veel op aankomt, als een kind welgeschapen ter wereld komt, of het een goede, bekwame baker ter verpleging krijgt. Een slechte kan maken, dat zulk een kind voor het hele leven ongelukkig kan zijn.

Mij heeft de omgang met zulke onkundige luitjes niet geschaad, maar veel meer opgewekt om te trachten de klippen van onkunde en bijgeloof te mijden en mij te laten leiden en onderwijzen door het licht van Gods Woord. Ik kreeg ook verkeer met Godvrezenden onder de Afgescheidenen, doch onze samensprekingen droegen nimmer een kerkistisch karakter. Trouwens, ik heb nooit begeerd veel over de kerk te spreken, nog minder erover te twisten, want dat geeft veelal hete hoofden, koude harten. Onze besprekingen waren meest over dat grote goed, dat de Heere heeft weggelegd voor degenen die Hem vrezen en over de liefde Gods, aan ons betoond, doordat Hij ons getrokken had uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht, opdat wij zouden roemen de deugden van Hem, Die ons deze genade bewezen had en ons te sterk en te machtig was geworden, zodat wij ons aan Zijn leiding mochten overgeven en in die weg door Zijn genade wensten te wandelen. En wanneer de Heere Zich verwaardigde in ons midden te komen en we ons in Zijn tegenwoordigheid mochten verblijden, dan werd mijn vertrouwen wel eens weer versterkt, dat de Almachtige doen kan hetgeen Hem behaagt en Zijn arm kind steunt en sterkt en leidt naar Zijn raad en eindelijk opneemt in heerlijkheid.

Nu werd het in onze gemeente een openbaar geheim, wat in mijn binnenste aangaande mijn godsdienstige stellingen en beginselen omging. Aan vrienden en vijanden werd het bekend en het kon dus voor mijn huisgenoten niet verborgen blijven, temeer daar het gezin talrijk van leden was. Met hen had ik hierover nog niet gesproken en ik was dan ook uiterlijk mijn godsdienstige plechtigheden en ceremoniën als vroeger blijven waarnemen, hoewel bezwaard van hart en met weerzin, enkel voor de schijn, omdat ik om der bloedverwanten wille er niet mee durfde breken. Doch ik was ten volle overtuigd, dat het instellingen van mensen waren, die alle grond van bestaan misten, alsook de kracht der waarheid en des zaligmakenden geloofs. Vandaar dat ik nog niet op rozen wandelde, hetwelk mij spoedig zou blijken en zich openbaren. Ik voelde wat in aantocht was en verkeerde onder de indruk van hetgeen mij wachtte. Ik zocht voortdurend des Heeren hulp en bijstand, welke Hij mij dan ook niet liet ontbreken. ‘Ken den Heere in al uw wegen, en Hij zal uw paden recht maken’, zo spreekt de Heere in Zijn Woord, en kunnen we ook met onszelf bedrogen uitkomen, met de beloften Gods nimmer, want wat Hij belooft, doet Hij. Dat we dat allen meerder leerden beseffen en op Zijn Woord betrouwden, op dat Woord Gods, dat blijft tot in eeuwigheid! Wij zonden het ervaren, als wij de goede God maar gans durfden laten zorgen en in het gevoel van onze steile afhankelijkheid ons op Hem met al onze kommer en zorg, met al onze moeite en strijd verlaten, ... we zouden het ervaren, dat Hij uithelpt op Zijn tijd, naar Zijn wil en in Zijn weg uit alle noden van ziel en lichaam. Ja, indien dat niet zo was, dan zou men bezwijken op de weg. Maar ziende op des Heeren macht en trouw, zingt de gelovige christen:

Zo ik niet had geloofd, dat in dit leven

Mijn ziel Gods gunst en hulp genieten zou,

Mijn God, waar was mijn hoop, mijn moed, gebleven?

Ik was vergaan in al mijn smart en rouw.

Doch Hem ontbreekt het noch aan macht, noch aan liefde. En wanneer de gelovigen in wegen van beproeving geleid worden, dan zijn dat voor hen geen zaken van vreugde maar van droefheid, doch daarna werken ze een vreedzame vrucht der gerechtigheid dengenen, die er door geoefend worden.

En nu brak in het laatst van november 1847 de voor mij zo gewichtige dag aan, waartegen ik lang had opgezien, maar die ik niet ontgaan kon, de dag waarop ik namelijk aan mijn huisgenoten mijn godsdienstige gevoelens moest openbaren *en van de Heere Jezus Christus moest getuigen als van de enige Naam gegeven tot zaligheid.*

Op een avond, toen ik met een oudere broer te bed lag, vroeg deze mij, wat de reden was dat ik zo geheel anders was dan vroeger. Hij wenste dat wel te mogen vernemen. Maar omdat de vraag zo onverwacht tot mij kwam, zei ik, dat ik op dat ogenblik hem daarop niet antwoorden kon. De andere dag moest ik zeer vroeg op en mijn arbeid was buiten de gemeente. Terwijl ik nu alleen op de weg was in nachtelijk duister en storeloze stilte, was ik in de geest zeer werkzaam met mijn God, erkende ik Zijn grenzeloze liefde aan mij betoond en gevoelde ik krachtig des Heeren eis en mijn schuldige plicht om voor Zijn Naam en zaak uit te komen. Met kracht en klem werd ik bepaald hij deze woorden: ‘Die vader of moeder, vrouw of kinderen, broeders of zusters liefheeft boven Mij, is Mijns niet waardig!’ En dan weder: ‘Wie Mij verloochend zal hebben voor de mensen, dien zal Ik ook verloochenen voor Mijn Vader, Die in de hemelen is!’ Vooral dacht ik aan het bevel aan Abraham gegeven, toen hij nog in Ur der Chaldeeën was en de Heere tot hem sprak: ‘Abram! Ga uit uw land en uit uw maagschap en uit uws vaders huis naar het land dat Ik u wijzen zal!’ En deze Godsspraken waren mij als met vurige letteren in de ziel geschreven, zodat ik er niet los van komen kon en ze mij geen rust lieten. Ik werd geslingerd tussen allerlei voornemens en plannen, en kon maar geen vast standpunt bekomen, waaraan ik mij bepaald houden kon.

Zo bleef het die hele dag totdat onder al dat overdenken en mediteren met God in deze mijn moeilijke omstandigheden de woning bereikt was en ik dezelve binnentrad. Nu werd ik geheel van mijn droefheid en bittere zielensmart overmeesterd en gelijk de sterke stroom dijken en dammen doet overlopen, zo barstte mijn lang ingehouden smart los in zuchten, tranen, kermen en wenen en het ging mij gelijk Jozef in het midden van zijn broeders, toen hij zich aan hen bekendmaakte en luidkeels weende. Met dat onderscheid, dat hij hun een blijde en ik aan de mijnen een voor hen zeer droevige boodschap te brengen had. Op het horen van wat mij gebeurde, stormde mijn goede brave moeder naar binnen, verplet, verslagen en met loshangende haren, die in ere grijs geworden waren. Als in wanhoop staarde ze mij aan en vroeg, wat toch wel de reden mocht zijn van deze mijn droevige staat.

En toen ik van Boven steun, kracht en vrijmoedigheid mocht verkrijgen om haar rond en oprecht, zonder achterhouden met mijn zielsovertuiging bekend te maken, dat ik geloofde dat Jezus Christus mijn enige Borg en Zaligmaker was, in Wie al mijn zonden mij vergeven waren en in Wie ik vrede had gevonden voor mijn ziel, toen openbaarde zich bij haar een onbeschrijflijke smart. Handenwringend gilte zij haar ontsteltenis uit, jammerde, bad en smeekte mij, van deze mijn dwaling terug te willen komen, opdat ik niet eeuwige schande over mijn bloedverwanten brengen zou en niet met smart en droefheid haar grijze haren zou doen ten grave dalen. Alsof dat nog geen leed genoeg voor mij was, kwamen daar de beden van mijn broeders en zusters bij, waarmee ze mij als overstroonden, om toch maar het geloof mijner voorvaderen getrouw te blijven aanhangen. De zwaarte van het zielenleed overstelpde mij. Hun

tranen en klachten doorsneden mij het hart en ik werd inwendig zeer sterk aangevallen met de gedachte, dat allicht het leven van mijn moeder ermee gemoeid kon zijn, en dat door mij!?

Nu kwam het erop aan om te kiezen tussen de dienst der wereld en de dienst van God, tussen Belial en Christus, maar God stond aan mijn zijde.

Hij ondersteunde mij, als het leed mij genaakte. Mijn geschokte zenuwen bedaarden en met kalmte deelde ik hun mede, hoe ik thans een geheel andere inleiding en een heel ander gezicht in Gods Woord had mogen ontvangen als een openbaring voor mijn hart. Ik deelde mede, hoe ik had leren zien, dat de vervulling van 's Heeren beloften aan Zijn oude volk Israël gedaan aangaande de komst van Christus in het vlees reeds voor achttien eeuwen is geschied. Dat de oude bedeling is vervangen door de nieuwe of nieuwtestamentische bedeling, daar Christus als het Hoofd Zijner gemeente op aarde verschenen is, en dat nu de offerdienst en al de ceremoniën, welke als een schaduwdienst op Hem zagen en Oud-Israël op Hem wijzen moesten, met Zijn komst in het vlees waren afgeschaft. Na aldus met hen over de beginselen en overtuigingen van mijn gemoed (waarvan ik zo-even slechts kort gewaagde) gesproken te hebben, zond mijn moeder naar Numansdorp om een oudere broeder te ontbieden. Deze kwam en met hem een vriend mijner jeugd, met mijn gevoelens bekend en daarmee verenigd. Mijn broeder begon een gesprek over de voor de familie zo ernstige toestand, waarin ze gebracht zouden worden door de naar hun mening zo dwaze stap, die ik stond te doen. Want ik was in die ogenblikken vastbesloten om niet van mijn standpunt af te wijken, maar beslist mijn eenmaal gedane keuze op te volgen en liever met Gods volk de smaadheid des kruises te dragen dan de schatten der wereld te begeren. En ik was bereid om, als het zijn moest, zo spoedig mogelijk de ouderlijke woning te verlaten.

Nog op de dag van heden, wanneer ik mij in mijn gedachten teruggeplaatst zie in de positie waarin ik mij destijds bevond, verwondert het mij zeer dat God mij de kracht en de zelfverloochening in die mate geliefde te schenken, dat ik gaarne dadelijk had willen vertrekken om met de gemeente in het huis des gebeds te kunnen opgaan en met hen die de Heere vrezen, te leven en te verkeren.

Niet zonder reden verwondert mij deze mijn gemoedsgesteldheid. Men bedenke, ik moest een dierbare, door mij zeer beminde moeder, die sterk aan mij gehecht was, en al mijn geliefde broeders en zusters, bloedverwanten en vrienden verlaten, en daarbij een onovertreffbare verzorging voor al mijn lichamelijke behoeften opgeven. Ik zie daarbij nog op de volkomen tevredenheid van mijn huisgenoten in de besturing van alles wat mij was opgedragen en toebetrouwd, want de zaak ging onder de zegen Gods vooruit. Tevens had ik mij af te vragen: Wie zal mij, als ik vertrokken zal zijn, vervangen? Zal de zaak naar eis bestuurd en goed waargenomen kunnen worden? Ook moest ik scheiden van mijn geboorte- en woonplaats, die mij na aan het hart lag, waaraan ik zeer gehecht was en waarin ik vele en innige vrienden had, met wie ik genoeglijke omgang had gekregen en veel had mogen genieten in de nabijheid en gemeenschap Gods onder de bespreking van Zijn leidingen met Zijn bondsvolk hier op aarde. En van dat alles moest ik scheiden. Doch de gedachte daaraan kon mij niet van mijn voornemen afbrengen.

Nochtans bleek het spoedig, dat des Heeren tijd nog niet daar was, en des profeten woord in de Naam zijns Zenders tot Israël gesproken, altijd waar blijft: 'Want gelijk de hemelen hoger zijn dan de aarde, alzo zijn Mijn wegen hoger dan uw wegen, en Mijn gedachten dan ulieder gedachten.' Ik moest nog gedurende twee jaren van oefening en beproeving blijven, waar ik was. Nadat we (namelijk, mijn familie en ik) enigszins tot kalmte waren gekomen, nodigde mij de vriend, die met mijn broeder was

meegekomen, uit om mij met hem een weinig naar buiten te begeven, want hij moest mij iets mededelen aangaande een vriend van ons beiden, een godvrezende en teer levende man, die hij te Hellevoetsluis had gesproken; een man, die met mijn zielstoestand goed bekend was.

Mijn vriend had aan die man medegedeeld, dat ik op het punt stond het Jodendom te verlaten en tot het christendom over te gaan, overeenkomstig de volle overtuiging en keuze van mijn hart. En nu had deze man aan mijn vriend opgedragen, mij vooral te waarschuwen voor overijling, opdat ik niet in eigen kracht zulk een stap zou doen, maar des Heeren tijd zou afwachten. Mocht deze waarschuwing de lezer wellicht onbeduidend toeschijnen, voor mij was zij van groot gewicht, want het had niet minder ten gevolge dan dat ik nog twee jaren bleef, waar ik was. Die medegedeelde woorden vielen mij namelijk als een molensteen op het hart en ik ervaarde de verlamme invloed die ze op mij maakten in hoge mate. Daar lagen mijn voorgenomen plannen. Door twijfelingen geslingerd, kwam het mij voor dat, indien ik buiten de weg des Heeren ging, ik geen zegen of voorspoed van Hem kon verwachten. Ik dunde ook niet vertrouwend optrekken, indien ik mij niet overtuigd mocht houden dat de Heere met mij trekken zou. Alzo ontzonken mij de kracht en de moed, verflauwde de liefde en in mijn standvastigheid was een grote bres geschoten. Z

zodra ik weer in huis gekomen was, bestormden de bedroefde huisgenoten mij met vernieuwde aandrang en baden mij om toch af te zien van zulke ontzettende dwalingen, zozeer afwijkende van de Israëlitische godsverering. Ik moest er althans geen uitvoering aan geven en mij, al was het dan in schijn, bij het uiterlijke van die godsdienst houden, gelijk tot hiertoe plaatsgehad had, en alzo bij hen blijven. Gelijk een zwak riet was ik in die ure niet bestand tegen hun aandrang, zodat ik, ziende op hun beden, ja, smekingen en bewogen door hun tranen en hun bittere droefheid mij liet overhalen tot de belofte om zolang bij hen te zullen blijven, als mij zulks doenlijk zou zijn, en gelijk vroeger mij aan de zaak van mijn moeder te blijven toewijden.

Nu trad ik *een tijdperk in uiterst moeilijk* en bezwarend voor het gemoed, doch van achteren bezien, zeer nuttig tot de opleiding van mijn ziel, daar ik nodig had meer verloochend te worden aan mijzelf en aan alle schepselen. Veel in mij moest afgebroken en veel moest aangeleerd worden, wat we in de weg des geloofs moeten kennen. Vooral nodig te kennen is ook onze algehele onmacht en krachteloosheid tot enig goed en onze geneigdheid tot alle kwaad.

Ik legde mij sterk toe op het onderzoek der christelijke leer in haar grondwaarheden. Daartoe gaven mij deze en gene van mijn vrienden gaarne van hun boeken te leen en gaven mij uitlegging en verklaring van bijbelteksten, die voor mij duister waren om te verstaan. Zij hadden van hun zijde in mij een ijverige en belangstellende leerling, want ik was begerig om toe te nemen in de kennis van de weg des heils en der zaligheid in Jezus Christus. En daartoe bezocht ik ook te meer het vrome volk, om door samenspreking over de dingen Gods in vele leerstukken nuttige en nodige onderwijzing te ontvangen. Dat alles beliefdde de Heere voor mij ten zegen te doen gedijen, zodat ik dieper ingeleid werd in zelfkennis, ik meer mijn verlorenheid in mijzelf leerde kennen en daarnevens ook meer in mijn binnenste de noodzakelijkheid, de dierbaarheid en de onmisbaarheid van Christus ondervond. Ik leerde meer alle hoop in eigen werk te verliezen en alleen mijn vertrouwen te stellen op de zoenarbeid van onze Heiland als Borg en Zaligmaker. Ook gaf de Heere mij vrijmoedigheid om in de gezelschappen te gaan van die de Heere vreesden en onder hun gesprekken neder te zitten, wanneer er over God en Zijn dienst en over de ondervinding van hun zielen gesproken werd.

Toch kan ik niet verzwijgen, dat deze gesprekken niet altijd opleidend tot het goede waren noch nuttig tot onderwijzing. Dikwijls trof ik mensen aan die het liefst spraken over de weg van hun bekering, evenals anderen, die daar bij voorkeur over hoorden spreken. Daar kwamen dan verhalen over bovennatuurlijke visioenen, vreemde verschijningen van geesten, van ongelooflijke wonderen met hen geschied, zo naar de ziel als naar het lichaam. Daarbij verschrikkelijke dromen, huiveringwekkende gezichten, spoken, enzovoort. Anderen verkondigden meer de christen dan de Christus, zochten hun troost, rust en vrede meer in de bovengemelde zaken en in gemoedsbevindingen dan in de zoen- en kruisverdiensten en in de borggerechtigheid van onze dierbare Verlosser, meer in hetgeen de Zaligmaker in hen dan voor hen gedaan had. De liefderijke God gaf mij licht en klaarheid in de dwalingen van die lieden en behoedde in Zijn barmhartigheid mij ervoor op deze klippen te stranden. Indien ik de vrijmoedigheid had aan deze minkundigen aan te wijzen, hoe gevaarlijk deze dingen waren voor de ziel, dan werd men er gewoonlijk boos om. Ik mocht evenwel ook hen leren ontmoeten, onder wier stichtelijke voordrachten en samensprekingen heerlijke en zalige verruiming voor mijn ziel door mij genoten werd en ik kreeg dan wel eens beslist te geloven, dat ik de Heere toebehoorde en eeuwig met Hem in de hemel der zaligheid zijn zou.

In deze tijd ging het mij enigszins als met de blinde Bartimeüs, die aan de weg bij Jericho zat en bedelde, waar hij hoorde dat Jezus van Nazareth voorbij kwam, en tot Hem begon te roepen: 'Heere, Gij Zoon Davids! Ontferm U mijner!' Er waren er, die deze ellendige troostrijk toeriepen: 'houd moed, de Meester roept u!' Maar er waren ook verhindersaars, die hem bestrafden, opdat hij zwijgen zou. Zo ging het ook mij. Al spoedig waren er christenen en Joden, die mij bestrafden en trachtten mij tot zwijgen te brengen. Ik ontwaarde namelijk spoedig, dat sommige christenen wel van Christus wilden horen, maar niet van Christus en Die gekruist.

Ik herinner mij, dat ik in mijn geboorteplaats bij een notaris' een boodschap had te verrichten. Mijnheer sprak mij eens aan over mijn godsdienstige overtuiging en wel bijzonder over het leerstuk der Drie-eenheid, waarmede hij geen vrede had. En wel omdat hij het voor dwaasheid achtte, dat men stellen zou dat deze Drie Een en Eén Drie zou zijn, terwijl hij meende, dat toen zulke dingen, die men met het verstand niet begrijpen kan, ook niet behoeft aan te nemen.

Ik gaf hem daarop ten antwoord, dat een kundig Christenbelijder niet stelt, dat drie één en één drie is, maar belijdt: Er is een Goddelijk Wezen en drie Personen in dat Wezen, God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest. En dat is een verborgenheid, welke niet door het verstand kan begrepen worden, maar door het geloof moet worden aangenomen en ook aangenomen wordt, omdat de Heilige Schrift haar duidelijk leert en wij ons verstand in gehoorzaamheid des geloofs onder Gods Woord hebben gevangen te geven.

Mij werd gevraagd of het niet beter zou zijn (opdat men niet zondige) Christus in Zijn Godheid te erkennen en Hem als zodanig te aanbidden, te eren en de hulde onzer harten te brengen. Wanneer Hij dan waarlijk God en mens in één Persoon zou zijn, zo meende men, dan ontving Hij de aan Hem verschuldigde eerbewijzing, en zo niet, dan kon het geen zonde zijn, indien men aan Jezus deze eer bewezen had, al ware Hij dan ook een bloot mens en niet meer.

Met zulk een mening kon ik mij gans niet verenigen, want van tweeën een: Is de Heere Jezus God en mens in één Persoon en ik breng Hem de aanbidding, de eer en hulde mijner ziele niet, dan geef ik de Christus niet wat Hem toekomt als de Zoon Gods en doe tekort aan de openbaring Gods in die Christus, alzo deswege

strafschuldig. Is echter de Heere Jezus een bloot mens en niet meer, dan ben ik een afgodendienaar (want ik maak mij dan naast God een afgod) wanneer ik Hem bovengenoemde Goddelijke eerbewijzen toebreng.

Zo sprak ik met die man en zijn huisgenoten. Men heeft gezien en mij medegedeeld dat, toen men mij uitliet, zij met mij de spot dreven. Bij Joden geschiedde dit meermalen en ik verwonderde er mij niet over. Maar te smartelijker was het voor mij, nu ook te moeten leren hoe christenen (zij althans die deze naam dragen) tegenhouders en verhindersaars op de weg naar Christus zijn. Zo moest ik dan stuk voor stuk de mens verliezen om alleen in Christus mijn steun en sterkte te vinden. Door dat alles werd ik dikwerf gedrongen moeilijke twistgesprekken te voeren, maar ik mocht steeds verwaardigd worden om in de kracht Gods getuigenis te geven van Zijn genade, in Christus verheerlijkt tot heil van Zijn uitverkoren gunstvolk.

Mijn huisgenoten behandelden mij in liefde, lieten mij vrij om te gaan en te verkeren, waar en met wie ik wilde. Ik vond daarin geen tegenstand en men vroeg dienaangaande ook geen rekenschap van mij, maar wel werden er aanmerkingen gemaakt over mijn losheid in het waarnemen en bijwonen der huiselijke ceremoniën en het niet waarden der kerkelijke plechtigheden. Immers (en dat kon niet verborgen blijven) dat alles werd mij hoe langer hoe meer zinledig, zodat ik er geen nuttigheid en geen stichting meer in vinden kon. Des te sterker gevoelde ik mij echter gedrongen in geest en in waarheid de Heere te dienen, met mijn zielsnoden naar Hem te gaan, van Hem af te hangen en mijn tijdelijk zowel als mijn eeuwig geluk door het geloof van Hem te wachten.

Daarover ontving ik deze tijd *een brief van mijn oudste broeder uit Brielle*, welks inhoud was om mij te wijzen op het verkeerde pad, waarop ik mij had begeven. Het zou, schreef hij mij, indien ik verder in mijn dwalingen voortging, tot mijn ongeluk, tot smart der bloedverwanten en tot schande van de naam mijns overledenen vaders strekken. Hij bad mij daarom dat, indien ik niet meer van harte de Israëlitische religie kon waarnemen, ik het dan toch maar naar de vorm voor andere geloofsgenoten en om der familie wil zou doen. Hij meende dat ik daartoe volle vrijheid in Gods Woord vond en wees mij op 2 Koningen 5:18 en 19: ‘in deze zaak vergeve de HEERE uw knecht: Wanneer mijn heer in het huis van Rimmon gaan zal om zich daar reder te buigen, en hij op mijn hand leunen zal en ik mij in het huis van Rimmon nederbuigen zal; als ik mij also nederbuigen zal in het huis van Rimmon, de HEERE vergeve toch uw knecht in deze zaak. En hij zeide tot hem: Ga in vrede.’

Doch dit aangevoerde geval van de Syrische hoofdman met de profeet Elisa bracht geen verzwakking in mijn overtuiging teweeg. Tegenover dit wat mijn broeder aanvoerde, stelde ik hem per brief, wat geschreven staat 1 Koningen 18:21: ‘Toen naderde Elia tot het ganse volk en zeide: Hoe lang hinkt gij op twee gedachten? Zo de HEERE God is, volgt Hem na, en zo het Baäl is, volgt hem na!’ Uit de diepste grond van mijn hart beled ik hem beslist, dat ik onwankelbaar wenste te blijven, ondanks alle bestrijding en tegenstand. Mijn broeder echter liet niet los, doch desniettegenstaande en ondanks de veelvuldige pogingen, die ook door vele andere Israëlieten aangewend werden om door twistgesprekken mij van mijn overtuiging af te brengen en tot de hunne te doen wederkeren, baatte hun dit alles niets en werd ik door genade versterkt in mijn nieuwe verwachtingen en in die hope, dat ik in de kracht Gods door het geloof bewaard zou worden tot de zaligheid die bereid is om geopenbaard te worden ter bekwaamer tijd.

Ik ontving weer een brief van dezelfde broeder, waarin hij mij vriendelijk, ook uit

naam der ganse familie, het verzoek deed, dat ik er in zou toestemmen om met hem en nog een broeder naar *'s-Gravenhage* te gaan, ten einde daar met de hoogerwaarde heer *Opperrabbijn* over mijn gemoedsbezwaren te spreken. Zij stelden zich voor, dat de hooggeleerde heer zeker wel zoveel invloed op mij zou kunnen uitoefenen, dat het misleide en dwalende schaap tot de ware kudde zou terugkeren. Alhoewel ik daartoe niet de minste genegenheid gevoelde, meende ik dit niet te mogen weigeren, maar hun daarin ter wille te moeten zijn. Eensdeels om het vermoeden bij hen weg te nemen als zou deze mijn veranderde godsdienstige overtuiging voortvloeien uit verleiding door anderen op mij uitgeoefend, maar daarentegen te doen zien dat zij inderdaad een vrucht van de onwederstandelijke kracht en werking des Heiligen Geestes was. Anderdeels opdat ik daardoor de Naam des Heeren mocht verheerlijken in het vrijmoedig getuigen en belijden, dat er geen andere naam onder de hemel gegeven is, waardoor men kan zalig worden, dan de Naam van de Heere Jezus Christus. Ik antwoordde dus mijn broeder, dat ik om hunnentwil aan het verzoek zou voldoen.

Op de bepaalde dag reisde ik met mijn broeders af. Wij logeerden te *'s Gravenhage* om de volgende dag, zondag, reeds des voormiddags de heer *Opperrabbijn* te kunnen spreken. Ik ging des avonds alleen de stad in om de door mij hooggewaarde heer *Dr. A. Capadose* eerst te spreken, eensdeels om een Bijbel van hem te lenen, die ik zou kunnen nodig hebben en tevens om van hem raad en voorlichting te ontvangen ten opzichte van het gewichtig onderhond dat mij wachtte.

In de morgenstond van die dag mocht ik mij tot het voorgenoemde onderhoud voorbereiden door sterke, ernstige en vurige smekingen en gebeden tot God, om Zijn indachtig- makende Geest te schenken. Ik smeekte om inleiding in Zijn dierbaar Woord. Dat Hij mij die rijke en onuitputbare mijn en bron der waarheid mocht openen, mij vrijmoedigheid en standvastigheid zou geven en die ure mocht stellen tot roem en prijs van Zijn grote Naam.

Op het afgesproken uur werden we bij de heer B. ontvangen, waar behalve de opperrabbijn nog enkele andere personen waren. Zover ik mij kan herinneren, vroeg de opperrabbijn mij wat de reden van mijn komst was.

Waarop ik ten antwoord gaf, dat ik sinds geruime tijd zeer bezorgd was geworden vanwege mijn zondige staat voor God en dat ik in deze voor mijn treurige toestand smachtend uitzag naar een weg, waarin het mij mocht gelukken vrede en rust te vinden voor mijn ziel. Ik deelde hem mede, dat mijn bloedverwanten mij dringend hadden verzocht bij hem raad in te winnen en vroeg hem nu, of hij mij die zou willen geven, also ik gewillig was ernaar te horen.

De raad die mij gegeven werd, bestond in ijverige en getrouwe waarneming van de bij de Joden gebruikelijke plichten, bestaande in de dagelijkse formuliergebeden des morgens, des middags en des avonds, de wassingen der handen voor het eten en voor de godsdienstoefeningen, het vasten en nog zeer vele zaken en nietigheden, wier zinledigheid in het oog vallend is.

Het moet tot verwondering wekken hoe een geleerd man, een man die als hoofd over de geestelijke belangen van een gans district gesteld is en aan wie gevraagd wordt, in welke weg er rust te vinden is en vrede te verkrijgen voor een in zichzelf om der zonden wil ontruste en bestreden ziel, zelfs niet met een enkel woord gewaagt van de beloofde Messias, de Christus Gods, de Immanuël (God met ons), en deze aanmerking maakte ik hem ook dadelijk. Zo iets beviel gans niet en nu ontspon zich een godsdienstig dispuut. Ik sprak mijn geloofsbelijdenis uit, dat uit noch door de werken enige ziel voor God zal gerechtvaardigd worden, maar enkel uit genade door het geloof in de verlossing, door het lijden en sterven van Jezus Christus aangebracht. Dat daarom ieder mens die zalig wordt, moet wedergeboren worden en dat zonder

wedergeboorte niemand het Koninkrijk der hemelen zal ingaan.

De rabbijn kwam daar vurig tegen op en eiste van mij, dat ik zulks bewijzen zou uit Gods Woord, waarop ik hem wees op de moederbelofte (Genesis 3:15) en op verscheidene andere, die alle op de komst van de Heere Jezus Christus in het vlees onweersprekelijk wijzen. Dit werd mij heftig betwist en wel doordat de Hebreeuwse grondteksten door de rabbijn anders werden opgevat en vertaald, zodat hij een vals licht op de profetie vallen liet. Ik mocht dit niet toestaan en liet hem enigszins horen dat ik aan zijn trouw begon te twijfelen. Nu werd ik om mij van mijn dwalingen te overtuigen, gewezen op de overlevering der oude Joodse godgeleerden. Het voornaamste boek, bij de Joden in ere gehouden, is de Talmoed en ook deze opperrabbijn had daar veel mee op, terwijl er van Gods Woord niet meer werd gesproken.

Hierop maakte ik hem opmerkzaam en gaf hem daarover mijn verwondering te kennen, daar toch Gods Woord de openbaring is van de weg der zaligheid. Ik moest echter bemerken, dat deze blinde leidsman der blinden van die weg niets wilde weten. Hij bleef mij steeds wijzen op de rabbinale verhandelingen over de Joodse leer en wetten en indien ik mij niet vergis, ontving ik zeer scherpe berispingen over mijn twijfelingen aangaande de betrouwbaarheid van die leer en wetten.

‘Hoe is het mogelijk, mijnheer’, riep ik eindelijk uit, ‘dat u durft beweren dat zulke boeken geloofwaardig zijn, die zoveel dwaasheid en ongerijmdheid bevatten en aan de lezer opdringen?’

‘En waaruit kunt u dat bewijzen’, zo vroeg hij, ‘dan wil ik dat wel van u vernemen.

Ik antwoordde wederom: ‘Mijnheer, ik heb gelezen in een der boeken door u aangehaald, dat Israël in de strijd met Og, de koning van Bazan, daardoor de overwinning behaalde, dat Mozes, de knecht Gods, met een strijdbijl de koning Og aanviel en door de navolgende wonderen hem overwon: De steel van de strijdbijl werd veertig ellen lang, de arm van Mozes werd veertig ellen lang en hij deed een sprong van veertig ellen hoog en trof toen zijn vijand slechts in de enkel van zijn voet, waardoor hij neerstortte en daarna gedood werd. Immers willen deze schriftgeleerden betogen, dat de lengte van Og, de koning van Bazan, verbazend en ongelooflijk groot was, terwijl zij ook vermelden, dat hij reeds ten tijde van de zondvloed leefde en dat hij zo lang was, dat hij boven de wateren uitstak en daardoor in leven is gebleven. Mijnheer, zo vroeg ik, en wordt van mij gevergd zulke fabelen te geloven?’

Mijn oudste broeder viel daarop luid in: ‘Maar dat geloof ik ook niet!’

Ik kan natuurlijk slechts een klein gedeelte van ons twistgesprek mededelen, slechts een weinig uit mijn herinnering, maar daardoor kan reeds enigszins geoordeeld worden over de aanvallen, die ik van alle zijden te verduren had. De rabbijn bemerkte dat ik in mijn geloof in Jezus Christens niet een haarbreedte week; het gesprek eindigde en wij vertrokken.

Nu verliet ik weder mijn broeders en begaf mij naar *Dr. Capadose* om hem de Bijbel terug te brengen. Dr. Capadose vroeg mij belangstellend hoe het was afgelopen tussen de opperrabbijn en mij. Ik deelde het tussen ons verhandelde hem mede en ook mijn neerslachtigheid, daaruit voortkomende, dat we over de evangelische beloften in het Oude Testament, op Christus ziende, zo groot verschilden, omdat de heer B. aan de grondteksten een heel andere verklaring gaf dan ik volgens onze Statenvertaling, hetgeen ik dan ook aan de opperrabbijn had te kennen gegeven. Het bedroefde mij, dat mijn kennis van het Hebreeuws tegen zulk een taalkundige niet bestand was.

De heer Capadose toonde mij dadelijk de betwiste woorden en deed mij zien, dat ik in het gelijk stond en bij meerdere kennis in de Hebreeuwse taal diens mans óf grote

onkunde óf onverschoonlijke oneerlijkheid hem vlak in het aangezicht had kunnen werpen. Indien echter, zo liet Dr. Capadose erop volgen, uw geloof niet aan het wankelen is gebracht, dan hebt ge er niets door verloren, maar ge zijt verwaardigd geworden, getuigenis van de Heere Jezus te geven als de Zaligmaker voor verloren zondaren en voor Hem de smaadheid des kruises te dragen.

Na deze reis met deze ontmoeting werd het alom bekend, dat ik met het Jodendom breken zou en ik mij aan de christelijke gemeente aansluiten zou. En wanneer ik in aanraking kwam met Israëlieten die kennis hadden in godsdienstige geloofsverschillen, dan interpelleerden deze mij menigmaal over mijn verandering in het stuk van godsdienst en zo moest ik menigwerf mijn geloofsovertuiging verdedigen. Dan werd het mij wel eens vergund en verleend, hun met vrijmoedigheid aan te zeggen, dat Jezus Christus, de door hen verworpen Messias, eenmaal hun Rechter zou zijn en hen te waarschuwen Hem niet langer te versmaden, daar het hard zal zijn de verzenen tegen de prikkels te slaan. De vijandschap openbaarde zich dan echter spoedig, waar ik met deze mensen in aanraking kwam, hetzij in logementen, op stoomboten, op wegen of in onze woning. Zij maakten het mij moeilijk door mij steeds in woordenstrijd te voeren en niet minder doordat dit meestal op zeer heftige wijze toeging, zonder dat men daarbij lette op orde, regel of bewijsgronden. Men nam dan nagenoeg niet de minste notitie van Gods Woord of, indien men er uit sprak, geregelde bewijzen werden niet aangehaald, eenvoudig omdat, zeer enkelen uitgezonderd, men niet recht goed de Bijbel in het Hebreeuws kan verstaan. Daardoor is het ook te begrijpen, dat de ingeboren en door lering zowel als opvoeding vermeerderde haat en vijandschap tegen Christus en Zijn kruis zich openbaart in toorn en gramschap, niet zelden in vloeken en razen. Menigmaal nochtans werd ik door de liefde van Christus gedrongen het voor Zijn zaak en Zijn volk op te nemen.

Zo bevond ik mij eens op *de stoomboot van Brielle naar Rotterdam*. In de kajuit waren zeer vele passagiers, waaronder tal van Israëlieten. Onder die allen was ik als een onbekende neergezeten en luisterde naar de gesprekken die men onder elkander voerde. Spoedig werd ik gewaar, dat enkele Joden met een christen de spot dreven en wel bepaaldelijk om zijn christelijke overtuiging. Deze man verdedigde met ernst en bedaardheid zijn geloof en trachtte hen uit Gods Woord van de waarheid ervan te overtuigen. Ik was het met die man eens en had genoeg in zijn spreken. Met zijn tegenstanders kon hij echter niet vorderen, ze waren hem te vlug en te rad van tong en ik moest met smart bemerken, dat hij terrein begon te verliezen en het gesprek zou moeten staken. Hoe ik ertegenop zag, ik gevoelde dat ik van de Heere Jezus getuigen moest. In stilte gingen mijn verzuchtingen naar Boven om vrijmoedigheid, bekwaamheid en geduld om des Heeren zaak mij aan te trekken en voor de Heere onbevreesd uit te komen. Ik verzocht bescheiden of het mij vergund was, mij in het twistgesprek te mengen en mijn gevoelens aangaande de inhoud uit te spreken. De christen stond dit toe en de anderen gaven daartoe mede verlot.

Ik begon met hun mede te delen, dat ik opgemerkt had dat de verschilpunten der sprekers, zoals die tot nog toe uitgesproken waren, meer gingen over de uiterlijke eredienst dan over de grondbeginselen. Daarom vroeg ik aan de Israëlieten of zij mij konden zeggen waarin het grondverschil inzake godsdienst tussen de Joden en de christenen bestaat. Ik wees er daarbij op, dat Gods Woord in dezen beslissen moet. Nu kwam er een stortvloed van redenen van alles door elkaar, zodat er in het minst geen verband in hun spreken was te bespeuren. Het ging van het boek Genesis af tot Openbaring toe en er scheen geen einde aan te komen, terwijl met dat al het rechte punt niet was aangeroerd. Mijn mening is, dat de Joden ontkennen, dat Jezus van

Nazareth de beloofde Messias zou zijn. Zij houden Hem voor een verleider des volks, ergeren zich aan Hem en houden het ervoor, dat het een verdiende, rechtvaardige straf was die Hij onderging, zelfs de dood aan het kruis. De ware christenen integendeel belijden en erkennen, dat Jezus van Nazareth de aan de vaderen beloofde Messias en in de volheid des tijds verschenen Borg en Zaligmaker is, Die door Zijn lijden en sterven de zonden heeft verzoend, het handschrift der zonden aan het kruis heeft genageld en gerechtigheid en het eeuwige leven voor Zijn gelovigen heeft verworven. Zo sprak ik ook met hen, maar daarvoor moesten nu ook bewijzen worden aangevoerd. Die kunnen een christen niet helemaal vreemd zijn, daar men in Gods Woord vele plaatsen vindt, die ons spreken van en wijzen op de Messias, gelijk er ook reeds in deze bladen genoemd zijn. Nu wilde mijn tegenpartij dezelfde tactiek gebruiken als met hun eerste tegenstander, doch dat stond ik hun niet toe. Ik hield hen vast aan de besproken teksten en wees erop dat een ernstige discussie niet een scherm in de wind mocht worden. Onder dit disputeren mocht ik hartgrondig getuigen van het heerlijk geluk dergenen die in de Heere Jezus Christus geloven en hun zaligheid in Hem vinden. Onze gesprekken namen geen einde voordat wij te Rotterdam aangekomen waren en ik kan niet uitdrukken de vreugde, welke ik gevoelde, dat de Heere mij zo geholpen had. Doch mijn wederpartijders blaakten van toorn.

Ik had onder alles wat ik doorleefde, genade van God ontvangen om immer stipt mijn arbeid waar te nemen. Hoe zwaar, hoe hoog gaande mijn strijd ook was, mijn maatschappelijke roeping verzuimde ik niet. Het bevel des Heeren: 'Alles wat uw hand vindt om te doen, doe dat met uw macht!' of: 'Die niet werkt, zal ook niet eten', drong mij. Niet dat dit voor mij als een dwang was, maar een drang in mijn binnenste, want ik had lust daarin. Ik verblijdde mij er in dat de Heere mij dat schonk, daar vele kinderen Gods in de eerste periode van hun bekering of door de zware zielenstrijd of door de eerste liefde hun arbeid geheel of gedeeltelijk verzuimen, hetwelk niet is goed te keuren.

Menigmaal vergunde mij mijn Ontfermer aangename, zalige zielentoestanden te genieten, hetzij door *een gezicht op het lijden en sterven van de Heere Jezus voor mij* aan het kruis tot verzoening van mijn zonden of op Zijn opstanding tot mijn rechtvaardigmaking, Zijn eeuwige verbondstrouw en Zijn almachtige kracht, waardoor Hij Zijn en mijn vijanden zal overwinnen en Zijn gunstgenoten in stand zal houden. Alzo kon ik mij verheugen in dat grote geluk, dat mij ten deel was geworden. Mijn gedachten waren soms zo hemelwaarts getrokken om te bedenken de dingen die Boven zijn, dat ik ze niet gemakkelijk, ja, slechts moeilijk bij de aardse dingen krijgen kon, terwijl ik later tot smart van mijn gemoed moest ervaren dat, helaas! zo vaak het omgekeerde plaatsheeft, en heerlijk zou het zijn altijd met de apostel te kunnen getuigen: 'Mijn wandel is in de hemelen, vanwaar ik mijn Zaligmaker verwacht.'

In die tijd bestond bij mij de minste twijfel niet meer aangaande de getrouwe vervulling van al Gods beloftenissen betreffende de komst van Jezus Christus in het vlees als het enige offer voor de zonden geslacht, *opdat een iegelijk die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe*. Over de waarheid van de geloofsstukken bestond in mij geen strijd meer, die had ik in mij opgenomen met instemming van mijn verstand en hart en volle verzekerdheid des gemoeds. Maar niet altijd scheen daarom het zonlicht op mijn tent. Het was soms een smartelijke twijfelmoedigheid, die mij deed vragen of ik wel het ware zaligmakende geloof bezat, hetwelk een vrucht is van Gods eeuwige liefde en gewerkt is door de Heilige Geest. Of de kenmerken en vruchten daarvan in waarheid zich in mij openbaarden en of ik

mij daarvan bewust was. Niet zelden werd ik dan geschokt in mijn ziel door angst en benauwdheid en het dreef mij dan bij vernieuwing tot het gebed.

In die dagen, dat de tijd zou aanbreken dat de Heere mij de weg banen zou om tot openbare belijdenis te komen van die dingen, die mij boven alles dierbaar waren, vond ik in de Bijbel een voor mij duistere plaats, die ik niet recht kon begrijpen en ik wenste zo gaarne er de rechte verklaring van te kennen. Het was een plaats uit de profetieën van Jeremia, sprekende van het verbond, dat de Heere zou oprichten met Israël, hoofdstuk 31 vers 31-34. Derhalve ging ik naar mijn oude vriend, met wie ik veel omgang had, iemand, die machtig was in de Schriften en wel in staat een goede verklaring daarover te geven. Bij hem komende, vond ik daar verscheidene dorpsgenoten en onder hen ook de onderwijzer zitten. Ik deelde het doel van mijn komst aan mijn vriend mede en wenste zijn mening hierover te vernemen. Eer hij mij kon antwoorden, nam de onderwijzer het woord en gaf een verklaring die mij niet voldeed, hetwelk ik hem ook openhartig meedeelde. Hij verdedigde zijn uitlegging en ik van mijn zijde legde mijn gevoelens daarover bloot. Ofschoon wij lang erover disputeerden, wij konden het niet eens worden en mijn tegenpartij liet duidelijk blijken dat, indien beled Jezus de Christus te zijn, ik dan geen recht van meespreken zou hebben noch bevoegdheid om beslissend inzake de heilswaarheden, waarvan Christus het middelpunt is, te oordelen. Ik deed hem nu ernstig de vraag, of dan alle christenen die de Christus belijden ook ware christenen zijn?

En daar wij elkaar zo goed bekend waren en gedreven door de ernst der zaak, ging ik nu voort: 'Indien ik bijvoorbeeld u vraag, mijnheer! Zijt gij een oprecht gelovige? Vreest gij God? Zoudt gij dat wellicht van uzelf menen, dan moet ik u wel waarschuwen voor een eeuwig zielsbedrog, want het zal u niet kunnen baten de Naam van Christus te dragen, terwijl gij de Geest van Christus mist. Die de Geest van Christus niet heeft, die komt Hem niet toe. Uw leven is der wereld gewijd. Met ziel en lichaam hangt gij die aan en zoekt uw geluk er in en als gij gaat sterven, dan denkt gij tot Jezus te vluchten. Denk echter niet dat ge met een onwedergeboren ziel het Koninkrijk Gods kunt ingaan! Ik moet u wel zeggen dat, indien ik ooit tot het christendom zou overgaan, ik geen christen zou wensen te zijn zoals ik u beschouw te zijn. "Die den Naam van Christus noemt, sta af van ongerechtigheid" en "Die Mijn discipel wil zijn, neme zijn kruis op en volge Mij" zegt toch Gods Woord.' Zo ongeveer sprak ik met hem.

Het duurde lang eer het gesprek een einde nam en ik voelde mij gedrongen om aan deze vrijzinnige, eigengerechte man de zuivere gronden van bekering, geloof en geloofsvruchten mede te delen, opdat hij mocht ontwaren dat zijn gronden van zaligheid vals waren en niet voor God konden bestaan. Wij verlieten gezamenlijk het gezelschap en gingen huiswaarts in de avondschemering. Zodra wij buiten waren, barstte mijn onderwijzer in tranen los en zei: 'Hijmans! Gij hebt mij hard aangetast en mij in mijn ziel zeer geschokt door uw spreken.'

'Ik heb u echter niet te hard behandeld', antwoordde ik, het is de waarheid naar Gods Woord en wij zijn geroepen elkaar getrouw te wijzen op datgene, wat tot ons eeuwig heil strekken kan. Het berouwt mij dan ook niet zo tot u gesproken te hebben, want ik mocht niet anders.'

Ik ontving van hem de uitnodiging de volgende avond bij hem te komen om over het gesprek dat wij met elkaar gevoerd hadden, ons nog nader bezig te houden, opdat hij dan zijn mening nader zou toelichten. Toen ik aan die uitnodiging gehoor gaf en bij hem in de school kwam, begon hij mij uit de algemene en kerkelijke geschiedenis en evenzo uit de Heilige Schrift tal van bewijzen aan te voeren, dat Jezus Christus de ware door God beloofde Zaligmaker was en de enige Naam, waardoor wij zalig

konden worden. Hij sprak het verlangen uit, dat ik zulks onvoorwaardelijk mocht erkennen en geloven. En nu beleed ik hem, dat ik reeds lange tijd daarvan hartgrondig overtuigd was en daarin hoopte te leven en te volharden. En tevens, dat hij de eerste christen was aan wie ik dit meedeelde. Daarover werd nu mijn oude leermeester zeer bewogen en hij vroeg mij, of hij mij ook ergens mee van dienst kon wezen, dan wilde hij trachten toe te brengen alles wat hij vermocht, dat mij tot hulp en onderwijzing kon dienen. Gaarne nam ik dat vriendelijk aanbod aan, temeer daar ik de regering en de opvolging van de koningen in Juda en Israel gaarne wilde onderzoeken en hij mij als bekwaam onderwijzer bijzonder tot hulp kon wezen.

Verscheidene weken zijn wij met het onderzoek aangaande deze dingen werkzaam geweest met nog een andere vriend, die zich ook gaarne vinden liet. Wij namen daarbij als handleiding een nuttig boek, hetwelk “Samenspraken behelsde tussen een geleerde rabbijn en een bekwaam en gelovig christen.”²⁶ Veel en bijzonder nut voor verstand en hart mocht ik door dat onderwijs ontvangen, zodat ik zien mocht, hoe bijzonder de Heere in deze ontmoeting Zijn liefderijke hand en wijze leiding openbaarde, hoewel mijn leermeester met mijn orthodoxe opvatting van de weg der verlossing in Christus gans niet verenigd was.

Op zekere keer, dat we wederom samen waren, voegde hij mij toe: ‘Hijmans! Indien ik wist, dat gij overeenstemde met de belijdenis van ds. Molenaar en dr. Capadose, dan zou ik liever wensen, dat ge maar Jood bleef.’

Ik verheug en verblijd mij, dat ik hun gevoelens deel aangaande de weg des heils in Jezus Christus’, zo antwoordde ik hem.

Onder dat alles zag ik verlangend uit naar een weg, waardoor ik geschikte gelegenheid verkrijgen mocht om het ouderlijk huis te verlaten en wenste vurig dat de Heere mij een plaats mocht aanwijzen, waar ik door belijdenis en doop mij aan de gemeente des Heeren kon aansluiten. Een drukke correspondentie voerde ik daarover met Dr. Capadose, die mij steeds een wijze getrouwe raadsman was en gaarne had, dat ik hem van mijn toestand naar het geestelijke zowel als naar het maatschappelijke op de hoogte hield.

Het duurde echter nog een lange tijd, eer er voor mij de minste opening kwam, want mij ontbrak de moed om mij op een gegeven ogenblik van die allen, die mij lief en dierbaar waren, los te scheuren. En toch werd het mij onuitstaanbaar nog langer in zulk een toestand als waarin ik mij bevond, te blijven. Maar ook in dezen moest ik leren wachten en achter de Heere te blijven en van Hem alleen mijn verwachting te hebben, Die op Zijn tijd alles wél maakt. En dat mocht ik weldra ontwaren, toen ik, gedrongen door een sterke begeerte mijns harten, met deze zaak voor Gods aangezicht biddende en smekende kwam en overal enige opening zocht.

Voortdurend zon ik er op, vanwaar toch uitkomst komen mocht, doch het bleef steeds duister en geen lichtstraal brak door, zodat ik ook hierin moest bemerken hoe mij alles als bij de hand werd afgebroken. En dat bracht mij voor God tot de belijdenis dat noch door mij, noch door enig mens enige gunstige wending in deze staat te wachten was en Hij alleen dat kon doen.

Wat zal des mensen hulp in nood?

‘t Was Godes macht, die uitkomst bood.

Op Hem alleen de hoop gebouwd,

---

²⁶ Jacobus Bosch, koopman re Leeuwarden: De ware Hope en Verwachting Israëls, of de Triomferende Waarheid, vertoond in enige Samenspraken gehouden tussen den Geleerden Rabbi Hertog Leuwuy Leeraar der Joden te Leeuwarden, en de koopman Jacobus Bosch. Zie www.theologienet.nl

*Dat heeft Gods volk nog nooit berouwd.
 Voor mij heeft God een weg bereid,
 In vree Zijn hand mij uitgeleid.*

En nu maakte de Heere Zich op, om mij op vredige wijze uit te leiden uit de ouderlijke woning, waar mijn wieg en bakermat stond. Uit de gemeente, die mij dierbaar was boven alle andere in ons vaderland en van vrienden, aan wie ik met nauwe banden gehecht was. Doch daartoe, dit wist ik, zou de Heere mij kracht en moed schenken, mij helpen en uithelpen en doorhelpen. En Hij heeft het gedaan wonderlijk, ja vorstelijk.

Het was in **september van het jaar 1849** op de eerste vooravond van het Israëlitische nieuwjaarsfeest. Zoals ik reeds langere tijd gewoon was, hield ik de ceremoniën, gebruiken en plechtigheden van die feesten niet meer. Ook deed ik niet meer mee aan de huiselijke godsdienstoefeningen, maar liet dit aan mijn huisgenoten over. Evenals het hoofdelijk optreden tot het uitspreken van de gewone zegen over brood en wijn en het lezen van een gedeelte van het Oude Verbond na de maaltijd, hetgeen op mij als oudste zoon des huizes rustte. Dit alles liet ik na, daar ik met een vrij geweten het niet meer doen kon, waardoor echter een merkbare stremming in ons huiselijk verkeer plaatshad, meer zichtbaar nochtans bij de broeders en zusters dan wel bij mijn moeder. Stil en in mijzelf gekeerd zat ik dan die avond in de kamer aan mijn gedachten overgegeven terneder, toen geheel ongedacht en onverwacht mijn broeder Hartog, een knaap van ongeveer vijftien jaar oud, mij bits en spijtig toesprak, zonder dat ik van mijn zijde er hem de minste aanleiding toe gaf: ‘Dat zou bij het leven van vader niet plaatsgevonden hebben, dat er één in huis was geweest die de godsdienst der gojims aanhangt en ons huis verontreinigt met zulke handelingen. Aan zo iemand zou vader het huis ontzegd hebben en als het aan mij stond dan zou dit ook niet gebeuren.’ Hierop antwoordde ik hem, dat ik meende, dat het hem als jongere broeder niet toekwam zich op zulk een wijze tegenover zijn oudere broeder en die tevens hoofd van het huisgezin was uit te laten. En dat ik ook niet gezind was zulks van hem af te wachten, daar ik meende dat moeder daarin te beslissen had. Wanneer moeder zulks begeerde, zei ik hem, zou ik terstond bereid zijn heen te gaan. Intussen kwam mijn moeder binnen en vroeg naar de oorzaak van onze twist. Ik deelde het haar mede en onder een vloed van tranen zei ze mij: ‘Ja, het zal wel de beste weg zijn dat ge gaat vertrekken, want hoe zwaar mij zulks vallen zal, ik moet om des vredes wille met mijn kinderen u verzoeken, ons te verlaten en een andere woonplaats te zoeken.’ Zij voegde eraan toe, dat ik echter geen haast behoefde te maken en het haar zwaar genoeg zou vallen mij te moeten missen.

Nu ging ik des anderen daags des morgens vroeg op reis naar ‘s-Gravenhage om het voornemen des voormiddags te Rotterdam ter kerke te gaan en des namiddags te ‘s-Gravenhage de godsdienstoefening bij te wonen. En alsdan bij Dr. A. Capadose raad in te winnen, waar ik mij zou nederzetten om mij te laten onderwijzen in de christelijke leer, indien dit kon geschieden bij een leraar die getrouw was in de belijdenis der waarheid naar Gods Woord.

Doch ik kreeg ongedacht oponthoud op de reis vanwege een zwaar onweder, waardoor de reis gedurende geruime tijd onderbroken werd. Bovendien werd ik opgehouden door een Israëliet, die ik op de weg ontmoette en die wij wenste te onderhouden over de christelijke godsdienst, welke ik, zoals hij vernomen had, aankleefde. De man drong er sterk bij mij op aan, dat ik daarvan af zou laten. Dat was, zo meende hij, de grootste dwaasheid, ja onzin, welke hij niet kon veronderstellen in

een jongeling als ik was, daar ik immers te verstandig daarvoor zijn moest. Op soortgelijke wijze redeneerde deze man al voort zonder met een enkel woord uit de Heilige Schrift iets tot mijn overtuiging aan te voeren of ook enig bewijs bij te brengen ten einde mij van mijn dwaling te bekeren.

De Heere verwaardigde mij die man de enige weg der zaligheid te verkondigen in de enige Naam buiten Welke geen zaligheid te vinden is. En ik mocht getuigenis afleggen van de grote schat die daarin gelegen is en van de noodzakelijkheid om in Jezus Christus te geloven. Waarop ik deze hoogstgewichtige zaak op zijn eigen hart aandrong en hem vermaande tot bekering, opdat hij verzoend zou worden met God door het geloof in Jezus Christus tot vergeving der zonden, om in nieuwigheid des levens te wandelen.

Na deze ontmoeting zette ik de reis voort en mocht het genoegen smaken te Rotterdam ter kerk te gaan en er zeer gesticht te worden onder de prediking van het Evangelie en met zegen voor mijn hart. Terwijl ik nu meende mijn reis naar 's-Gravenhage voort te zetten, viel het mij te binnen, dat er in de namiddag gelegenheid bestond te *Overschie* ter kerk te gaan onder de prediking van *ds. Wouter Kraijenbelt*. En dat wilde ik nu doen, daar ik zeer begerig was deze prediker te gaan horen, omdat ik vroeger reeds veel goeds van hem vernomen had door vrienden, welke bij hem ter kerk geweest waren. Naderhand heb ik hier duidelijk Gods hand in leren zien, daar er toch niet het minste voornemen bij mij bestond om door Overschie mijn weg te nemen. En evenwel had zulks de hoogst gewichtige gevolgen voor mij ten opzichte van mijn toekomst. Schijnbaar toevallig was het, maar des Heeren hand bestuurde het alzo, dat mijn lot en mijn weg geleid zijn geworden naar Overschie, opdat ik daar zou wonen, werken en naar alle waarschijnlijkheid ook begraven zou worden. Ik ging alzo op en verkeerde met de gemeente in het huis des gebeds. Met innerlijk zielsgenoegen hoorde ik een predikatie over het tweede gebod volgens de Heidelbergse Catechismus, 35e zondagsafdeling: 'Wat eist God in het tweede gebod? Dat wij God in generlei wijze afbeelden, en op geen andere wijze vereren, dan Hij in Zijn Woord bevolen heeft. Mag men dan ganselijk geen beelden maken? God kan en mag in generlei wijze afgebeeld worden. Maar de schepselen, al is het dat zij mogen afgebeeld worden, zo verbiedt toch God hun beeltenis te maken en te hebben, om die te vereren, of God daardoor te dienen. Maar zou men de beelden in de kerken als boeken der leken niet mogen dulden? Neen; want wij moeten niet wijzer zijn dan God, Dewelke Zijn Christenen niet door stomme beelden, maar door de levende verkondiging Zijns Woords wil onderwezen hebben.'

Met innig zielsgenoegen zat ik onder deze verkondiging van Gods Woord en willekeurig maar krachtig werd ik opgewekt tot de begeerte om bij zulk een dienaar des Evangelies christelijk onderwijs te mogen ontvangen en daarna belijdenis des geloofs af te leggen en de Heilige Doop te ontvangen. Veel kan ik mij van deze catechismuspreek niet meer herinneren, maar wel dit, dat verklaring en toepassing beide er op aangelegd waren te doen gevoelen, hoe de mens van nature gans verloren is en zijn behoudenis alleen kan zijn uit genade door het geloof in de borggerechtigheid van de Heere Jezus Christus; dat God het alles en het schepsel niets is. Welk een genoegen mocht ik onder deze prediking smaken! Hoe verblijdde ik mij het voorrecht te mogen genieten om naar de wens en het sterk verlangen van mijn hart God de Heere door Zijn Woord tot mij te horen spreken van de verdoemelijkheid van mijn zonden, zo duidelijk mij aangewezen door de prediking der wet, maar ook van de volwichtige verzoening aangebracht door het lijden en sterven van de Heere Jezus

Christus als de Vervuiler en Voleindiger der wet voor een iegelijk, die in Hem gelooft. Deze prediking strekte mij in mijn omstandigheden tot bemoediging en vertroosting. En enigmate mocht mijn gemoedstoestand gelijken op die van de Moorman, de kamerling van Candacé, van wie we lezen Handelingen 8 vers 39: *'Hij reisde zijn weg met blijdschap.'* Verblijd toch over de zegen des Woords, die de Heere mij geschonken had, trok ik weer voort en kwam tot het doel van mijn reis.

Toen ik **bij Dr. Capadose** aankwam, ontving deze mij, blijde mij ten zijnen huize weer te ontmoeten. Nu kon ik hem de goede en voor hem zowel als voor mijzelf aangename tijding brengen, dat op vredelievende wijze de weg nu voor mij geopend was om mij bij de gemeente des Heeren aan te sluiten. Reeds vroeger had ik hem in dezen raad gevraagd. Ik had gevraagd of hij het goedkeuren kon, dat ik uit mijn vaderland zou gaan vertrekken naar Noord-Amerika. Ik meende dan in dat vreemde land gelegenheid te zoeken om in een christelijke gemeente mij voor te bereiden tot het doen van belijdenis des geloofs om daarna de christelijke doop te ontvangen en te trachten daar gelegenheid te vinden om het brood mijns bescheidens deels te zoeken in de weg, die de Heere mij zou gelieven te banen en alzo in mijn levensbehoeften te voorzien. Ik dacht mijn bloedverwanten alzo veel smart en zielsverdriet te kunnen besparen, terwijl mij hierdoor (naar mijn mening) de weg lichter gemaakt kon worden.

Maar het antwoord van mijn ervaren raadsman was toen geweest: 'Niet alzo, mijn vriend! Want gij zoudt het ene kruis ontvlieden, om een zwaarder misschien u te zien opgelegd. Nee, in uw vaderland heeft de Heere u geroepen uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht en hier moet gij getuigen van uw Heere en Heiland, Die u genade bewezen heeft, opdat gij anderen gewinnen moogt voor het Koninkrijk Gods.'

Het is alsof deze man geprofeteerd heeft, want later heeft mijn zoon mij meegedeeld, dat hij als predikant in zijn eerste gemeente, mijn geboorteplaats, eens een vrouw ontmoette, die hem vertelde dat, toen zij vernam dat de Heere mij hartveranderende genade en een nieuw leven had geschonken, luid uitriep: 'Mijn God, zal nu een Jood het Koninkrijk der Hemelen ingaan en ik eeuwig verloren gaan?' En hoe vanaf dat ogenblik deze vrouw door de Heere op haar zondige weg staande gehouden, een nederige dienstmaagd des Heeren werd. Toen ik haar later met mijn zoon op haar verzoek opzocht, kon ik mij haar niet meer herinneren, hoewel ik haar naar haar mededeling in mijn jongelingsjaren meermalen moet hebben ontmoet bij mensen, bij wie zij dienstbaar was.

Toen ik dan, om op mijn reis terug te komen, bij dr. Capadose aankwam, stelde deze mij voor dat ik bij dr. N. Beets, in die tijd predikant te Heemstede bij Haarlem zou gaan informeren naar de mogelijkheid om bij hem voor mijn belijdenis te leren en daarna bij hem door de doop in de christelijke gemeente te worden opgenomen. Ik ging diezelfde dag per spoor er heen, maar vond zijn eerwaarde niet thuis, zodat ik onverrichter zake tot mijn vaderlijke vriend dr. Capadose terugkeerde. Deze edele man stelde mij nu voor, dat ik mij in Den Haag zou nederzetten om mij daar tot de belijdenis des geloofs voor te bereiden. Hij meende, dat ik met hulp van de vele vrienden Israëls, die te 's-Gravenhage een vereniging voor Israël hadden opgericht aldaar een handelszaak in manufacturen zou kunnen beginnen. Hij stelde mij dit als mogelijk en begeerlijk voor en beloofde mij zijn krachtige hulp.

Ik moest hem echter opmerken, dat ik zodanige zaak, en dat met het geld van anderen, niet aandurfde; ik gevoelde mij daartoe niet bekwaam genoeg. Liefst wenste ik zodanige zaak op een dorp in het klein te beginnen, waarvoor ik meende beter geschikt te zijn, terwijl ik tevens hoop had daarin goed te zullen slagen zonder voorschotten van anderen, omdat ik daartoe zelf de middelen had. Dr. Capadose had

daartegen geen bezwaar en hechtte zijn goedkeuring eraan. Daarop deelde ik hem mede, dat ik onder de prediking van ds. Kraijenbelt zoveel had genoten en met veel stichting eronder verkeerd had, zodat ik deswegens wel begeerte gevoelde om bij deze leraar te onderzoeken of er voor mij gelegenheid was bij hem in de christelijke leer onderwezen te worden, om daarna door hem op belijdenis des christelijken geloofs gedoopt te worden. Met goedkeuring van mijn raadsman zou ik nu aan deze begeerte gevolg geven. Dr. Capadose gaf mij een brief van aanbeveling voor ds. Kraijenbelt mee, waarin hij hem mededeelde, dat ik bij hem, dr. Capadose, als een oprecht, betrouwbaar jongeling bekendstond en dat hij hoopte, dat ds. Kraijenbelt gelegenheid en genegenheid mocht hebben om mijn verzoek in te willigen.

En zo kwam ik andermaal te *Overschie* en meldde mij bij de genoemde leraar aan, die mij zeer vriendelijk ontving. Nadat door deze de brief was gelezen, deed hij onderzoek naar mijn familie, woonplaats, beroep en andere aangelegenheden, alsmede naar de staat van mijn ziel. Na van alles te hebben vernomen wat ik er hem van meedelen kon, werd zijn gemoed zodanig bewogen dat hij begon te schreien en mij betuigde, dat hij bereid was mij zijn hulp te schenken overal en in alles, waar en wanneer hij mij van dienst kon zijn. Hij stond mij volvaardig toe om naar Overschie te komen en bij hem ter catechisatie te gaan, teneinde het nodige godsdienstonderwijs te ontvangen en daarna door de doop in de gemeente te worden opgenomen. Alzo had het de Heere liefd tot nu toe het alles wel te maken, zodat ik daardoor ook zeer bemoedigd werd om het verder in Zijn hand over te geven en de uitkomst Hem geheel over te laten.

Nu sprak de leraar met mij en een ouderling erover wat mij te doen stond om mij hetzij tijdelijk of blijvend in Overschie ter inwoning neer te zetten en of er ook een geschikte gelegenheid zou zijn om bij fatsoenlijke burgermensen inwoning te vinden. Daarvoor zon de ouderling trachten te zorgen en deze beloofde mij, indien hij slaagde, mij daarvan spoedig bericht te zenden. Tegen de avond verliet ik nu de vrienden en spoedde mij naar Rotterdam om daar de nacht door te brengen. Ik ging de weg alleen, zonder enig gezelschap, bemoedigd. De Heere had immers mijn reis zo voorspoedig gemaakt.

Maar nu werd het donker in mijn ziel. Ik werd in mijn eenzaamheid door de vijand van mijn ziel verschrikkelijk aangevallen en verzocht. Allerlei bezwaren kwamen op in de donkerheid van mijn hart. Vurige pijlen werden op mij afgeschoten en ik had geen kracht van wederstand. Het verleden, waaraan ik met zoveel banden verbonden was en waarmede ik moest breken, de toekomst zo onbekend en donker! Het overstelpde mijn ziel en het werd schrik van rondom, ook door de duisternis vanbinnen, waardoor ik het geloofsvertrouwen miste om op de Heere te zien en mij op Hem te verlaten.

De bezwaren die mijn ziel drukten, waren van allerlei aard en schenen mij onoverkomelijk, zodat mij het angstzweet uitbrak. Ik werd er zodanig door benauwd en geslingerd, dat mijn ziel de dood boven het leven verkoos. Alles in mij werd duister en gesloten en dan zoekt men gewoonlijk bij mensen uitkomst, waar ze niet gevonden wordt, terwijl ons vertrouwen alleen op God moet zijn. Ik had alzo een zeer bange avond, want ik werd gedurig daarmede bestreden, dat ik nu eerst zou beginnen te ervaren, dat ik tot dodelijke armoede ton vervallen, en wat dat is! Met schrik viel de gedachte op mijn ziel, hoe ik gereed stond uit een gemeente te vertrekken waar ik altijd geacht en bemind was en in een mij gans vreemde omgeving zou komen, waar niemand mij niet kende en daarom mij niet zouden vertrouwen, zodat ik smaad en verachting zou te verwachten hebben. En waar dan heen? Mijn bloedverwanten

zouden van mij niets meer willen weten, niets meer met mij is dorp willen hebben, zich aan mij geheel onttrekken en mij aan mijzelf geheel overlaten! En wat moest ik dan beginnen? En wat zou er dan van mij worden? Dit alles ging mij door de ziel. Ik wist raad noch uitkomst, zo ellendig gevoelde ik mij vanbinnen en daarbij miste ik de opening des gemoeds om tot Gods genadetroon te vluchten. Bij Hem alleen is licht, raad, wijsheid en sterkte. Door Zijn licht zien we de zaken en dingen zoals ze zijn en tegelijkertijd de liefderijke hand, die ze allen bestuurt ten goede van hen, die zalig worden. Zijn raad, die altijd wijs is en goed, gaat boven alle raad van mensen en schenkt vertrouwen in het hart van des Heeren gunstgenoten, dat Hij de beste weg ons aanwijst, opdat wij door Zijn raad en door Zijn genadetrekking de weg zullen lopen, door de Heere ons voorgesteld. Wijsheid, onmisbaar voor ons, blinde aardwormen, die menen wijs te zijn, daar wij van nature dwazen zijn, die nodig hebben wijs gemaakt te worden tot zaligheid en alzo gans afhankelijke schepselen zijn van de Alwijze. En indien Zijn kinderen de Heere in Zijn wegen volgen en door Zijn hand zich laten leiden, dan zullen ze ervaren dat ze wel met zichzelf maar nimmer met de Heere bedrogen zullen uitkomen. En sterkte; wie van de ontdekte zielen, zijn zwakheid in natuur en genade kennende, zal niet verlangend uitzien naar die sterkte Gods, die hen staande houdt in verzoeking en gevaren en hen uit hun versaagdheid en uit de slaphed hunner harten opheft, om ze als geloofshelden het slijk der straten te doen treden, opdat ze leren erkennen, belijden en zingen met de gemeente des Heeren:

*'t Is Isrels God, Die krachten geeft,
Van Wien het volk zijn sterkte heeft.*

Bij Hem alleen is licht, raad, wijsheid, sterkte! schreef ik zo-even, maar in de benauwdheid mijns harten, terwijl ik daar zo voortwandelde, had ik daaraan geen vat. Dat duurde de ganse weg langs en het is, voor die het niet zelf doorleefde, niet te beseffen wat smart, angst, vreze, radeloosheid en slingering der ziel iemand overvallen kan, die in zodanige toestand zich bevindt. Daarom kunnen wij, sprekende over de waarheid dat aan des zondaars zijde het zalig worden onmogelijk is, ook wijzen op de verzoeking en aanvallen des satans, waaraan des Heeren volk zozeer blootgesteld is. Maar wat bij de mensen onmogelijk is, is mogelijk bij God. Hij, Die Zijn volk uitleidt uit het Egypteland der zonde, zal het ongetwijfeld in het beloofde hemelse Kanaän inbrengen. Doch dit gaat niet zonder gevaar, strijd, verzoeking, verleidingen; niet zonder zonden en ontrouw van de zijde der gelovigen. Maar daardoor zullen ze het beste onderwijs ontvangen en leren, dat de Heere is de Alfa en de Oméga, het Begin en het Einde, de Eerste en de Laatste, Die Zijn bondsvolk niet zal begeven of verlaten, maar hen allen uit tijdelijke en geestelijke noden verlossen en het nimmer de vijand der zielen gewonnen geven zal. Daarom is er ook blijdschap en een lofpsalm in hun harten, als de Heere tot hun hulp toetreedt. En dat ondervond ik ook.

De volgende morgen keerde door Gods genade het vertrouwen op de Heere weder. De duisternis en de strijd waren geweken en toen ik Rotterdam verliet, mocht ik weer van het schepsel af en gelovig op God zien en op Zijn onwankelbare trouw en liefde mij betoond, welke almachtig en genadig zon zijn om ook verder voor mij te zorgen. Het werd mij geschonken al mijn zorgen en noden op Hem te leggen en weg en lot in Zijn hand te stellen, zodat ik daardoor in opgeruimdheid des gemoeds mijn weg vervolgde en aan mij bevestigd werden de woorden des dichters van de 30ste Psalm: 'Des avonds vernacht het geweest, maar des morgens is er gejuich.'

Mijn reis was voleind en aanvankelijk mijn doel bereikt. Ik deelde nu aan mijn dierbare moeder mede, dat het mijn voornemen was na verloop van omstreeks drie weken naar Overschie te vertrekken en mij aldaar metterwoon neder te zetten. De

dagen die nu volgden, waren voor ons allen treurige dagen. Alles ging er neerslachtig en somber aan toe, zuchtend en droevig, daar ieder gevoelde, dat na deze scheiding nimmer hereniging te wachten zou zijn.

Ik begon nu *toebereidselen tot mijn vertrek* te maken, verkocht al mijn handelswaren, inde de mij nog toekomende schulden, voorzag mij van de nodige goederen tot uitrusting om naar behoren in den vreemde te kunnen verkeren, zorgde voor de papieren tot verhuizing nodig en begon afscheid te nemen van mijn vele vrienden en vriendinnen.

O, welke afwisselende gewaarwordingen vervulden nu mijn ziel. Ik stond gereed om allen en alles te verlaten wat mij lief en dierbaar was, onkundig van hetgeen mij in de toekomst zou wedervaren en ziende op mijn diep bedroefde en terneergeslagen moeder. Gebogen onder haar snerpend leed en lijdende onder een smart die haar verteerde, schreide zij meer dan zij sprak. Immers was de stap die ik weldra stond te doen, in haar ogen iets ontzettendere dan dat ik haar door de dood zou worden ontnomen. En dat alles wist ik, het was mij Haar en duidelijk. En dat drukte mij diep terneder, want ik gevoelde wat zij te dragen had meer dan de overige familieleden. En niettegenstaande ik dat alles wist en ofschoon ik juist diegene was die haar dit moest aandoen, zo kon en mocht ik toch niet anders handelen. ‘Volg Mij!’ was de stemme Gods tot mij en de eis waaraan ik had te gehoorzamen, maar het was ook de lust van mijn hart die in de kracht des Heeren te vervullen. Bij mijn broeders ontwaarde ik een in het oog vallende teruggetrokkenheid en achterhoudendheid, voortvloeiende uit de vreeslijke afkeer, haat en tegenstand tegen de Christus der Schriften, van Wie ik weldra openbare belijdenis zou doen. Ofschoon ik hen over niets kon raadplegen of ook hun enige hulp vragen om alles bijeen te brengen en in te pakken, kwam ik toch op de bestemde tijd gereed. Mijn kist werd gesloten, geadresseerd en op de bepaalde tijd verzonden.

En wat stond mij nu te doen? Ik deed wat Gods volk niet kan noch mag nalaten. Wat immer de behoefte van Gods kinderen is als zij tot gewichtige dingen geroepen worden. Ik wierp mij in de eenzaamheid voor de troon der genade neder om mijn hart voor de Heere uit te storten in dankbare erkentenis voor de trouw en weldadigheid van Hem tot hiertoe genoten, Die mij onwaardige had gedragen en gespaard en Zich over mij had ontfermd. Die Zijn Zoon in mij geopenbaard had en mij in die Zoon het leven had geschonken tot mijn eeuwige redding en behoudenis. Die in mijn angsten en benauwdheden mij nabij was geweest en mij gesterkt had, in smart en droefheid mij had getroost, mij te allen tijde in bittere wegen een hulpe was geweest en tot nu toe het altijd wel gemaakt had, zodat nu voor mij de weg gebaad was tot de eindelijke uitgang uit mijn ouderlijk huis en uit mijn woonplaats.

Ook wierp ik mijn beden en smekingen voor de Heere ernstig neder, dat Hij met mij zou trekken, mijn Leidsman zou zijn, ook in den vreemde mij zou willen zegenen naar lichaam en ziel, mij de weg zou wijzen die ik te gaan en het pad dat ik in te slaan had, dat Hij mij eerlijk en getrouw mocht maken, opdat mijn wandel mocht oprecht zijn onder de mensen en ik nimmer oorzaak mocht zijn dat Zijn heilige Naam om mijnentwil gesmaad of gelasterd zou worden, maar veel meer geprezen.

Nadat alles gereed was en ik alzo mij den Heere aanbevolen had, begaf ik mij ter ruste en verkwikt mocht ik ontwaken.

De laatste nacht die ik in mijn moeders woning had doorgebracht, was alzo voorbijgegaan en de 8ste October van het jaar 1849 met schoon weer aangebroken. Wie is in staat de vermenigvuldiging der gedachten in mij recht weer te geven? Wie zelfs bij benadering iets ervan beseffen? In droevige gesteldheid der ziel viel ik voor

mijn Heiland voor het laatst neder, eer ik dit huis voor (wie weet?) altijd zou verlaten. En nog eenmaal ging mij alles door de ziel heen. In dit huis had de Heere mij opgezocht, mij geroepen uit mijn onwetendheid en blindheid tot de kennis van de Zoon Zijner liefde, mij ontdekt aan mijn dood- en doemwaardigheid en mij onder grote strijd en zielensmart, onder vele tranen en weeklachten, onder veel worsteling en gebeden en smekingen Hem doen kennen als de 'Genadige en Barmhartige'. In deze woning was mij ook zo dikwijls een gelovig inzien geschonken in Jezus Christus als de algenoegzame Borg en Zaligmaker voor mijn zonden en schulden, en alsdan was mijn ziel verkwikt en bemoedigd en getroost. Ja, dit huis was mij een recht Bethel en Pniël geweest, waar ik menige toestraling van des Heeren vriendelijk aangezicht had mogen genieten!

En nu was het ogenblik daar, dat ik gereed stond de roeping te vervullen, die mij op het hart gebonden was: *Abram, ga uit uws vaders huis en uit uw volk naar een land dat Ik u wijzen zal.* Ik gevoelde mij gewillig en bereid door genade deze roepstem te volgen, want 'Mijn volk, zegt de Heere, 'is een gewillig volk op den dag Mijner heirkraft.' De God mijner vaders Abraham, Izak en Jakob sterkte mij bijzonder in Zijn liefde en ik mocht de kracht ondervinden van die waarheid: 'Welgelukzalig is hij, die den God Jakobs tot zijn Hulp heeft, wiens verwachting op den HEERE zijn God is.'

Het ogenblik van heengaan gekomen, trad ik bemoedigd op mijn dierbare moeder toe, omhelsde haar voor het laatst hier op aarde, nam een kort maar hartroerend afscheid van haar en mijn broeders en zusters, waaronder het hart mij bijna brak, zodat ik er ten zeerste door geschud en geschokt werd, hetgeen beter gevoeld dan medegedeeld worden kan. Nu snelde ik haastig heen, ik gevoelde dat ik de open lucht nodig had en zocht verruiming des gemoeds te ontvangen. Met spoed begaf ik mij naar de woning van mijn onderwijzer en vriend Morre. Daar was het laatste gezin waarvan ik scheiden zou. Toen ik binnentrad, barstte deze gevoelige man in tranen los, vatte mij in vervoering in de borst, schudde mij heftig heen en weder en zijn echtgenote zowel als hij weenden bitterlijk. Het viel hun zwaar mij te zien vertrekken en ook mijn gemoed ontlastte zich in zuchten en wenen, waardoor de zielensmart en gemoedsbeklemndheid enigszins week en allengs verminderde, totdat ik na enige tijd bedaard genoeg was en mij bekwaam gevoelde om afscheid te nemen. Na elkaar te hebben omarmd, scheidden wij en ik werd met hun zegenwensen als overladen, waarlijk hartelijk en welgemeend.

Het scheen mij toe als had ik met de gemeente Klaaswaal en deszelfs inwoners voor altijd afgedaan en als zou ik er nimmer meer komen. Doch ik kon destijds niet onderstellen, dat God de Heere in het jaar 1885 een van mijn zonen als predikant in mijn geboorteplaats zenden zou, waar hij zijn arbeid in de dienst des Evangelies begon en ruim drie en een halfjaar als herder en leraar werkzaam mocht zijn, waardoor ik alzo enkele malen bij een bezoek aan mijn zoon aldaar mijn te dier plaatse wonende familieleden en mijn vroegere vrienden en vriendinnen, die nog in leven waren, wederzag.

Nu stapte ik in het rijtuig met een goede vriend die mij nog gaarne de blijken en bewijzen van zijn hartelijke vriendschap toonde, want hij reed met mij naar het veer Goidschaloord, vanwaar ik mijn reis voortzetten zou naar Rotterdam.

Zodra ik de grens van mijn gemeente overschreden had, gevoelde ik mij ruimer en werd het mij kalmer. Het is waar, de weg die achter mij lag, was een weg die in mijn jeugd en jongelingsjaren een gelukkige kon genoemd worden, doordien mij nooit iets had behoeven te ontbreken. Ik was als de anderen van het huisgezin zeer goed

onderwezen in veel, dat mij in mijn volgende loopbaan van groot nut kon wezen. We hadden een goede opvoeding ontvangen. Altijd waren we stipt bij de arbeid gehouden, waardoor we in het beroep hetwelk we gekozen hadden, als ingegroeid en bekwaam waren en hetzelfde met lust en ijver waarnamen.

Ik had een genoeglijke en vriendschappelijke omgang met vele jongelieden van gelijke leeftijd genoten even alsof het mijn bloedverwanten waren en waardoor mijn genot verhoogd was. Want gezelligheid zoekt men reeds als kind, gelijk ook de jongeling en de man er behoefte aan heeft. En zoet is de band van liefde en vriendschap, die de harten der mensenkinderen samensnoert. Ook gelukkig was de weg die achter mij lag, omdat ik vele innige vrienden en vriendinnen had gevonden, die met mij een even dierbaar geloof hadden ontvangen, door de omgang met welke ik onder des Heeren leiding veel genoten had, zodat er vele banden van broederlijke liefde, banden des geestes lagen, die ons samen bonden. Dat alles moest ik daar laten en met de grens van de nu verlaten gemeente lag dat gehele leven achter mij en de gedachte daaraan gaf weemoed in het hart.

En toch werd het ruimer en kalmer in mij. Dit wist ik toch: De weg die ik ga, is niet een eigenwillig gekozen maar door de Heere mij gebaande weg. Thans zou de spreuk door mij in beoefening moeten gebracht worden: *Die zijn hand aan de ploeg slaat, zie niet naar hetgeen achter is*. En ook dit mag ik niet verzwijgen: De op God gevestigde hoop deed mij bemoedigd optrekken en ik mocht geloven, dat Hij met mij trekken en Zich niet onbetuigd aan mij laten zou, hetwelk Hij dan ook nimmer gedaan heeft. In waarheid, zij zijn gelukkig, die zich aan des Heeren leiding overgeven en in natuur en genade zich aan Hem toevertrouwen, daar zij allen ervaren zullen, dat Hij is een Waarmaker van Zijn belofte: *Die op Hem vertrouwen, zullen niet beschaamd worden*, maar daarentegen boven bidden en denken des Heeren zegeningen en weldaden, naar lichaam en ziel ruim en mild ontvangen. Zij zullen te allen tijde ervaren, dat Hij hun Burg, hun Schild, hun Toevlucht en hun Sterkte is, de Machtige Jakobs, Die in alle nood hun Helper zijn zal en Zich zal ontfermen over al Zijn ellendige, hulpbehoevende kinderen, die Hij op Zijn tijd weet uit te helpen en te verlossen. Duizenden middelen en wegen staan Hem daartoe ten dienste. Vijanden zowel als vrienden, tegenstanders zowel als beminnaars van des Heeren dienst, die allen, ja alles, het zal door des Heeren hand medewerken ten goede dengenen die naar Zijn voornemen geroepen zijn. Daarvan had ik reeds vele ervaringen opgedaan, maar ook mijn ganse leven door zou ik de waarheid ervan ondervinden en nog nimmer heb ik reden of oorzaak gehad zulks te betwijfelen.

Nu ging de reis naar *Overschie*, dat voor mij als een tweede geboorteplaats geworden is, hoezeer ook in die gemeente mijn verdere levensweg niet altijd gaan zou over rozen. Ook daar zouden de doornen niet ontbreken en de beker des levens zou niet altijd overvloeien van vreugde en blijdschap, maar ook droefheid en teleurstelling zou mijn deel zijn. Bij mijn aankomst was de ontvangst zeer hartelijk.

Ik kwam daar eerst ten huize van Philippus Karreman, wagenmaker in die gemeente, bij wie men een goed kosthuis voor mij gevonden had. Hij had een echtgenote, vijf kinderen, een meid en twee knechts, zodat, toen ik er metterwoon inkwam, het een huisgezin van elf personen was. Mijn kostbaas was een streng orthodox christenbelijder. De richting welke hij voorstond, was in die plaats de meest heersende, hoewel, helaas! zij het meest bestond in taal der lippen en het minst in leven des harten bij het grootste deel van die belijders.

Tot mijn bewoning had ik er een bovenkamertje met de nodige gemakken, als kast, bedstede enzovoort ten gebruike. Ik ben daar met genoeg vier en een halfjaar

geweest tot de dag, dat ik in het huwelijk trad. Reeds dadelijk bewees mijn huisheer mij een zeer grote dienst door mij in vele families en huisgezinnen ter kennismaking in te leiden en ik ben met hem op goede voet en in vriendschappelijke betrekking gebleven tot op hoge leeftijd.

Al zeer spoedig begon ds. Kraijenbelt er werk van te maken, mij te onderwijzen *in de leer des christelijken geloofs*, vervat in het leerboek van A. *Hellenbroek en de Heidelbergse Catechismus*, zoals dat in die gemeente gebruikelijk was. Omtrent twee of drie malen per week kreeg ik les en het onderwijs geschiedde met groot genoegen, zowel aan de zijde van de leraar als aan die van de leerling. Ik scheen hem toe goede vorderingen te maken en wel zó, dat hij mij voorstelde om na drie weken dat ik onderwijs had genoten, belijdenis des geloofs af te leggen en daarop de volgende zondag gedoopt te worden. Ik meende daartegen te moeten protesteren vanwege de korte rijd dat ik gecatechiseerd had en welke tijd mij ongenoegzaam scheen, zodat ik vreesde tekort te schieten in de kennis en geoefendheid tot het afleggen van mijn belijdenis. Daarom wenste ik nog enige tijd mij te kunnen oefenen en voort te gaan in het onderzoeken der leerstellige gronden des christelijken geloofs, hetgeen mij noodzakelijk toescheen. Doch de leraar stelde mij geritst en verzekerde mij, dat ik niet bezwaard behoefde te zijn, daar hij overtuigd was, dat het mij aan de vereiste bekwaamheid niet ontbrak. Hij wenste dus, dat zijn voorstel zou goed gevonden worden.

De 26^e oktober 1846 des namiddags verscheen ik ten huize van de leraar, alwaar ik met de leraar vier ouderlingen aantrof (twee meer dan gewoonlijk), voor wie ik nu gereedstond de belijdenis des christelijken geloofs af te leggen. Het onderzoek hield een lange tijd aan, doordat de leraar in alle stukken der christelijke leer met mij doordrong. Hij eindigde met zijn goedkeuring mij te betuigen en zijn bijzondere tevredenheid over mijn antwoorden hem gegeven. Ik werd nu door de heren hartelijk gelukkig en erkend als lid en broeder der Hervormde Gemeente te Overschie.

Ook ik verblijdde mij zeer, dat de Heere mij deed gelukken, wat mij toch eerst zo bezwaard had. Nu kon ik vrijer ademhalen; aanvankelijk was nu mijn wens verkregen om tot de gemeente van Jezus Christus te behoren, met de gelovigen te mogen opgaan in het huis des gebeds onder de prediking van het Evangelie, onder de lofliederen Israëls, onder de gemeenschappelijke smee- en dankgebeden. Mijn hart was vervuld van gemoedelijke aandoeningen over zo vele voorrechten, mij verleend uit ongehouden goedheid en vrije ontferming. Ik kon het geluk niet genoeg beseffen of waarderen, dat mij boven zo vele duizenden anderen geschonken was. Uit mijzelf toch zou ik nooit naar de Weg des levens gevraagd hebben, maar de Heere Zelf had mij gezocht, geroepen en geleid tot de kennis en gemeenschap Zijns Zoons naar Zijn ondoorgrondelijk voornemen en Zijn vrijmacht tot roem en prijs Zijner nooit volprezen genade.

Nu bereidde ik mij voor op de naderende dag des Heeren, waarop ik *de christelijke doop zou ontvangen*. En wie zal het verwonderen, dat ik mij in de stille eenzaamheid nederzette en mijn gedachten gaan het over de laatst verlopen twee jaar van mijn leven. Zij lagen achter mij, die allergewichtigste dagen, waarin het alles nieuw voor mij werd. Voor die tijd dood door de zonden en misdaden, nu levend gemaakt met Christus Jezus en mijn leven met Hem verborgen in God. Eertijds een erfwachter van het eeuwige verderf door de onwetendheid die in mij was, thans een dienstknecht, die eenmaal zal worden opgenomen daar waar die Meester is, in het huis des Vaders met zijn vele woningen. O, hoeveel stof tot dankbaarheid aan God had ik bij het

beschouwen van de weg, langs welke Hij mij tot hier toe had geleid, mij, zulk een in mijzelf dood- en doemschuldige zondaar als ik was. Anderen toch was de Heere voorbijgegaan en liet hen aan zichzelf over en aan het diep bederf huns harten, mij daarentegen geliefde Hij als een brandhout uit het vuur van het eeuwige verderf te rukken, om daardoor mij te behouden van de eeuwige dood en mij te maken tot een erfgenaam des eeuwigen levens. En hierin mocht ik erkennen de eeuwige ongehouden vrijmachtige genade Gods in Jezus Christus, aan mij betoond door mij uit te leiden van onder de heerschappij der zonde en mij te brengen onder de heerschappij der genade, opdat het zijn zou tot mijn eeuwige verlossing en tot roem en prijs van des Heeren Naam. Ik was niet in staat de Heere voor dat alles naar waarde, ware het slechts enigszins, te danken, want Zijn bemoeienissen met mij waren zo vele, dat het overdenken ervan mij klein maakte. En mijn bede was het, dat Hij mij tot het willen de lust en tot het volbrengen de kracht schenken en het werk, in mij begonnen, mocht voortzetten en voleindigen tot roem en prijs van Zijn nooit volprezen Naam.

Zondag 28 oktober 1849 was het een schone herfst dag en ik was reeds vroegtijdig op om door gebed en dankzegging mij voor te bereiden en te stemmen tot de gewichtige zaak, die mij wachtte. En in die stille morgenure ging de dank mijns harten op tot de troon der genade voor de milde zegeningen mij verleend, terwijl ik, ziende op de voor mij liggende nieuwe weg, Gode al mijn noden en behoeften opdroeg, Die alléén mij bijstaan, steunen en sterken kon. Daar was dan nu de dag, naar welke ik reikhalzend uitgezien had, sinds de Heere mij te machtig en te sterk en de vreze des Heeren voor mij het beginsel der wijsheid geworden was. Een dag van groot gewicht voor mijn ganse leven, naar lichaam en ziel, voor tijd en eeuwigheid. Voor een zoon uit Israël is altijd nog hoop onder de Israëlieten, dat hij terugkeren kan van zijn dwaling, zolang hem namelijk de heilige waterdoop, het teken en zegel des Genadeverbonds, nog niet is toegediend. Hij kan dan nog altijd wederkeren tot zijn vorige godsverering en alzo de smaadheid der afvalligheid van dat volk afwenden. Heeft hij echter de doop in de Naam van Jezus Christus ontvangen, dan is hij een verlorene en verwerpene voor Israël.

Onbegrijpelijk is hierover de verbittering bij de Jood en geen misdaden, hoe ijselijk ook, kunnen daarbij vergeleken worden. De vijandschap tegen zulk een overgang van godsdienst, belijdenis en leven is boven alle bedenking en doet ons denken aan Handelingen 22 vers 22: 'Zij hoorden hem tot nu toe; en zij verhieven hun stem, zeggende: Weg van de aarde met zulk een, want het is niet behoorlijk dat hij leeft.' Ik wist dus wat mij te wachten stond. Er zijn verscheidene Joodse bloedverwanten geweest, die hun christen geworden familieleden (en hieronder vaders en moeders tegenover kinderen) liever gewent hadden te zien hangen aan de hoogste boom of te zien sterven aan een plotselinge ziekte, dan ze tot zulk een afschuwelijke stap te zien overgaan. Het was mij bekend, dat ik van deze dag af als een afgesneden lid mijner familie zou aangemerkt worden en ik in hun liefde niet meer delen zou, terwijl ik hun voortaan als een vreemde en onbekende zou zijn. In vroegere tijd werd deze scheiding zo streng opgevat, dat men een zodanige afvallige op geen vier passen naderen mocht, bij het tegengaan tegen hem moest spuwen en gewoonlijk uit godsdiensthaat de afgrijslijkste vloeken tegen hem uitbraakte.

Ook ik stelde mij voor, dat ik bij mijn doop afstand deed van alles en van allen. Dat ik van nu voortaan van mijn betrekkingen geen liefde, geen hulp noch ook enige gemeenschap meer te wachten had, maar veeleer afkeer, onverschilligheid en weezin, voortvloeiende uit de aard en de opvatting van hun Joods-godsdienstige leerstellingen. Daarentegen wist ik ook, welke onwaardeerbare voorrechten mij nu te beurt vielen. Ik

zou thans en in het vervolg in gemeenschap met de gelovigen ten huize des Heeren mogen opgaan om gesticht, geleerd en onderwezen te worden onder tempelzang en evangelieprediking, waarbij het vooruitzicht op de samenleving en het broederlijk verkeer met de vromen en hieromtrent had ik reeds veel genoeglijke ervaring opgedaan. Ook had ik reeds spoedig enige kennissen gekregen, de omgang met wie mij dierbaar en nuttig was en die later bijzondere vrienden van mij geworden zijn, zodat ik met Job zeggen kon: *'De Heere heeft genomen, de Heere heeft gegeven, de Naam des Heeren zij geloofd!'*

Spoedig was de ure aangebroken, dat de godsdienstoefening aanvangen zou, zodat ik volgens afspraak mij ten huize des leraars begaf en nu met hem en een ouderling ter kerke intrad, waar mij ontzetting, verbaasdheid en vreze aangreep vanwege de overgrote menigte der opgekomen kerkgangers, die het ruime kerkgebouw vervulden. Het getal ervan was niet te berekenen en velen waren te voet op zes uren afstand gekomen wegens de zeldzaamheid van deze gebeurtenis. Ik werd geplaatst aan de voet van de kansel en kon met de dichter van de 27ste Psalm nu van harte instemmen:

*Al zie ik zelfs een leger mij omringen,
Nog vrees ik niet; 'k verlaat mij op den HEER';
Al wil men mij door enen oorlog dwingen,
'k Leg mij gerust, hierop vertrouwend, neer.
Deez' ene zaak heb ik begeerd van God,
Daar zoek ik naar; dit zij mijn zalig lot!
Dat ik, zolang mij 't levenslicht bescheen,
In 's HEEREN huis mocht wonen hier beneên.*

*Och, mocht ik, in die heilige gebouwen,
De vrije gunst, die eeuwig Hem bewoog,
Zijn lieflijkheid en schonen dienst aanschouwen!
Hier weidt mijn ziel met een verwond'rend oog!
Want God zal mij, opdat Hij mij beschutt',
In ramp en nood versteken in Zijn hut;
Mij bergen in 't verborgen van Zijn tent,
En op een rots verhogen uit d' ellend'.*

De godsdienstoefening ving aan met gebed en psalmgezang, terwijl tot grondslag van de indrukwekkende prediking, welke bepaaldelijk voor deze bijzondere gelegenheid, de bediening van de Heilige Doop aan een Israëliet zou gehouden worden, de woorden uit Handelingen 4 vers 12 gelegd werden: 'En de zaligheid is in geen ander; want er is ook onder den hemel geen andere naam, die onder de mensen gegeven is, door welken wij moeten zalig worden.' Voor de aanvang der prediking zong de vergaderde schare Psalm 105 vers 5 en 6:

*God zal Zijn waarheid nimmer krenken,
Maar eeuwig Zijn verbond gedenken.
Zijn woord wordt altoos trouw volbracht,
Tot in het duizendste geslacht.
't Verbond met Abraham, Zijn vrind,
Bevestigt Hij van kind tot kind.*

*Al wat Hij Izak heeft gezworen,
Heeft Hij ook aan Zijn uitverkoren',*

*Aan Jakob tot een wet gesteld,
Van al 't beloofde heil verzeld;
En aan gans Isrel toegezeid
Tot Zijn verbond in eeuwigheid.*

Uit deze gezongen psalmverzen nam de leraar aanleiding om zijn hoorders te wijzen op des Heeren onwankelbare trouw en de vastigheid en bestendigheid Zijner beloftenissen aan Zijn volk gedaan, welke Hij op Zijn tijd allen zal komen te vervullen, terwijl niet één derzelve falen zal, daar in Jezus Christus al des Heeren beloften la en amen' zijn, Gode tot heerlijkheid.

De leraar bepaalde de hoorders bijzonder bij de paradijsbelofte, waarin aan onze stamouders Adam en Eva het genadeverbond geopenbaard werd, opdat ze in het Vrouwenzaad als Hoofd des verbonds en als Borg en Middelaar de Redder en Behouder hunner zielen zouden vinden. 'De gelovigen des ouden verbonds zagen met uitgestrekt verlangen naar hun Messias uit en begeerden Zijn dag te zien, doch hebben die niet gezien, maar nochtans in Hem geloofd en zij waren verzekerd dat Hij, Die het beloofd had, machtig en getrouw was om te vervullen. Deze aan de vaderen beloofde Verlosser nu is in de volheid des tijds in het vlees verschenen, geboren uit de maagd Maria, heeft geleden, is aan het kruis gestorven tot verzoening voor de zonden Zijns volks en opgewekt uit de doden tot hun rechtvaardigmaking, terwijl Hij nu zittende is aan de rechterhand des Vaders en in Zijn Naam gepredikt moet worden bekering en vergeving der zonden. 'En de zaligheid is in geen ander, want er is ook onder den hemel geen andere naam, die onder de mensen gegeven is, door welchen wij moeten zalig worden.' Zo sprak de leraar ongeveer tot inleiding en hierop volgde een waarlijk schone, krachtige, aangrijpende rede, de gemeente mocht iets opbouwends horen en onder dezelve mocht ik voor mijn ziel veel goeds genieten. Nu toch was aanvankelijk mijn begeerte vervuld geworden om onder de schare der gelovigen mede ten huize Gods te kunnen opgaan en met hen neder te zitten onder de verkondiging der heerlijkste blijmare: *Jezus Christus, in de wereld gekomen om zondaren zalig te maken. Niet gekomen om te roepen rechtvaardigen, maar zondaars tot bekering!*

Nadat de prediking geëindigd was, ging de leraar over tot de bediening van de Heilige Doop en verzocht mij daartoe *op te staan en aan te horen het formulier des Heiligen Doops, zoals dat is voor volwassen dopelingen.* De vragen daarin vervat en mij gedaan mocht ik in oprechtheid en in biddend opzien tot God met ja beantwoorden en nu knielde ik voor de Heere in het midden der gemeente neer.

De leraar kwam voor mij staan en bespreegde mijn hoofd driemaal met het doopwater *in de Naam des Vaders en in de Naam des Zoons en in de Naam des Heiligen Geestes, door welke ik nu verzekerd werd door de Vader van Zijn liefde en eeuwige trouw waardoor Hij met mij een eeuwig verbond der genade had opgericht en ik tot een kind Gods en erfgenaam des eeuwigen levens aangenomen was en eeuwig blijven zou; en de Zoon mij verzegelde, dat ik in Zijn bloed van al mijn zonden gewassen en gereinigd was en rechtvaardig voor God gerekend werd; en de Heilige Geest mij verzekerde, dat Hij in mij wonen zou, mijn Leidsman zou willen zijn, mij in de dienst des Heeren heiligen wilde, de zoen- en kruisverdiensten van de Heere Jezus Christus aan mijn ziel tot een eeuwige zaligheid toepassen en mij alzo tot een heerlijk Onderpand van mijn hemelse zaligheid strekken wilde, opdat Hij mij leiden zou in alle waarheid en mij zou troosten in mijn lijden.*

Het is moeilijk te beseffen voor iemand die het niet zelf bij ervaring kent, wat blijdschap mijn ziel vervulde onder de bediening van de doop. Want hij mijn

aanvankelijke overtuiging zowel als bij latere meerdere zekerheid voor mijn gemoed aangaande de komst van de Heere Jezus Christus in het vlees, aangaande de zaligheid van een zondaar alleen door Hem, de noodzakelijkheid der wedergeboorte en Gods vrije genade als enige grondoorzaak van onze eeuwige behoudenis ... reeds toen werd ik inwendig door sterke begeerte gedrongen om daarvan openlijk te getuigen tegenover een wereld die in het boze ligt, tegenover Joden en naamchristenen, tegenover moedwillige spotters en verdwaasde ongelovigen. Doch ik had veel met vreeze voor de mensen te strijden.

Maar Gods Geest bleef met mij twisten en wierp mij Zijn Woord gedurig voor: 'Die Mij verloochend zal hebben voor de mensen, dien zal Ik ook verloochenen voor Mijn Vader, Die in de hemelen is.' En nog zo vele andere woorden uit de Heilige Schrift paktten mij letterlijk in de ziel, zodat ik geen rust had, totdat God Zelf de weg voor mij had gebaad en ik op Hem alleen ziende, de eis des Heeren, Hem te belijden, opvolgen mocht. Telkens, en voortdurend sterker brandde God mijn dure plicht als met vurige letters op de ziel en dat dreef mij dan uit tot gebed en smeking tot de Heere om redding. En nu was dat ogenblik daar, dat ik Hem openlijk belijden mocht voor de mensen.

Welk een oorzaak dan van vreugde en blijdschap, welke ik in die ure smaken mocht, waar ik nu voor God en de gemeente beleden had openlijk, vrijwillig en ongedwongen, dat ik geloofde in Jezus Christus, de Zone Gods, de Koning Zijner gemeente. In dezen was dan nu mijn begeerte vervuld. De Heere had mij ruimte gemaakt en alle hinderpalen weggenomen, zodat ik nu met verheuging des harten als medelidmaat der gemeente getuigen kon: *Door Gods genade uit het Jodendom uitgeleid en tot de erkentenis gebracht, dat Jezus Christus de ware Messias is, heb ik nu voortaan geen roem dan in het kruis des Zoons van God, Die te prijzen is tot in eeuwigheid.*

Na de godsdienstoefening ontmoette ik ten huize van ds. Kraijenbelt de heer Dr. A. Capadose en zijn deugdzaame echtgenote. Het deed mij hartelijk veel genoegen, dat ik deze brave edelmoedige christenen, die zo veel en zo getrouw arbeidden voor de uitbreiding van Gods Koninkrijk onder Joden en heidenen, hier mocht ontmoeten en spreken en zij waren zeer verblijd en verheugd, dat wederom een verloren schaap van het huis Israëls zijn Herder had gezocht en gevonden.

Op deze dag mocht ik wel van harte en blijmoedig zingen:

*Dit is de dag, de roem der dagen,
Dien Isrels God geheiligd heeft.
Laat ons verheugd, van zorg ontslagen,
Hem roemen, Die ons blijdschap geeft.
Och HEER', geef thans Uw zegeningen;
Och EER', geef heil op dezen dag;
Och, dat men op deez' eerstelingen
Een rijken oogst van voorspoed zag*

Ik genoot geluk en zaligheid voor mijn ziel vanwege de grote voorrechten door Gods genade mij beschoren en ook door het broederlijk verkeer onder des Heeren volk, want er was waarlijk een zichtbare opwekking in de gemeente ontstaan en een merkbare verlevendiging onder degenen, die de Heere vreesden, zodat er meerder gemeenschapsoefening plaatsvond en gezelschappen samenkwamen tot onderlinge stichting en opleiding in de kennis, die naar de Godzaligheid is.

Na deze voor mij hoogst gewichtige en gedenkwaardige dag moest ik een aanvang maken om in mijn *nieuwe woonplaats een middel voor mijn tijdelijk bestaan* te zoeken en daarin was de Heere mij mild en goed. Ds. Kraijenbelt had de gemeente in de toespraak na mijn doop bijzonder opgewekt, dat zij zich mijns zou aantrekken, mijn lot en mijn omstandigheden met broederlijke liefde zou aanzien, in christelijke toewijding zou trachten mij de weg te banen om het brood mijns bescheiden deels te vinden en het gemis van mijn bloedverwanten mij enigszins zou zoeken te vergoeden om alzo ook daardoor mij te bemoedigen en de hoop en het vertrouwen te versterken. Onbegrijpelijk had deze zielontroerende toespraak op de vergaderde gemeente gewerkt, en de stemming omtrent mij werd zo gunstig gezind, alsof er een roering Gods had plaatsgehad. Ik had namelijk opgemerkt dat ik wellicht door de handel in manufacturen goed zou slagen en nauwelijks was ik ermee begonnen of het scheen, dat de gemeenteleden meenden Gode een dienst te doen door mij te begunstigen. Mijn zaak nam zo toe in drukte en werd zo gunstig voor mij, dat ik met schaamte op de Heere ziende, mij had te verwonderen over Zijn macht en goedertierenheid aan mij bewezen, zó duidelijk toonde Hij, dat Hij aller harten neigt en buigt als waterbeken, waartoe Hij wil. En dat niet alleen in de gemeente Overschie, maar ook in steden en dorpen op twee en drie uren afstand kreeg ik begunstigers die van mij kochten. Zelfs zeer aanzienlijke families mocht ik bedienen en het scheen mij toe dat nu reeds Gods belofte voor mij in vervulling zou gaan: ‘En zo wie vader of moeder of huizen of broeders of zusters of vrouw of kinderen of akkers zal verlaten hebben om Mijns Naams wil, die zal honderdvoudig ontvangen en het eeuwige leven beërven.’

Mijn arbeid werd zeer zwaar op den duur, doch het ging voorspoedig en ik was er verblijd mede, want ik merkte dat de klanten mij hun vertrouwen schonken en zij maakten het mij daardoor aangenaam.

Van mijn zijde gevoelde ik dure roeping en verplichting om in mijn handel en wandel eerlijk en oprecht te wezen en daardoor het beginsel van het nieuwe en geheiligde leven door het geloof in Christus Jezus uit te drukken.

Nu begon ik zachtjesaan een goede en gevestigde zaak te verkrijgen, zodat ik na verloop van jaren met de aartsvader Jakob getuigen kon: *Met deze staf ben ik over de Jordaan gegaan, en zie, ik hen tot twee heiren geworden.* Ik had vier en een half jaar te Overschie ongehuwd doorgebracht, toen het de Heere behaagde een hulpe tegenover mij te stellen en mij *een huisvrouw, een levensgezellin* te schenken, aan wie ik met dubbele banden verbonden was, (en, mag ik zeggen, nog verbonden ben, daar we tot nog toe voor en met elkaar gespaard bleven) door de band der huwelijksliefde, maar ook door de band der liefde in Christus Jezus. Het was en is onzer beider zielenkeuze de Heere in oprechtheid te vrezen en te dienen, en reeds gedurende een lange reeks van jaren hebben we met elkaar in een allergelukkigste echtvereniging mogen leven. Mijn echtgenote is mij altijd geweest en gebleven een onwaardeerbare gave des Heeren als antwoord op de vraag van de wijze koning Salomo (Spreuken 33:10): *‘Wie zal een deugdelijke huisvrouw vinden? Want haar waardij is ver boven de robijnen.’*

NASCHRIFT

Het was, zoals ook duidelijk aan het einde van deze herinneringen blijkt, mijn vader volstrekt niet te doen om zijn leven als zodanig te beschrijven, slechts alleen de weg waarlangs hij uit het Jodendom tot de kennis van en het geloof in Christus Jezus door Gods genade geleid was.

Voor het overige was het hem genoeg in de bescheiden kring van die hem kenden en met hem in aanraking kwamen een getuige te zijn van die Christus, Die hem gezocht en gevonden had. En werd hij tot getuigen geroepen, dan deed hij dat altijd op bescheiden, maar niettemin kloeke wijze en zó, dat in zijn woorden immer de persoonlijke belijdenis te vinden was: *Een ding weet ik, dat ik blind was en nu zie.*

En ik mag hier uitspreken, dat zijn leven vrucht gedragen heeft voor menigeen en velen uit de kring van die hem kenden, zullen vader Hijmans nooit vergeten.

Wat mij als kind aangaat, heeft mij, naarmate ik meer tot onderscheid des verstands kwam, dit vooral in mijn vader getroffen, dat hij steeds de majesteit van het ‘ouder zijn’ ten opzichte van ons, zijn kinderen, handhaafde. De belofte bij de doop van zijn kinderen afgelegd, was hem te allen tijde zo heilig, dat er geen zweem in hem was van die zwakheid, waardoor vele christenouders, ja! met een zucht, maar tegen hun geweten in, hun kinderen toestaan wat toch openlijke werelddienst moet genoemd worden.

Als kind vond ik deze getrouwheid wel eens te streng en deze strengheid maakte mijn vader, hoewel hij een opgewekt en vrolijk karakter had, wel eens wat hoekig naar het oordeel van die christenen, die eigenlijk in de praktijk van het leven met de wereld telkens schipperen. Maar wat hij beleed, het was zijn heiligste begeerte, het ook te beleven. Die kloekheid openbaarde zich ook in het verkeer met die hem kenden. Een grote mate van levenswijsheid deed hem zich terughouden van elk terrein waarop hij niet geroepen was. Hij was nu eenmaal geen man die zich liet kneden in een vorm door een ander voor hem besteld en dat heeft hem wel eens onaangename ervaringen berokkend. Trouw aan zijn God was bij mijn vader ook trouw aan waarheid en oprechtheid.

Het huwelijk van mijn ouders heeft God met *tien kinderen* gezegend, waarvan er hun *vijf al zeer jeugdig door de dood werden ontnomen.*

Een grote slag voor mijn ouders was het, toen mijn onvergetelijke oudste broeder **Benjamin**, die evenals ik aan de inrichting van ds. Van Dijk zich voor het predikambt voorbereidde, op de leeftijd van **28 jaren** hun ontnomen werd. Hoezeer de heerlijke vertroosting overbleef, dat hij tot zijn Heiland was heengegaan, bleef toch de wond bloeden.

De eerste maart 1885 mochten mijn ouders (en in het bijzonder mijn vader) het genoegen smaken, dat ik na volbrachte studie in de dienst des Evangelies bevestigd werd. En de eerste gemeente, waar de Heere mij gaf Hem te dienen in Zijn Evangelie, was ... Klaaswaal, de geboorteplaats van mijn vader. Hij was geen man om al te spoedig zijn gemoedsaandoeningen aan die buiten staan te openbaren, maar niet altijd kon hij het verzwijgen, hoe dit voor zijn gemoed een aandoenlijk bewijs was van de getrouwheid van zijn God, *Die Zijn waarheid nimmer krenkt.*

Ik mag hier niet nalaten te vermelden, dat én reeds voor die tijd én daarna mijn vader steeds met zijn familie in goede verstandhouding verkeerde en met name met zijn twee jongste broeders en zijn nog in leven zijnde zusters bij alle verschil in godsdienstige belijdenis, in hartelijke liefde en vriendschap verkeerde, gelijk ook ik gedurende de tijd dat ik te Klaaswaal in de evangeliebediening werkzaam was, met mijn gezin in ruime mate van de hartelijke liefde van mijn familie genoten heb.

Een smartelijk verval van krachten maakte op de eerste oktober 1894 een einde aan zijn voor ons zo dierbaar leven. Vele weken lang duurde het zware lijden dat zijn leven sloopte. In de eerste tijd van de dodelijke krankheid sprak de lijder vrijmoedig van zijn geloof en van de hope der eeuwigheid, die het leven zijns harten was. Reeds

vroeg nam hij van moeder en van de kinderen afscheid, daar hij vreesde (en de voorboden ervan gevoelde hij) dat zijn verstand zou beneveld worden. Grote benauwdheden des lichaams gaven ook een zware druk op de geest, zodat de denkkraft van lieverlede minderde en eindelijk het verstand behoudens enkele gunstige ogenblikken geheel beneveld werd.

Mocht ook al een enkele maal het volle geloofsvertrouwen, mede onder de invloed van het zware lichaamslijden verflauwen, de doorgaande stemming der ziel was: *Ik weet, in Wien ik geloof; mijn God, Die mij tot hiertoe geleid heeft, zal het verder maken.* En als hij dan bevreesd was, dat hij zich bezondigde aan ongeduld, daar de Heere lang wachtte om hem tot Zich nemen, dan bad hij om lijdzaamheid en sterkte zich menigmaal in de hoop: Wat zal het zijn, als eenmaal het lichaam der zonde is afgelegd, om dan de Heere volmaakt te mogen dienen!

Vele malen troostte hij door woord en gebaar mijn dierbare moeder, die het voelde wat een ontzaglijk offer de Heere bezig was van haar te vragen, en vele malen hebben we, als we bij het ziekbed zaten, de lijder zijn verwachting horen uitspreken met de woorden van Psalm 17 vers 8:

*Maar (blij vooruitzicht, dat mij streelt!)
Ik zal, ontwaakt, Uw lof ontvouwen,
U in gerechtigheid aanschouwen,
Verzadigd met Uw Godd'lijk beeld.*

Na enige dagen het verstand gemist te hebben en de laatste dagen zonder kennis geweest te zijn, nam de Heere vader eindelijk van de zijde van mijn diepbedroefde moeder en van ons tot Zich in de ouderdom van bijna 76 jaren, na een recht gelukkige en gezegende echtverbintenis van ruim 40 jaren. *Zijn leven was hem Christus, zijn sterven hem gewin!*

En als we van zulk een uitgelezen strijder in des Heeren dienst het afgeleden lichaam aanschouwen, o, dan gevoelen we door datzelfde geloof, dat hem sterkte, het zoete van des Heeren Woord: *Daar blijft dan een rust over voor het volk van God.*

Op **5 oktober** stonden we aan zijn groeve, waar velen, die de overledene gekend hadden, door hun aanwezigheid en door menige traan van hun achting en belangstelling blijk gaven. Onder wat daar gesproken werd, was ook een schoon en gemoedelijk woord van mijns vaders oude 'broeder naar het vlees en broeder naar de geest', de heer **Bloch, zendeling onder Israël te Rotterdam** en een korte doch roerende getuigenis van achting en liefde van een der nog in leven zijnde broeders van mijn vader, die, hoewel Israëliet, niet kon nalaten uit te spreken, dat in hem te allen tijde een ongeveinsde hoogachting en hartelijke liefde jegens zijn oudere broeder Abraham geleefd had en nog leefde; een schoon en verrassend getuigenis, dat het hart der kinderen goed deed.

En zo ruste de ons zo dierbare dode in vrede en God vertrooste onze diepbedroefde moeder door Zijne genadevolle nabijheid.

'Gebroken! Gebroken!' waren de laatste woorden, die van zijn stervende lippen werden opgevangen, maar het geloof mag ook met het oog op hem het getuigenis van de apostel herhalen: 'Want wij weten dat, zo ons aardse huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, en huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen.'

Geve nu de Heere, dat allen die de overledene gekend hebben en opgebouwd worden door deze 'herinneringen', ervaren mogen door het geloof in Jezus Christus, de Gekruiste, wat mijn onvergetelijke vader zijn ganse leven door ervaren heeft; ik

bedoel de waarheid van het schone psalmvers (Psalm 105:5) dat we bij zijn groeve aangeheven hebben:

*God zal Zijn waarheid nimmer krenken,
Maar eeuwig Zijn verbond gedenken.
Zijn woord wordt altoos trouw volbracht,
Tot in het duizendste geslacht.
't Verbond met Abraham, Zijn vrind,
Bevestigt Hij van kind tot kind.*

EINDE GESCHRIFT HIJMANS

Genealogie van het voorgeslacht van Abraham Hijmans

A. Hartog Jacob Blaak. Besnijdenis op 13-04-1744 in Rotterdam. Notitie bij de geboorte van Hartog: besnijdenis Hartog, is overleden vóór 26-09-1835, ten hoogste 91 jaar oud. Hartog ging in ondertrouw, 42 jaar oud, op 03-05-1786 in Klaaswaal met **Johanna Levi**, ongeveer 29 jaar oud. Johanna is geboren omstreeks 1757 in Santvliet?, dochter van Eliazer Levie en Roosje NN. Johanna is overleden op 26-09-1835 in Klaaswaal, ongeveer 78 jaar oud.

Kinderen van **Hartog en Johanna**:

1. Schoontje Blaak; overleden op 05-11-1794 in Klaaswaal.
2. Julikke Blaak. overleden op 06-07-1799 in Klaaswaal. Zij is begraven in "Joodse Begraafplaats" te Oud-Beijerland.
3. Levi Hartog Blaak, geboren omstreeks 1789. Levi is overleden op 22-09-1814 in Klaaswaal, ongeveer 25 jaar oud.
4. **Roosje Hartog Blaak**, geboren omstreeks 03-1791. Roosje is overleden op 16-05-1866 in Klaaswaal, ongeveer 75 jaar oud.
Roosje trouwde, ongeveer 18 jaar oud, op 30-07-1809 in Klaaswaal met **Benjamin Hijmans Levi**, ongeveer 26 jaar oud, nadat zij op 30-06-1809 in Klaaswaal in ondertrouw zijn gegaan. Benjamin is geboren omstreeks 02-1783 in Bladel, N. Br. zoon van **Hijman Levie en Mietje Jacobs**; afkomstig uit Hessen, Duitsland. Benjamin is overleden op 05-01-1845 in Klaaswaal, ongeveer 61 jaar oud. Mietje overleed 16-5-1866.
5. Jacob Hartogh Blaak, geboren in Klaaswaal. Besnijdenis op 28-04-1798 in Rotterdam. Jacob is overleden op 20-12-1798 in Klaaswaal, 7 maanden oud. Hij is begraven in "Joods Kerkhof" te Oud-Beijerland. Tweeling met:
6. Eliezer Blaak, geboren in Klaaswaal. Besnijdenis op 28-04-1798 in Rotterdam.
7. Abraham Blaak, geboren in Klaaswaal. Besnijdenis op 07-05-1800 in Rotterdam. Abraham is overleden op 25-09-1801 in Klaaswaal, 1 jaar oud.

B. Kinderen van *Hijman Levie en Mietje Jacobs*.

Benjamin Hijman Levi, geb. 1783, slager, trouwt **Roosje Hartog Blaak**,

6. kinderen:

Abraham Hijmans, geb. 24-10-1818. Abraham overleed te Overschie op 1 oktober 1894 in den ouderdom van bijna 76 jaar.

Hij trouwde met **Adriaantje Blok**, Ze overleed ze te Overschie op 27 september 1908, bijna 81 jaar oud. De kinderen schreven op de rouwkaart: 'Het leven was haar Christus, het sterven haar gewin.'

Het echtpaar kreeg 19 kinderen waarvan 5 jong gestorven.

Overlijden van zoon **Benjamin Lodewijk**

Op 10 juni 1883 werd het gezin Hijmans in diepe rouw gedompeld. De *oudste zoon*, Benjamin Lodewijk, moest op die dag op 28-jarige leeftijd het tijdelijke met het eeuwige verwisselen. Benjamin Lodewijk studeerde theologie te Utrecht. Op 15 april 1878 had hij in de Nederlandse Hervormde Kerk te Overschie belijdenis afgelegd. Op 27 september 1880 vertrok hij naar Doetinchem. Hij overleed waarschijnlijk aan tbc. In de ouderlijke woning te Overschie werd hij tijdens zijn ziekte verpleegd. Ook voor zijn verloofde was het een ontzaglijk zware slag. In de rouwadvertentie schreef zijn vader dat hij overleed ‘in de hope des eeuwigen levens.’ Er werd ook een advertentie geplaatst door de studenten van de ‘Vereeniging ter Bevordering van Inwendige Zending’:

‘Heden werd onze kring door een zwaar verlies getroffen. Onze vriend en medestudent, de Heer BENJAMIN LODEWIJK HIJMANS, werd den 10n dezer te Overschie, ten huize zijner ouders, na een kortstondig lijden van ons weggenomen. Dat hij blijmoedig in zijnen Heer en Heiland heenging, is ons en den zijnen een bron van rijken troost.’

De tweede zoon uit het gezin, **Lodewijk** (1858-1911), is predikant geworden in de Nederlandse Hervormde Kerk te Klaaswaal, Op 1 maart 1885 deed hij intrede in deze gemeente.

Ds. Hijmans diende de gemeente van Nieuw-Lekkerland van 1888 tot 1892. Zijn laatste gemeente was Koudekerke (Zeeland), waar hij in 1892 bevestigd werd. Hij overleed te Middelburg op 24 december 1911 en werd in Koudekerke begraven.

Willem Hijmans (1862-1945) zette de manufacturenzaak van zijn vader voort. In 1937 verhuisde hij naar Nijverdal, waar zijn zoon Abraham Nederlands hervormd predikant was.

Boekbespreking Dé Weekkrant, het Kompas

KLAASWAAL - Voor het vierde jaar op rij heeft Klaaswalenaar Bas Hooghwerff met name de wintermaanden nuttig besteed om in een belangwekkend stukje lokale kerkgeschiedenis te duiken. Het resulteerde in een nieuwe uitgave bij Den Hertog Uitgeverij, onder de titel ‘*Het volk uit Abraham gesproten*’.

Het boek gaat vooral over de familie Hijmans uit Klaaswaal, maar ook komen er diverse andere Joden in voor die zich in de 19e eeuw tot het christelijk geloof bekeerden, onder andere twee zussen uit ‘s-Gravendeel. ‘Er woonden in de 19e eeuw nogal wat Joden in de Hoeksche Waard’, vertelt Bas, ‘vooral in Oud-Beijerland, waar een synagoge was, in Strijen, ‘s-Gravendeel en in Numansdorp waar een huisgemeente samenkomsten hield. In Klaaswaal woonde de familie Hijmans, ze dreven een textielzaak in de Voorstraat. Het gezin bestond uit 16 kinderen. Als orthodoxe Israëlieten nam iedereen stipt alle plichten waar. Eén van hen, Abraham, kreeg daar steeds meer moeite mee. Hij kwam in contact met christenen in het dorp. Zij werden als middel in Gods hand gebruikt tot zijn bekering. Dat gaf grote spanningen in het gezin, vooral bij zijn broers. Het werd een Jood zwaar aangerekend als hij afvallig werd, zo iemand werd met de nek aangekeken, ja zelf in het gezicht gespuwd. Het kwam dan ook tot een breuk met zijn ouderlijk huis. Zelfs zijn moeder

kon dat, onder veel tranen, niet voorkomen. Echt een aangrijpende geschiedenis.’

Hooghwerff stuitte op het onderwerp tijdens zijn zoektocht in verband met zijn vorige boek over dominee Bresser uit Strijen. In een artikel over de Hervormde Gemeente in Overschie trof hij de naam van Abraham Hijmans uit Klaaswaal aan. In Overschie vestigde Hijmans zich namelijk in 1849, na de breuk met zijn familie. Hij werd er ook gedoopt. In het boek nam Bas Hooghwerff de uitvoerige, door Hijmans zelf geschreven, bekeringsgeschiedenis op. ‘Niet alleen voor de lokale kerkhistorie erg interessant, het geeft tegelijkertijd een hoogst persoonlijk beeld van het alledaagse dorpsleven in Klaaswaal in de 19e eeuw. Hijmans schrijft over allerlei dorpsgenoten, van de bakker tot de notaris. Mensen waarvan je anders nooit iets te weten zou zijn gekomen.’

Wat Hooghwerff in zijn onderzoek vooral trof was dat er veel meer bekeerde Joden waren dan tot dusverre bekend was. ‘Die waren door het hele land verspreid, en een aantal van hen kende elkaar. Ze zochten elkaar op en er was ook briefverkeer.’ Zo blijkt uit brieven dat Hijmans veel contact had met de bekende Joodse Reveilman A. Capadose. Die betitelde hem in een brief aan I. da Costa als ‘een oprechte Israëliet waar geen bedrog in is’.

‘Ik heb het onderzoek bewust wat breder getrokken dan alleen de Hoeksche Waard’, zegt Hooghwerff, ‘dan wordt het voor een bredere doelgroep interessant. Het kan wonderlijk lopen in de geschiedenis.

De tweede zoon van Abraham Hijmans, Lodewijk, wordt predikant en zijn eerste gemeente in 1885 is ... Klaaswaal, de geboorteplaats van zijn vader. De contacten met de familie, die nog altijd in Klaaswaal woonde, werden later ook wat verbeterd.

Het boek is opnieuw fraai uitgegeven, en bevat veel brieven en oude, soms unieke, foto's van de Hoeksche Waard en van mensen die in het boek voorkomen. Hooghwerff heeft veel speurwerk voor het boek gedaan. ‘Het is wat verder in de tijd terug dan mijn eerdere boeken, dus dat vergt extra zoekwerk. Ik ben zelfs in de universiteitsbibliotheek van Amsterdam terecht gekomen waar veel briefmateriaal bewaard wordt.’

4. Julius Paulus Bloch

Julius Paulus Bloch werd op 26 mei 1816 in Pruisen geboren uit orthodox Joodse ouders. De woorden van een zendeling werden hem tot zegen. Na een tijd van voorbereiding werd Julius Paulus in 1841 gedoopt. Daarna wilde hij naar Engeland gaan, maar hij bleef in Amsterdam steken. Ds. C.W.H. Pauli, die in 1844 zijn werk in Amsterdam aanving voor de *London Society for promoting Christianity amongst the Jews*, maakte kennis met Bloch en stelde hem aan als colporteur. Bloch werkte 55 jaar (1844-1899) voor de *London Society for promoting Christianity amongst the Jews* onder de Joden in Rotterdam. Zijn opvolger in 1899 was Joseph Zalman.

In het boek *Ik zoek mijn broeders. Uit het leven van Joseph Zalman*, lezen we: ‘Vijfenvijftig jaar lang mocht Bloch in de havens en huizen, in de sloppen en stegen van Rotterdam, zowel onder de emigrerende Joden van het Oosten als onder zijn Hollandse broeders getuigen van de Messias, totdat hij op 84-jarige leeftijd als het ware in het harnas stierf. Zijn Godgewijd leven werd bekroond met een Godverheerlijkend sterfbed. Het was voor hem een laatste gunst, dat hij voor zijn heengaan nog mocht weten dat zijn geliefde jonge vriend Joseph Zalman zijn plaats innam, want in 1899 werd Zalman door de *London Society* als zendeling onder Israël te Rotterdam benoemd.’

Joseph Zalman, was na zijn bekering zeer begaan was met zijn broeders naar het vlees. Zalman, die op Hemelvaartsdag 1886 in Amsterdam gedoopt was, kon door de geldelijke steun van enkele vrouwen die grote liefde hadden voor Israël, een huis kopen in Rotterdam, om zijn verbitterde volksgenoten daar te dienen met hetgeen zij voor het lichaam nodig hadden, maar vooral om in hen in kennis te brengen met die grote Jood, de Messias. Er werd een vereniging opgericht met de naam “Nederlandsche Vereeniging voor Zending onder Israël, genaamd Elim”. Zalman was er zich van bewust, dat de Joden uit landen als Rusland, Polen en Roemenië niet bepaald positieve gedachten over het christendom hadden. Veel van wat hun was overkomen, was hun juist door ‘christenen’ aangedaan. Na het overlijden van Zalman werd het werk in Rotterdam voortgezet door **Philip Trostyanetzky**, een Russische Jood, die al op jonge leeftijd de Christus der Schriften leerde kennen. Na enige tijd onder de Joden te Odessa gewerkt te hebben moest hij vanwege de vervolging vluchten en kwam in Nederland terecht. Via een spoedcursus van veertien dagen was hij al in staat om in onze taal met de Nederlandse Joden te spreken. Door Gods voorzienigheid is hij in Rotterdam terechtgekomen en door hem kwam het werk van “Elim” - dat vrijwel tot stilstand gekomen was - weer opnieuw tot leven.

Trostyanetzky kreeg in 1929 gezelschap van ds. A.M.J. Rottenberg. In 1932 werd het werk uitgebreid naar Antwerpen, Trostyanetzky bemande deze post. In 1933 werd S.P. Tabaksblatt benoemd als assistent-zendeling.

In 1938 werd Rebecca van Gelder benoemd tot evangeliste. In dat jaar trok men zich terug uit Antwerpen, in Rotterdam werkten nu Trostyanetzky en Tabaksblatt, in Den Haag werd 26 juni 1940 ten behoeve van de arbeid van ds. Rottenberg en Rebecca van Gelder een gebouw geopend (De Ruyterstraat). De Duitsers verboden het werk, sloten het huis en namen de bibliotheek in beslag. Ds. Rottenberg is vermoord in Mauthausen op 16 juni 1942. Tabaksblatt en Trostyanetzky keerden terug uit Theresienstadt.

Zie M. van Campen, 'Messiasbelijdende Joden rond Elim', in C. den Boer e.a. (red.), *Messiasbelijdende joden, vroeger en nu*, 134-156. Zie ook: GEDENKBOEK, GODS GROTE DADEN AAN ISRAËL.

